

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT
BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇİFTE HAREKET BAĞLAMINDA
HEGEMONİK BİR AĞRI KESİCİ OLARAK
HAYIRSEVERLİK: GRAMSCİL BİR ANALİZ

Emrah TÜYLÜ

2501180311

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi ÇİĞDEM ŞAHİN

İSTANBUL-2021

ÖZ

ÇİFTE HAREKET BAĞLAMINDA HEGEMONİK BİR AĞRI KESİCİ OLARAK HAYIRSEVERLİK: GRAMSCİL BİR ANALİZ

Emrah TÜYLÜ

Kapitalizmde ‘meşruiyet’ sorunu, neden olduğu olumsuzluklar sebebiyle sürekli olarak sorgulanmaktadır. Bununla birlikte kapitalist sistem, kimisi için değiştirilmesi, kimisi için sonlanması gereken bir üretim tarzı olarak varlığını bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir. İnsanlık tarihinde, üretim ilişkileri-üretici güçler dengesi ve toplumsal gelişme süreçlerine bakıldığında, son üretim tarzının ‘kapitalizm’ olduğu görülmektedir. Tezde, kapitalizmin ‘kendini yeniden üretme’ süreci, ‘Fransız Düzenleme Kuramı’nın çözümleme yöntemi ve kavramsal analiz araçlarına dayanarak irdelenmektedir.

Karl Polanyi, kapitalizmin yıpratıcı piyasa koşullarına karşı, toplumun da kendini korumak üzere ‘savunma hareketleri’ geliştirdiğini belirterek bunu ‘Çifte Hareket Kuramı’ ile açıklamıştır. Karşıt hareketlerin karşılıklı mücadelesiyle devam eden bu süreç, bir gün kapitalizmin sonlanmasıyla tamamlanacaktır. 1974 sonrası neo-liberal süreçte kapitalizmin daha da saldırganlaşmasına rağmen, bu tezde ele alınan ‘hayırseverlik’ gibi olguları da kendi lehine araçsallaştırarak kullanması ve her şeye rağmen ayakta kalması, Polanyi’nin kapitalizmin sonuna dair bu öngörülerinde fazlaca iyimser olduğu, yanıldığı izlenimini vermektedir. Çalışmada Antonio Gramsci’nin ‘Hegemonya’ kavramı, Polanyi’nin vaatlerinin gerçekleşmemesinin sebebi olarak ele alınmış ve kapitalizmin kendini yeniden üretmek üzere araçsallaştırdığı ‘hayırseverlik faaliyetleri’ bu bağlamda irdelenmiştir.

Çalışma neticesinde, hayırseverliğin kapitalizmin yol açtığı toplumsal yaraları ve sorunları gidermede yetersiz olduğu, sadece geçici bir ağrıkесici rolü oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üretim Tarzı, Düzenleme Kuramı, Çifte Hareket, Hegemonya, Hayırseverlik.

ABSTRACT

PHILANTHROPY AS A HEGEMONIC PAINKILLER IN THE CONTEXT OF DOUBLE MOVEMENT: A GRAMSCIL ANALYSIS

Emrah TÜYLÜ

The problem of 'legitimacy' in capitalism is constantly being questioned because of the negativities it causes. However, the capitalist system somehow continues to exist as a mode of production that needs to be changed for some and terminated for others. When we look at the production relations-productive power balance and social development processes in the history of humanity, it is seen that the last mode of production is 'capitalism'. In the thesis, the 'self-reproduction' process of capitalism is examined based on the analysis method and conceptual analysis tools of the 'French Regulation Theory'.

Karl Polanyi explained this with the 'Double Movement Theory', stating that capitalism developed 'defensive movements' to protect itself against the corrosive market conditions of capitalism. This process, which continues with the mutual struggle of opposing movements, will one day be completed with the end of capitalism. Despite the fact that capitalism became more aggressive in the neo-liberal period after 1974, the fact that he instrumentalized the phenomena such as 'philanthropy' discussed in this thesis for his own benefit and survived despite everything gives the impression that Polanyi was too optimistic and wrong in these predictions about the end of capitalism. In the study, Antonio Gramsci's concept of 'hegemony' is discussed as the reason for the failure of Polanyi's promises, and 'philanthropic activities', which capitalism instrumentalizes to reproduce itself, are examined in this context.

As a result of the study, it is concluded that philanthropy is insufficient to eliminate the social wounds and problems caused by capitalism, and plays only a temporary painkiller role.

Keywords: Mode of Production, Regulation Theory, Double Movements, Hegemony, Philanthropy.

ÖN SÖZ

Karl Polanyi'nin 'Çifte Hareket Kuramı' kapitalizmin sonunu öngören içeriği dolayısıyla, belli bir dönem belli bir çevre için, özellikle de sistemin ezilenleri için, gerçekleşmesi umut edilen bir kehanet olarak geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak kehanetlerin kendilerini gerçek kılma gibi bir gücü bulunmamaktadır. Gerçekleşmesi için, sistemin zaaflarının büyümesinin yanısıra, değişimi mümkün kılacak devrimci hareketlerin gelişmesi ve ilgili koşulların tam olarak olgunlaşması gerekmektedir.

Bu arada, kapitalizmin yarattığı tüm sorunlara rağmen hala inatla varlığını sürdürebilmesinin önemli nedenlerinden biri de kuşkusuz, sistemin simli parlak maskesini kazıyarak, kırarak gerçek yüzünü topluma gösterme arzusu duyanların çabalarının, asıl hitap edilen işçi sınıfından daha çok, topluma zaten bu koşulları dayatan sermaye tarafından fark edilmesi ve tedbirlerin zamanında alınmasıdır. Başka bir ifadeyle sistemin statukocularının her daim bir adım önde gitmesidir.

Tezimizde, kapitalizm neden Polanyi'nin öngördüğü biçimde 'Çifte Hareket' neticesinde bir türlü sonlanmamıştır diye sorduğumuzda, bunu anlamak için öncelikle kapitalizmin diğer sistemlerden farklı olarak kendini değişen koşullara hızlıca uyarlayabilen ve gerekli düzenlemeleri her ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmeye kararlı, dinamik yapısının çok iyi anlaşılması gerektiğini, her kriz döneminde kendini yeniden ve yeniden üretebilmesinin ardındaki işleyişin / sistematığının çok iyi çözümlenmesi gerektiğini fark ettik. Bu kavrayışı gerçekleştirdiğimizde ancak Polanyi'nin neyi göz ardı ettiğini veya yeterince hesaba katmadığını daha iyi anlayabilecektik. Bu süreçte, Gramsci'nin hegemonya kavramı önümüzü aydınlatan, ilerlememizi sağlayan en önemli çözümleme araçlarımızdan biri oldu. Bu yolculuğun sonunda şunu tespit ettik ki, kapitalizmin akıbetini güvenceye alan, mevcudunun ve geleceğinin garantörü olduğunu düşündüğümüz 'hegemonya' kavramı aynı zamanda sistemin her seferinde kendisini başarıyla yeniden üretmesinin ardındaki sihirli gücün de kaynağı olmaktaydı.

Nitekim 1980 sonrası tüm dünyaya hâkim olan neoliberal sistemle birlikte, devletin tamamen 'sosyal' alandan çekilerek, 'sosyal yardım' veya 'hayırsevelik' içeriği altında tüm faaliyetlerinin sivil topluma devrinde ve sürecin yönetilmesinde,

özellikle de sürdürülen faaliyetlerin meşru zemine oturtulup kamu vicdanını rahatsız etmeyecek şekilde gerçekleşmesinde, hegemonya kavramının sihirli marifetlerinin ne kadar önemli olduğunu birçok örnekle belirledik. Tüm bu süreçte Hayırseverlik kavramının oturduğu bağlam ise bizi, bu sayede toplumun ağırlarının dindirilmesi suretiyle sisteme rızanın sürdürülebildiği / korunabildiği ve bu rıza dolayısıyla ancak yeni karşıt hareketlerin doğma imkânı bulsa bile güçlenip başarılı olma şansı bulmadan berteraf edilebildiği gerçeğine ulaştırdı.

Tüm tez çalışma sürecimi, deneyimi ve yaratıcı katkıları sayesinde adeta bir serüvene dönüştüren, ‘tamam bu kez oldu’ dediğim noktalarda bile beni hep yeni bir keşfe zorlayan, hep farklı açılımlar, yaklaşımlar önererek yolumu açan, sınırlarımı zorlamak konusunda beni yüreklendiren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN’e yardımları ve nezaketi için çok teşekkür ederim. Stresli bir dönemi geride bırakırken bu süreç içerisinde tüm olanlardan bihaber olsalar da benim için günleri katlanır kılan Şerbet ve Şöhret’i de sevgi ve minnetle anmak isterim.

Son olarak bedbahtlığım beni bir köşede tünemeye zorladığında, ben yılmak üzereyken, inançla bana kanatlarımı çırpmamı öğütleyen can yoldaşım, biricik Zeynep’e ve başta Antonio Gramsci olmak üzere bu serüvende yoluma ışık tutan aynı semada kanat çırpmış tüm kuşlara şükranlarımı sunuyorum.

Emrah TÜYLÜ

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

KAPİTALİZMİN KENDİNİ YENİDEN ÜRETME SÜREÇLERİ VE DÜZENLEME KURAMI

1.1. Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm	4
1.1.1. Sermaye Birikimi ve Kapitalizm.....	10
1.2. Düzenleme Kuramı ve Kapitalist Evreler	14
1.2.1. Yaygın Birikim Rejimi ve Rekabetçi Düzenleme Tarzı	17
1.2.2. Yoğun Birikim Rejimi (Fordizm) ve Tekelci Düzenleme Tarzı.....	19
1.2.3. Esnek Birikim Rejimi ve Neo-liberal Küresel Düzenleme Tarzı.....	26
1.3. Kapitalist Devlet ve Hegemonya	29

İkinci Bölüm

ÇİFTE HAREKET VE HEGEMONYA

2.1. Karl Polanyi ve Çifte Hareket.....	36
2.1.1. Piyasalaştırma Dalgaları	39
2.1.1.1. Birinci Piyasalaştırma Dalgası	40
2.1.1.2. İkinci Piyasalaştırma Dalgası.....	43
2.1.1.3. Üçüncü Piyasalaştırma Dalgası.....	46
2.1.2. 1974'ten Günümüze Karşıt Hareket Sorunsalı	49
2.2. Antonio Gramsci ve Hegemonya	52
2.2.1 Tarihsel Blok.....	53
2.2.2. Hegemonya	54
2.2.2.1. Mevzi ve Manevra Savaşları.....	56
2.2.2.2. Aydınların Rolü.....	58
2.2.2.3. Devlet ve Sivil Toplum	59
2.2.3. Hegemonya Krizi	63

2.2.4. Pasif Devrim ve Refah Devleti Örneği	65
---	----

Üçüncü Bölüm

KAPİTALİZM'DE HAYIRSEVERLİK

3.1. Hayırseverlik.....	69
3.2. Tarihte Hayırseverlik	73
3.2.1. Vakıf	79
3.3. Hayırseverlik Türleri.....	83
3.3.1. Tüketici Hayırseverliği	83
3.3.2. Ünlü Hayırseverliği.....	86
3.3.3. Zengin Hayırseverliği	88
3.4.2. Sağlık	95
3.4.3. Tarım.....	98
3.4.4. Barınma.....	100
3.4.5. Kültür-Sanat.....	103
3.6. Hayırseverlik ve Devlet	105
3.7. Hayırsever Faaliyetin Nedenleri	113
3.8. Hegemonik Bir Ağrı Kesici Olarak Hayırseverlik.....	119
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	135

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1: Piyasalaştırma Dalgaları.....	39
Şekil 3. 1: Kâr Amacı Gütmeyen Sektörlerin Ülke Karşılaştırması, Bağışçılar ve Kuruluşlar İçin Mali Teşvikler.....	108
Şekil 3. 2: Son bir yılda aşağıdakilerden hangisini yaptınız?	111
Şekil 3. 3: OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamaları (1980-2020)	112
Şekil 3. 4: 2018 Yılında Her Bir Nedenin Aldığı Toplam Bağış Tutarının Oranı.....	115
Şekil 3. 5: Kendi Kişisel Bağış Amacınızı Düşündüğünüzde En Çok Hangi Hayır Amacına Hizmet Ediyorsunuz?	116
Şekil 3. 6: Avrupa Birliği Ülkelerinde Sosyal Koruma Harcamaları (2008-2019)	121

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDS	: Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CGIAR	: Uluslararası Tarımsal Araştırmalar için Danışma Grubu
CIMMYT	: Uluslararası Buğday ve Mısır Geliştirme Merkezi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
G-20	: 20 Grubu
gdo	: Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
HIV	: İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IRRI	: Uluslararası Pirinç Araştırmaları Enstitüsü
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire

GİRİŞ

Tarihin yıllanmış gövdesi üzerinde, henüz kısacık denilebilecek ömründe kapitalizm, körelmeden daima dallanmaya, uzamaya, yeni yeni uçlardan patlayıp yeşermeye devam edebilmiştir. İnsanoğlunun hayatta kalma mücadelesinin zorunlu kıldığı ve ürünü olduğu çeşitli ilişkiler tarihin görünümünü belirleyen en temel unsur olmuştur. Bunların içerisinde üretim ilişkileri ve bu üretimin gerçekleşmesini sağlayan başta emek olmak üzere üretici güçler arasındaki denge olarak ifade edilebilecek olan ‘üretim tarzı’, tarihin Marksist okumasını yapmak üzere bize tutunabileceğimiz önemli bir perspektif sağlamaktadır.

İşleyiş dinamikleri, devinimini mümkün kılan gayenin toplumu oluşturan taraflar arasındaki gerilimi doğuran ve şiddetlendiren çelişkilere gebe doğası, sermaye birikimini ana hedef olarak belirleyen kapitalizmin resmedildiği tabloda arızalara ve aksaklıklara, kompozisyon içerisinde ahengi bozucu aşırı zenginliklere ve sefaletlere neden olmuştur. Bu arızalar ve aksaklıklar resmin bütününe kaplar hale gelip onu yok edecek bir tehdit haline geldiğinde ise müdahaleler kaçınılmaz olmuştur. Kapitalizm bu şekilde kendini yeniden üretme koşullarını çevresine dayatarak ve bu süreçte karşıtlarını da dönüştürerek gelişmeye devam ederken, savunucularının herkesin çıkarına olduğunu iddia ettiği piyasa işleyiş kuralları Polanyi’nin deyiimiyle toplumu defalarca çökmenin eşiğine getirmiştir. Polanyi’nin hayali metalar olarak adlandırdığı, emek, para ve toprağın tarihsel süreç içerisinde metalaştığı gelişmeler doğrultusunda toplumsal bozulmayı gerekçelendiren ve hızlandıran bazı temel gelişmeler ortaya çıkmış, kapitalist ekonominin daha fazla kâr etmeye yönelik bu saldırgan tutumu karşısında toplumda kendini savunmak amacıyla birtakım direnç hareketleri oluşturmuştur. Polanyi’de ‘liberal ekonomi’ ve ‘sosyal koruma’ şeklinde iki karşıt eğilimle kendini gösteren bu karşıt iki hareket ‘Çifte Hareket Kuramı’ olarak ifade edilmektedir. Çifte Hareket Kuramı’nın temel dinamiğini ise, kapitalizmin daha çok kar etme ve kendini yeniden üretme güdüsüyle yaptığı ve toplumun geneli yanı sıra çevre için de tehdit unsuru haline gelen ‘salırgan hareketleri’ karşısında, toplumun kendini savunmak amacıyla geliştirdiği ‘karşı hareketler’in varlığı ve bunun yarattığı çelişki oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda kapitalizmin lehine bu çifte hareketin tek yönlü baskılanmaması, toplum lehine yapısal engellerin ortadan kalkması ve bunun

sonucunda gerekli kurumsal değişimlerin gerçekleşerek nihayetinde kapitalizm karşıtı hareketlerin başarıya ulaşmasıyla, kapitalist ekonominin çökeceği belirtilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde karşıt hareket olarak toplumsal muhalefetin, eylem çeşitliliği sergilese de neden bir şekilde başarıya ulaşılamadığı sorusu ise hala cevaplanması gereken bir muammadır.

Bu muammanın üzerinde durularak ve buna özel bir ehemmiyet verilerek, tezde, hegemonik güç olarak devletin piyasa yanlısı tutumunun, çoğunlukla piyasa aktörleri lehine arabuluculuğu üstlenmesinin, yükselen muhalif hareketlerin verilen tavizler veya bunun mümkün olmaması halinde şiddet yoluyla bastırılmasının ifte hareketin piyasa ekonomisini kökten değiştirmesine mani olup olmadığı araştırılmakta, bu bağlamda sistemin meşruiyetini tesis etmek ve bunun sürekliliğini muhafaza etmek için sistemin kapitalist aktörlerinin hegemonyanın sağlamlaşmasını mümkün kılacak ne tür dönemsel politikalar izledikleri incelenmektedir. Bu süreçte, özellikle 1970’li yıllardan sonra neo-liberal ekonomi politikalarının hâkimiyet kurması sonucu küreselleşmenin hız kazandığı, ‘kapitalist hareketler’ in diğer bir deyişle kapitalist saldırıların güçlendiği, devletin, toplumsal kesimlerin kendilerini savunmaları için önemli bir mercii olma konumunun zayıfladığı vurgulanmaktadır. Çalışma boyunca tarihsel bir seyir izlenmekte olup tezin özünde de ‘Philanthro-Capitalism (Hayırsever-Kapitalizm)’ olarak adlandırılan hayırseverlik faaliyetlerinin, Polanyi’nin ifte Hareket kuramı çerçevesinde, karşıt hareket üzerindeki rolü ve etkisi irdelenmektedir. Kapitalizmin kriz dönemlerinde kendini yeniden düzenlediğinin ve düzenleme stratejisi içerisinde sisteme yönelik rızayı nasıl yeniden ürettiğinin tespiti noktasında ise Gramscil bir okuma yapılarak, hayırseverlik faaliyetlerinin esasında kapitalist hegemonyanın tesisi ve kuvvetlendirilmesi için bir araç olduğu savunulmaktadır.

Bu bağlamda birinci bölümde kapitalizmin kavramsal ve olgusal olarak ne olduğu konusuna bir açıklık kazandırmak amacıyla teorik bir yaklaşım sergilenmekte ve referans olarak da Marksist kurama başvurulmaktadır. Kapitalizmin kendine özgü yönlerinin ve diğer sistemlerden ayrılan temel karakteristik özelliklerinin vurgulanması ise, hem tarihi bir perspektifle hem de karşılaştırmalı bir üslupla, kapitalizmin diğer üretim tarzları içindeki yeri sorgulanarak yapılmaktadır. Bunun

ardından kapitalizmin neden yerini yeni bir üretim tarzına veya yeni bir sisteme bırakmadığı, yaşanan tüm krizlerine rağmen her seferinde kendini yeniden ve yeniden üretmeyi nasıl başardığı, bunun ardında yatan sır ise, Fransız Düzenleme Kuramı'nın kavramsal araçları ve çözümleme yöntemi ile ortaya konmaktadır.

Kapitalizmin kendini yeniden üretme süreçlerini bu şekilde hem tarihsel hem kuramsal çerçeve içinde ele aldıktan sonra ikinci bölümde kapitalizmin nasıl sonlanacağına ilişkin bir kehanette bulunan Polanyi'nin 'Çifte Hareke Kuramı' irdelenmektedir. Günümüz itibarıyla kapitalist sistemin halen varlığını sürdürmesi dolayısıyla bu kehanetin neden gerçekleşmediği sorularak, bu noktada hususun izahı için Gramsci'nin 'Hegemonya' kavramına başvurulmaktadır.

Son bölümde, yine Gramsci'den hareketle kapitalizmin sermaye birikiminin sürdürülmesine yönelik oluşturduğu hegemonya sayesinde 'hayırseverliği' nasıl araçsallaştırdığı ve hayırseverlik olgusunu adeta kendini yeniden ürettiği koşullara hizmet eden bir enstrüman haline getirdiği ortaya konmaktadır. Nihayetinde hayırseverliğin kendisinin sistemin işleyişine yönelik toplumsal rızanın sağlanabilmesi için bir nevi ağı kesici rolünü üstlendiği ileri sürülmektedir. Bu yönüyle hayırseverliğin aslında sanıldığı gibi masum, ideolojik anlamda da 'nötr' bir olgu olmadığı, sistemin egemenlerine, yani kaymağını yiyen kesime hizmet eden ideolojik bir araca dönüştüğü noktada, hatta bunun sadece şüphesinin bile olduğu durumda, artık bölüşüm ilişkilerinin meşruiyetini sağlayan, samimi, şeffaf bir araç olma özelliğini yitireceğine dair vurgu, bu tezin de temel savını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN KENDİNİ YENİDEN ÜRETME SÜREÇLERİ VE DÜZENLEME KURAMI

1.1. Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm

Marx, üretici güçler ile onların etkileşimde olduğu üretim ilişkileri arasındaki dengenin hâkim kıldığı ya da kimi zaman dengesizliğin dönüşüme maruz bıraktığı üretim tarzlarının, tarihsel sürecin dönemlere ayrılmasında temel olduğunu belirtir (Dworkin, 2012; 52). Toplumun üretimde kullandığı iş aletleri ve üretimi mümkün kılan emeği sarf eden insanlar üretici güç; bu insanların üretim aşamasında birbirleriyle kurdukları bağlar ve ürünlerin toplumun üyeleri arasında bölüşümü ise üretim ilişkileri olarak tanımlanabilir (Zubritski vd., 2007; 22-23).

Tarihsel süreç içinde, üretici güçler başlarda üretim ilişkilerinin sunduğu olanaklar ve aralarındaki uyum vesilesi ile gelişmekte iken, ilerleyen dönemlerde bu katkı yerini üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine yetişememesi dolayısıyla sınırlayıcı, yavaşlatıcı, can yakıcı bir bağlayıcılığa bırakır (Marx, 1979; 9). Bunun sonucunda başlangıçta etkisi az olan birtakım uyumsuzluklar zaman içinde büyüyerek üretim ilişkilerinde kökten bir değişimi zorlamaya başlar, nihayetinde toplumsal muhalefetin yükselen tepkisi ve devrimci müdahalesi ile üretim tarzının kaçınılmaz değişimi gerçekleşir (Dworkin, 2012; 53). Üretim tarzı ile birlikte doğal olarak toplumsal iş bölümü, mülkiyet yapısı, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerini de içeren, üretici güçler ile üretim ilişkileri birliğini ifade eden altyapı ve bunun belirlediği üstyapı tamamen değişir. Yeni üretim tarzları üretim ilişkileri dâhilinde yeni ideolojiler ve bunların savunucusu olan yeni ekonomik sınıflar doğurur (Therborn, 2008; 57). Nikitin, alt yapı ve üst yapı arasındaki bu ilişkiyi şöyle ifade etmektedir (Nikitin, 1985; 21):

“Altyapı, kendisine tekabül eden ve onun gelişmesini belirleyen üstyapıyı doğurur. Üstyapı denince siyasi, felsefi, hukuki, sanatsal, dini vb. kavramlar ve bunlara uygun düşen kurumlar anlaşılır... Üst yapı altyapı tarafından yaratılır. Ama doğuşundan sonra o altyapı karşısında edilgen kalmaz, ona etki yapar, onun oluşmasına ve sağlamlaşmasına yardım eder.”

Tarih boyunca ilkel, köleci, feodal, kapitalist toplumlarda değişim ve dönüşüm süreçleri hep bu şekilde işlemiştir. İlkel üretim tarzında üretim araçları üzerindeki mülkiyet ortaklık içeriyor, üretim basit düzeyde seyrediyordu. Bu dönemde üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişimine karşılık verebiliyor ona uyum gösterebiliyordu. İşbölümü üretim düzeyinin gerektirmemesi sebebiyle oldukça azdı (Marx, 2010; 41). Üretim araçlarındaki ortaklık, elde edilen ürünün üzerinde de ortak pay hakkını topluluk üyelerine veriyordu. Toplum üyelerinden herhangi birinin bir diğerinden daha fazlasına sahip olmaması, topluma ait olan üzerinde her bir üyenin eşit şartlarda hak sahibi olması sınıfsız bu toplumun en belirgin özelliklerindendi (Zubritski vd., 2007; 53).

Yerleşik düzende olmayan toplulukların zamanla klanlaşması; klan içi evliliğin yasak olması nedeniyle öteki klanlarla evlilik ilişkisine girilmesi; akrabalık bağları nedeniyle farklı klanların bir araya gelerek kabileler oluşturması tüm bu alışverişler ve bağlar ilkel topluluklar arasındaki münasebetleri arttıran faktörler olmuştu. Tarım ve toprağın işlenmeye başlanması ile birlikte ise bu kabileler göçebe yaşamından yerleşik hayata geçmişlerdir. Halkın ihtiyacını karşılayacak toprak, su kaynağı, iş aletleri ve ürün kabilenin ortak malıydı. Hem üretim araçlarındaki hem de ürünlerdeki ortaklık esasında bir zaruriyetti de. Mevcut üretim araçları, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak hatta fazlasını elde edecek nitelikte ve nicelikte değildi (Zubritski vd., 2007; 42-43).

Toplumların gelişimini izleyebilmek için en uygun araçlardan biri olan (Marx, 2010; 40) ve üretici güçlerin artışıyla toplumun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla zamanla ortaya çıkan iş bölümünün neticesinde emeğin bir kısmı hayvancılığa bir kısmı ise tarıma yönlendirildi. Bu iş bölümü sayesinde emeğin verimliliği artış gösterdi. Hayvancılık ile ilgilenen ve onda uzmanlaşan topluluklarda bu alanda ürün fazlası, tarımsal ürünlerde ise ihtiyaç fazlası oluşmaya başladı. İhtiyaçların karşılanabilmesi için fazla olan ürünler topluluklar arasında değiş tokuş unsuru oldu. Üretici güçlerde gerçekleşen verimlilik artışı, üretimde sağlanan işbölümü ve topluluklar arasındaki ürün mübadelesi, üretim ilişkilerinin üretici güçlere ayak uyduramayarak değişimini gerekli kıldı (Nikitin, 1985; 30).

Üretimde kullanılan iş aletlerinin gelişmesi, toplumun ihtiyaçları için ortak üretime yönelmesi zaruriyetini ortadan kaldırarak, her bir üyenin kendine yetecek kadarını ve hatta fazlasını bireysel olarak üretebilme ve bunu tek başına sahiplenebilme imkânını yarattı (Zubritski vd., 2007; 58).

Ortak mülkiyet kurumu yerini bireysel mülkiyete bırakmaya başladığında bölüşüm ilişkileri yeniden düzenlenmeye, toplumda varsıllar ve yoksullar olarak bir ayrışma belirmeye başladı. Kazanımları sebebiyle ürün fazlası elde edebilmek amacıyla daha fazla üretime yönelmeye başlayan üretim aracı sahipleri bu imkânı, yani daha fazla iş gücünü, savaşlar neticesinde tutsak edilen insanları köleleştirerek elde edebildi. Toplum köleleştirilen tutsaklar ve emeklerine el konulan borçlu yurttaşlar ile bunların sahipleri olarak sınıflara ayrıştı. Böylece üretici güçlerin kendi gelişimini engellemeye başlayan üretim ilişkilerini değiştirerek yeni bir denge sağlamasıyla, ilkel üretim tarzı kendi içinde köleci üretim tarzını doğurmaya başladı (Nikitin, 1985; 32-34).

İlkel üretim tarzında üretim daha çok geçimlik düzeyde kalıyordu. Topluluklar arasındaki trampa ekonomisi de fazla ürün elde edilebilmesi için, emeği verimlilik artışına zorlayan bir yoğunlukta değildi. Üretimin bu düzeyde gerçekleşmesi kabileler arasında yapılan mücadeleler sırasında etkisiz hale getirilen esirlerin yaşamasına izin vermiyordu. Onların, katkı sunmadıkları geçimlik yiyeceğin haksız tüketicisi olarak görülmelerine neden oluyordu. Ancak üretici güçlerdeki gelişmeler, bir esirin öldürülmeyip çalışabilecek kadar beslenmesi durumunda topluma yüklediği maliyetin üretime katıldığında sağlayacağı faydadan daha düşük olabildiğini sağladı. Taştan iş aletlerinin yerini daha dayanıklı demir aletlerin alması, bu aletler vesilesiyle ağaçlık alanların kesilerek yeni tarım alanlarının açılması, tarımsal ve hayvansal ürünlerin çeşitlilik göstermeye başlaması, bu gelişmeler arasında sayılabilmektedir (Nikitin, 1985; 34). Emek verimliliğinin artması ile köle artık, üretime katılan ama üretimdeki payı elinden alınan, kısacası emeği sömürülebilecek olandı (Zubritski vd., 2007; 60).

Üretici güçlerin çoğalması ile artan işbölümü birçok yeniliğin yanında üretim araçlarının imalatı üzerine uzmanlaşmayı getirdi ve böylece zanaatkarlar sınıfı oluştu. Ayrıca ürün fazlalarının talep edenlere arzında araç olarak paranın kullanılmaya

başlanması, bu ticari faaliyeti tesis eden üretimde yer almayıp dolaşımda rol üstlenen tacirlerin türemesi, toplumsal iş bölümünü yeni bir evreye taşıdı. Yeni üretim ilişkilerinin yarattığı sınıflar arasındaki eşitsizlik, egemen sınıfın menfaatlerini önceleyen devlet kurumunun araçlarını doğurdu. Emeği sömürülen kölelerin ve toplumun üretim araçlarına sahip olmayan çalışan kesimlerinin süre giden işleyişe karşı rahatsızlıkları zamanla onları harekete geçmeye zorlayacak düzeye erişti. Çıkan ayaklanmalar, egemen sınıfın ve mevcut düzenin koruyuculuğunu üstlenen devletin kendine biçilen rolleri yerine getirebilmesi amacıyla ihtiyaç duyduğu vergi oranlarındaki artışlar, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluğu derinleştirdi. Köle maliyetinin arttığı ve erişiminin güçleştiği bu ortamda üretim giderek azaldığında sistemin kendini devam ettirmesi imkânsız hale geldi. Bu çatışma köleci toplum içerisinde yeni bir üretim tarzının, feodalizmin doğuşuna yol açtı (Nikitin, 1985; 34-37).

Feodal dönemde, keşfedilen yeni aletler sayesinde üretime harcanan emek zaman azalmış, tarımsal ürün üretimi ve hammadde kullanımında artış olmuş, yeni üretim tesisleri açılmış, bütün olarak üretici güçlerin gelişiminde önemli gelişimler gözlemlenmiştir (Zubritski vd., 2007; 47). Bu gelişme düzeyi toplumdaki yerleşik üretim ilişkilerini de değiştiriyordu. Feodal toplumda toprak sahibi olan senyörler ve serfler vardı. Senyörlere ait malikane içerisinde görülmesi gereken işleri yapmaları karşılığında, senyörün rant elde etmek üzere kendilerine parsellediği topraktan ürün elde etmede özgür ama bununla birlikte toprağa ve sahibine bir sertifika ile bağımlı olan serfler üzerindeki sömürü hakkı, feodal toplumdaki üretim ilişkilerinin temelini oluşturmaktaydı (Huberman, 2015; 14-15).

Serf senyörün kendisine hayvanlarını otlatmak üzere ayırdığı çayırları kullanabilir, kendine kiralanen topraklarda tarım yapabiliyordu. Ancak bunun karşılığında evvela senyörün topraklarını ekmeli, kendi mahsulünden önce senyörünkini hasat etmeliydi. Her ne kadar topraktan ürün elde edebilme hürriyetine sahip olsa da serfin bu ürünü üretme sürecinde toprağı eşmek, sürmek, elde edilen ürünü taşımak için farklı üretim araçlarına da ihtiyacı vardı. Bu araçlar ise senyörün mülkiyetinde idi. Senyör serfe sağladığı güvenlik, toprak ve üretim araçları

karşılığında serften gerek angarya çalıştırma gerekse serfin ürününün bir kısmına el koyma yolu ile rant elde ediyordu. Bu ilerleyen zamanda kentlerin de gelişmesiyle beraber senyörlerin lüks tüketimlerini karşılayabilmeleri için nakdi ranta dönüşecekti (Nikitin, 1985; 38).

Feodal toplumda kırdaki bu ilişkiler seyrederken zanaatçıların örgütlendiği loncaların olduğu kentler senyörün zulmünden kaçan serfler için bir sığınak olmaya başlamıştı (Marx, 2010; 43). Loncaların varlığı, başlangıçta üretim sürecini kolaylaştırıcı ve koruyucu bir nitelikte iken zamanla kısıtlayıcı olumsuz bir görünüm kazandı. Üretim maliyetlerini aşağı çekecek, çıktı düzeyini arttıracak, verimlilik artışı sağlayacak her türlü yeniliğe karşı tutucu bir hal aldı. Refah içindeki kentler de zamanla değişimi ister hale geldi (Zubritski vd., 2007; 177).

Bu dönüşümü gerekli kılan üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin gelişmelerine artık karşılık verememesiydi. Tarım alanlarının parçalı yapısı, çalışma şartlarının zorluğu, bazı malikâne sistemleri içerisinde serfin evlendiği ilk gece eşinin senyöre sunulması gibi katlanılması gerçekten güç birtakım koşulların da söz konusu olduğu despot yapı, (Zubritski vd., 2007; 151) emeğin bütünüyle egemenin tasarrufunda olmasının getirdiği yıpratıcı tesir, üretim düzeyinin yükselmesine imkân vermiyordu. Elde edilen ürün dar bir pazarda alıcısını arıyor, lonca kurallarının gelişmesini engellediği zanaatçılar ve köylüler süreç içinde, daha önceden mal alım satımında aracı rolünde olan tacirlerin, çalışanı haline geliyordu. Tacirler, ticari sermayeyi, zanaatçıları bir araya topladıkları küçük üretim merkezlerinde yavaş yavaş sanayi sermayeye dönüştürüyor, zenginlikleri ve güçleri arttıkça da egemenlik için siyasal otoriteyi zorluyorlardı (Nikitin, 1985; 39). Nihayet bu çatışma üretim ilişkilerinin değişmesini zorunlu kılıyor, feodal üretim tarzı körelirken, 16. yüzyılda, söz konusu topraklar üzerinde kapitalist üretim tarzı filizlenmeye başlıyordu (Zubritski vd., 2007; 125).

Kapitalist üretim tarzının doğması önceki değişimlerde de görüldüğü üzere üretici güçlerin gelişmesi ve üretim ilişkilerinin bu gelişmeyi dizginlemeye başlamasıyla gelişen çatışmaların sonucuydu. Kapitalist üretim kurallarının kendisini

ilkel, köleci ve feodal üretim tarzlarında dayatmamasının sebebi üretici güçlerin henüz bu etkinliğe erişebilecek düzeyde gelişmemesiydi (Zubritski vd., 1995; 9).

Üretimde kullanılan enerji kaynağındaki gelişmeler madenin işlenmesini kolaylaştırmış, çelik üretimi başlamış, bu iş aletleri daha ileri düzeyde ürünlerin elde edilmesini sağlayacak iş aletleri üretilebilmesine imkân vermiş, büyük denizlerde uzun yolculuklar gerçekleştirilebilecek yüksek taşıma kapasiteli gemilerin inşası başlamıştı. Bunlar üretim düzeyini arttırdığı gibi, ürünün ulaştırılacağı pazarın genişlemesini de mümkün kıldı. Ticaretten elde edilen kazanç belirli bir kısım insanın elinde birikti. Biriken servet, bunun sürebilmesini hedefleyen yeni üretim tarzında kapitalist olarak anacağımız kesimin üretimi arttırma arzusunu körüklediği gibi, yeniden üretime yönlendirilerek bu arzuyu gerçekleştirdi de. Buradaki birincil gereksinimlerden biri elbette emektir. Senyörlerin boyunduruğundan kaçıp kentlere sığınan köylüler bu ihtiyacı karşılayacaktı (Zubritski vd., 2007; 216-217).

Marx'a göre kapitalist üretim tarzında öncekilerden farklı olarak beliren sermayenin varlığı, üretim araçları ve servet sahibi bir kesim ile geçinmek için emeğini bu kesime satmak zorunda kalan, mülkiyetinde üretim aracı bulunmayan, ancak kapitalist ile kurduğu bu ilişki içerisinde kendi emeği üzerinde tasarruf sahibi olabilen işçi arasındaki ilişkiye dayanıyordu. Marx bu durumu kendisi şöyle ifade ediyordu:

“Sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir” (Marx, 2015; 687).

Marx, Kapitalist sistemin yerleşmesini mümkün kılan bu dönüşüm sürecinin, diğer bir deyişle ücret karşılığı çalışmaya mecbur, artık eski güvencelerinden yoksun işçiler ile topraklarından edilmiş (kapitalistleşmeyen) senyörlerin mülksüzleştirilmesinin de tarihi olan bu sürecin en isabetli okumasının ancak ve ancak İngiltere üzerinden yapılabileceğini belirtmektedir (Marx, 2015; 689). İlkel birikim olarak adlandırılan bu süreçte tekstil üretiminin üretici güçler ile orantılı gelişmesi, yün ihtiyacını arttırmış, toprakların ele geçirilerek otlak alanı olarak hayvancılığa ayrılması bir yandan servetin ve toprak mülkiyetinin daha az kişinin elinde

yoğunlaşmasını sağlamış bir yandan da topraksızlaşan köylüler sayesinde ücret karşılığı çalışabilecek iş gücünü yaratmıştı (Marx, 2015; 71).

Kapitalistler elbette kendi yüzyılları geldiğinde yoktan belirmiş kişiler değildi. Önceki üretim tarzında üretim ilişkileri içerisinde aracı rol üstleniyor üretimin tesis edilmesinde etkin olmuyorlardı (Tilly, 2001; 43). Ücret karşılığında işçi çalıştıran ve ticari sermayeyi üretime yönlendirerek sınai sermayeye dönüştüren, işçinin ürettiği ürüne el koyan, bu kazancı arttırmak amacıyla daha fazla işgücüne ihtiyaç duyup onları üretime katan kapitalist, üretimin tarihte görülmedik ölçüde toplumsallaşmasına neden oldu (Zubritski vd., 1995; 23).

Öncekiler gibi bu üretim tarzı da üretici güçlerin gelişmesi ve üretim ilişkilerinin onu sınırlamaya başlaması sebebiyle yeni bir düzene doğru evrilme mecburiyetini içinde taşımaktaydı. Kapitalistler arasındaki rekabetler pazarın gittikçe genişletilmesini, diğer ülkelerin de sisteme dâhil edilmesini gerekli kılıyordu. Bu gerekleri yerine getirenler zenginleşerek küçük balıkları yutuyor, toplumun çoğunluk tarafında bu mülkiyet ve sömürü ilişkileri sonucu fakirleşen bir yığın oluşturmuyorlardı. Buradaki mülksüzleştirme iki kutup arasında uzlaşmaz bir çatışma kaynağıydı (Marx, 2015; 728-729).

Kapitalist sistemin özelliklerinden bahsetmeden evvel üretim tarzları vesilesiyle kapitalist sistemin doğuşuna kadarki süreci detaya girmeden böylece bir girizgâh olarak tamamlamış bulunuyoruz. Çalışmamızın devamında kapitalist üretim tarzını diğer sistemlerden ayıran temel özelliklerinden, sisteme içkin çelişkilerden ve krizlerinden bahsedecek, sistemin analizinde ve dönemleştirilmesinde Düzenleme Okulu'nun çözümleme yöntemi ve kavramsal araçlarından yararlanacağız.

1.1.1. Sermaye Birikimi ve Kapitalizm

Wallerstein'a göre (Wallerstein, 2006; 12) kapitalist sistemin ayırt edici özelliği sermayenin sistemde kendini büyütme arzusu ve hedefidir. Yeniden sermaye kazanımına yönelmeyen sermaye, durağan kaldığı andan itibaren sermaye değildir. Piketty, sermayeyi tanımlarken “*Sermaye, bir piyasada alınıp satılabilen aktiflerin toplamıdır*” der (Piketty, 2014; 49) ve sermayenin bir birikim olduğunu belirtirken bu

birikimin “geçmiş yıllar boyunca edinilmiş ve istiflenmiş servetlerden” oluştuğunu ilave eder (Piketty, 2014; 54).

Bir bisiklet, herhangi bir dengeleyici aksana sahip olmadan, yalnızca hareket ettiği müddetçe dengede kalabilir. Bu benzetmede, yola çıkan kapitalistleri yolda kalmayacak şekilde, hiç durmadan sürekli olarak hareket etmeye motive eden güdü şüphesiz ki kar etme güdüsüdür; yani sermaye birikiminin kesintisiz sürdürülmesi arzusudur (Wallerstein, 2006; 20). Bu arada birikimin ancak kapitalistin üretim çıktılarını satabildiği ve elde ettiği kazancı yeniden üretime yönlendirebildiği sürece mümkün olabileceği de bir gerçektir (Marx, 2015; 545). Bu süreç kısıtlı bir alanda kısıtlı faktörlerin etkisi altında işlememekte, alıcı ve satıcının pazarda buluşmasının ötesinde, sistem içerisinde belli kuralları olan siyasi ve bu kurallara uyumu tesis eden ideolojik birtakım öğelerle etkileşim içindedir (Mavroudeas, 2006; 3). Ayrıca sermaye birikiminin birincil aktörü her ne kadar buna hükmeden kapitalistler gibi görünse de, üretici güçlerin devamlılığını sağlama mecburiyeti de sistemin kesintisiz sürmesini gerekli kılar (Aydın, 2003; 6). Kapitalist, elde edilen kazancı hem ilave üretim hedefiyle yatırıma yönlendirmekte hem de mevcut çıktıya harcanan üretici gücü üretmeye odaklanmaktadır; süreklilik buna bağlıdır (Marx, 2015; 547).

Burada kapitalisti sermaye biriktirmeye yönlendiren temel güdünün kâr olduğu düşünüldüğünde, bu kârı elde edebildiği esas unsurun, yani emek faktörünün kritik önemde olduğu gayet belirgindir (Wallerstein, 2006; 13). Kapitalist, emeğin yeniden üretilmesinde oldukça dikkatli davranması gerektiğinin bilincindedir. Bir yandan kârını maksimize etmek isterken bir yandan da emeğin yeniden üretim sürecine dâhil olabilmemesini sağlaması gerekecektir. Bu anlamda emeğe ödenecek ücretin doğru belirlenmesi buradaki diğer önemli kritik noktadır. Brunhoff’un Meillasoux’dan aktardığı gibi “*ücret, çalışanın istihdam süresince kendini yeniden üretime sokabilmesini sağlayan bir bedeldir*” (Brunhoff, 1992; 13). Emeğin katılımının devamlılaştırılamaması kapitalistin sermaye birikimini sekteye uğratacağından, kapitalist emeğin hem fiziki varlığını korumaya yönelik yeterli geçim kaynağını ona sağlamalı, hem de sisteme uyumunu tesis etmelidir (Akduran, 2009; 54).

Diğer üretim tarzlarından kısaca bahsederken, ilkel üretim tarzında üretimin birikim odaklı yapılmadığından, sadece geçimlik düzeyde yapıldığından, kölelerin sağlandığı istilaların zamanla durmasıyla köle kaynağının gittikçe azaldığından, birtakım köle ayaklanmaları sonucu üretimin sık sık sekteye uğradığından ve en nihayetinde encloser / çitleme hareketi ile de seflerin tamamen topraktan koparak kentlere doğru hareket ettiğinden bahsetmiştik. Kapitalist sistemde ise kapitalistin işgücünün temini açısından hiç zorlanmadığı, hatta her zaman elinde ‘yedek bir işgücü ordusu’ (Marx, 2015; 303) bulundurma imkânına sahip olduğu ve bu sayede sorun çıkaran ya da ücretlere, çalışma koşullarına itiraz eden işçileri kolayca işten atıp yerine yenilerini ikame edebildiği görülmektedir. Peki, bu durumda, önceki üretim tarzlarında sürecin sekteye uğramasına sebep olan neydi? Wallerstein, burada sürece dâhil olan unsurların “*yeterince metalaşmamış*” olmasını gerekçe gösterir. Bu bağlamdan hareketle, kapitalizmi kendinden önceki diğer sistemlerden ayıran en temel özelliklerden birinin de ‘metalaştırma’ özelliğinin olduğunu bu noktada vurgulamak gerekir (Wallerstein, 2006; 12). Ercan, kapitalist sistemin bu özelliğini değerlendirirken metalaştırma ile mülkiyet ilişkilerini birbirine bağlar. Emek dâhil meta olan her şey aynı zamanda mülkiyet konusu da olmuştur (Ercan, 2006; 68).

Üretim araçlarının mülkiyeti kapitalistler arasında bölünmüş durumdadır. Bu durumdan dolayı sermaye sahiplerinin kendileri arasında da bir rekabet söz konusudur. Bu rekabet elbette emek üzerinden yürür. Kapitalist, üretim maliyetlerini aşağı çekmeyi hedeflerken emek verimliliğini arttıracak çareler düşünür. Teknik gelişmeler buna imkân verirken kapitalist için beklenmedik bir engel de doğurur. Emek fiziki olarak bu yeniliğe karşı sınırlılık içindedir. Aşırı üretim, kapitalistin emek üzerinden sürdürdüğü sömürü sebebiyle talep olarak karşılığını bulamaz. Eksik talep koşulları ve üretimin gerçekleşmemesi sorunu karşısında kârlar aşağı doğru seyretmeye başlar. Bu kapitalist için kriz anlamına gelmektedir. Emegın gösterdiği direnç ile sermaye birikiminin yaşadığı ağırlık göz önünde bulundurulduğunda kapitalist krizin aşılabilmesi için sistemin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulur (Mavroudeas, 2006; 14-15).

Sistemde kriz çanlarının çalması demek, genellikle birikim rejimi ve düzenleme tarzının değişme vaktinin geldiği anlamına gelmektedir. Krizler sermaye birikiminin devam ettirilebilmesi için koşulların yeniden gözden geçirilmesini, aksayan ve gelişimi sınırlayan, dinamizme ayak uyduramayan unsurların değiştirilmesini ve yenilenmesini sağlar (Zubritski vd., 1995; 25). Burada kast edilen elbette dar anlamda üretim sürecinde kullanılan makinelerin yenilenmesi ve işçilerin daha genç daha kuvvetli işçilerle değiştirilmesi değildir. Sistem, yerleşik olduğu tüm toplumsal ilişkilerde, kurumlarda, devletin konumunda ve organlarında dönüşüm sağlar. Bu aşamalar kapitalizmin tarihi boyunca belirmiş, her seferinde sistem bu koşulların sağlanmasıyla ancak sermaye birikimini sürdürmeye devam edebilmiştir (Arın, 1986; 104). Bu büyüyen bir yılanın gömlek değiştirmesine benzetilebilir. Gelişime mani olan, hareket kabiliyetini sınırlayan eski kabuk atılır. Her ne kadar değişiklikler olsa da özünde yılan yine aynı yilandır.

Bu haliyle sistemin yaşadığı krizlerin yeniden görüleceği pekâlâ söylenebilir; çünkü bu anlamda kriz kapitalizme içkin, yapısal bir olgudur. Sistem kendi hareket yasaları gereği kapitalistin emek üzerinde uyguladığı sömürü düzeni sebebiyle kâr hırsıyla bir yandan üretim fazlalığına neden olurken, bir yandan da emeği bu alım gücünden mahrum ederek işler. Nihayetinde sistem aşırı bir birikim krizi ile karşı karşıya kalır (Mavroudeas, 2006; 14).

Kapitalist birincil hedefi ve arzusu peşinde başarıya ulaşmak üzereyken öte yandan kendi sonunu getirecek bir hırsın pençesinde olduğunu geç fark eder. Onu başarısızlıkla yüz yüze getiren şeyin bir anlamda -kendi ölçütlerine göre- başarısı olduğu söylenebilir. Herhangi bir spor dalında sporcular hedeflerine yoğun antrenman programlarında gösterecekleri gayretler neticesinde erişmeyi umarlar. Bu antrenmanların bilimsel bir plan dâhilinde yürütülmesi halinde olumlu neticelenmesi de mümkündür. Ancak sporcunun uyguladığı antrenman programı sporcunun üstlenebileceği ‘yorgunluk sınırını’ aşacak şekilde sürdürülürse, sporcuda ‘sürantrenman (overtraining)’ durumu gözlemlenebilir. Böyle olduğunda vücutta yorgunluğun geçmemesi, kalp yetmezliği, uykusuzluk gibi problemler baş göstermektedir. Vücut normal çalışmasını artık sürdüremez duruma gelmiştir (Dündar,

2017; 124-125). Vücut geliştirme antrenmanı yapan sporcular üzerinden ifade edilecek olursa bu fazla çalıştırılan kasın dinlenme süresinin yetersizliği sonrasında gelişimini durdurması, beklenenin aksine küçülmesi; hatta sakatlanmasıdır (Çiftçi, 2018).

Öyleyse sorulması gereken şudur: Kapitalizm tüm bu sakatlanmalardan nasıl kurtulabilmiştir? Hangi aşamalardan geçerek halen varlığını sürdürebilmektedir (Mavroudeas, 2006; 14)? Bu soruya yanıt ararken çalışmamızın bağlamından ayrılmadan sistemi bize daha görünür kılabileceğini düşündüğümüz ‘Fransız Düzenleme Kuramı’ndan faydalanacağız. Fransız Düzenleme Kuramı’nın merceğinden bakmayı tercih etmemizin başlıca sebeplerinden biri çalışmamızda kurduğumuz bağlamı çok fazla saçaklandırmadan sistemin muhtevisiyatını derleyebilmektir. Bir diğeri de Şahin’in de çalışmasında (Şahin, 2000; 170) belirttiği sebeplerle benzerlik göstereceği üzere, kuramın kullandığı araçlar ve alana kazandırdığı kavramlar ile beraber sisteme ilişkin tespit ettiği tarihsel dönemlerin çalışmamızın devamında bize kullanışlı sağlam bir zemin kazandıracak olmasıdır.

1.2. Düzenleme Kuramı ve Kapitalist Evreler

Klasik okul, kapitalist sistemde ortaya çıkan olumsuzlukların, dengesizliklerin giderilmesine, işleyişin düzenlenmesine ilişkin sistemin kendi dinamikleri ile müdahaleye gerek olmaksızın yeniden düzene gireceğini ve baş gösteren aksaklıkların piyasaya hâkim olan serbest rekabet kuralları içerisinde ortadan kalkacağını savunmaktadır. Görünmez el anlayışına karşı çıkan Düzenleme Kuramı ise sistemin kendi kendine yeniden düzenlenemeyeceğini, sermaye birikiminde gözlemlenen istikrarsızlığın devletin de rol üstlenmesi ile gerçekleştirilecek ekonomik ve sosyal düzenlemelerle ancak bertaraf edilebileceğini ifade eder. Bu anlayış çerçevesinde, karşılaştığı tüm krizler onun için bir tehdit unsuru iken Düzenleme Kuramı her seferinde kapitalizmin bu krizleri nasıl atlatabildiğini ve yine her seferinde kendisini nasıl yeniden üretebildiğini, süreç içinde gerçekleşen birikim rejimleri ve düzenleme tarzları ile birlikte inceler (Şahin, 2000; 179).

Bu inceleme sırasında sistemin geçtiği aşamalar ‘birikim rejimi’ ve ‘düzenleme tarzı’ kavramları aracılığıyla belirlenir (Arın, 1986; 109). Kuramın kurucularından

Lipietz'e göre birikim rejimi, istikrara kavuşmuş üretim ve bölüşüm ilişkilerini ifade eder. Bu ilişkiler üretimin ne koşullarda gerçekleştirileceğini, artı değerın sağlanma koşullarını, elde edilen kârın ne ölçüde meta üretimi ile sermaye birikimine ve emeğin yeniden üretimine aktarılacağını içerir (Şahin, 2000; 170). Burada istikrarın sağlanabilmesi, sistemdeki tüm aktörlerin gösterecekleri davranışların birikim rejiminin işleyişine uyumlu olmasına bağlıdır. Bu uyum topluma yerleşmiş ahlak anlayışının, toplumun gündelik hayatını biçimlendiren, onun yaşayışına yön veren dayatılmış hukuk kurallarının ve mevcut düzenleyici denetleyici kurumların gerektiğinde yeniden tasarlanması ile mümkündür. Bu tasarıma konu alan tüm üst yapı unsurları ise düzenleme tarzı olarak tanımlanmaktadır (Arın, 1986; 114).

Fransız Düzenleme Kuramı, kapitalizmin diğer üretim tarzlarına kıyasla üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluktan, senkronize gelişim gösterememe sorunundan kaynaklı krizlerin başarıyla aşılabilmesini ve üretimin kesintisiz sürdürülebilmesini, kapitalistlerin değişen koşullara uygun düzenlemeleri zamanında ve gerektiği gibi yapabilmesine bağlar. Sermaye birikiminin yavaşladığı ya da sürdürülemez olduğu kriz anlarında sistem birikim rejimi ve hâkim düzenleme tarzında ilgili değişiklikleri gerçekleştirerek sermaye birikiminin devamlılığını sağlar (Şahin, 2000; 170).

Düzenleme Kuramı'na göre kapitalizmde üç tür kriz gözlemlenebilir (Güler, 2020; 2304). Yarattığı etki ve çözüm kolaylığına göre sıralandığı takdirde birincisi diyebileceğimiz mikro krizler, tüketim kalıbında sağlanacak küçük değişiklikler ile aşılabilecek üretim ile tüketim alışkanlıkları arasındaki uyumsuzluk kaynaklı krizler olarak ifade edilebilir. İkinci kriz türü olan konjonktürel krizler dönemsel olarak görülebilen, düzenleme tarzında gerçekleştirilecek kurumsal düzenlemelerle, bölüşüm ilişkilerinde sağlanacak sermaye birikimine uyumlu değişikliklerle üstesinden gelinebilecek krizlerdir. Sonuncusu ise birikim rejimi ve düzenleme tarzı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan, ancak yeni bir düzenleme tarzı veya birikim rejimine geçebilmek suretiyle sermaye birikiminin sürdürülerek sistemin devamının sağlanabileceği, Boyer'e göre (Boyer ve Saillard, 2002; 43) düzenleme tarzından ve birikim rejiminden kaynaklı olmalarına göre ikiye ayrılan yapısal krizlerdir.

Düzenleme Kuramı, genel olarak bütün Marksist yaklaşımlarda olduğu gibi, kapitalizmde krizin, sistemin genel işleyişinden doğan, sisteme içkin yapısal, kaçınılmaz bir olgu olduğunu belirtir. Kriz sürecini ise, sermaye birikiminin mevcut düzenleme tarzında artık varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığı, birikim rejimi ile düzenleme tarzı arasında uyumun bozulduğu ‘geçiş süreçleri’ olarak ele alır. Düzenleme tarzı burada mevcut birikim rejimine tabii, onun belirleniminde olan üst yapı unsurlarıdır. Altyapının üstyapıyı belirlediği tarihsel materyalist görüşe göre düzenleme tarzı, birikim rejiminde gerçekleşen değişikliklere ve gelişmelere ayak uyduramadığında uyumsuzluk yani kriz baş gösterir. Bu olduğunda sistem devamlılığını sağlama refleksi ile önce üst yapıda değişikliklere giderek üretim, dolaşım ve bölüşüm sistemlerini nizama uyduran mevcut hukuk kurallarında, denetim ilişkilerinde, eğitim sisteminde, toplumun yaşayış biçiminde, ahlak anlayışında, devlet yapısında ve kurumlarda değişikliğe gider, bunları yeniden üretir. Krizin bu vesileyle ortadan kaldırılmayacak denli derin olduğu durumlarda ise sistem yeni bir birikim rejimine ve ona uygun düzenleme tarzına geçerek devamlılığını sağlar (Şahin, 2009; 144).

Kuram bu değişiklikler neticesinde kapitalist üretim tarzının geçtiği safhaları belirlerken kriter olarak ‘üretimin toplumsallaşma derecesini’ ve ‘teknolojik gelişme düzeyi’ni esas alır (Arın, 1986; 115). Buna göre Şahin’in aktardığına göre gelişmiş kapitalizm dâhilinde şu şekilde dönemleştirme yapılmaktadır: 1) Birinci Dünya Savaşına kadar süren ‘Yaygın Birikim Rejimi ve Rekabetçi Düzenleme Tarzı’; 2) İkinci Dünya Savaşı sonrası ile petrol krizinin görüldüğü 1970’lere kadar olan ‘Fordizm’ olarak da adlandırılan ‘Yoğun Birikim Rejimi ve Tekelci Düzenleme Tarzı’; 3) 1970’lerden günümüze değin süren ‘Post-Fordizm’ de denilen ‘Esnek Birikim Rejimi ve Küresel Düzenleme Tarzı’. Tüm dönemler arasında ise krizler yani bir önceki birikim rejimi-düzenleme tarzı birlikteliğinden bir sonrakine geçiş sancıları / düzenlemeleri yer almaktadır (Şahin, 2009; 144).

Bağlamımızı tarihsel zeminde takip edebilmek amacıyla kısaca bu birikim rejimi ve düzenleme tarzlarından bahsetmemiz isabetli olacaktır.

1.2.1. Yaygın Birikim Rejimi ve Rekabetçi Düzenleme Tarzı

19. yüzyıl ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişim sürecini henüz tam tamamlayamadığı, mevcut düzenlemelerin o dönem hâkim olan üretim ilişkileri ve sermaye birikiminin gerekli koşullarını tam sağlayamadığı noktada da krizin yaşandığı kapitalist birikimin ilksel dönemi, Düzenleme Kuramının dönemleştirmesinde, 'yaygın birikim rejimi' ve 'rekabetçi düzenleme' tarzının hâkim olduğu ilk dönem olarak belirtilmektedir. Bu dönemde üretim ve tüketim düzeyi yetersizdir, tam gelişmemiştir. Üretim ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere yönelik gerçekleştirilmektedir. Ücret karşılığı çalışan nüfusun genel nüfusa oranı düşüktür. Üretim ve tüketim alanındaki destekleyici fonların, bankacılık sisteminin yeterince gelişmiş olmaması, altın para standardı nedeniyle nakdi para arzının kısıtlılığı, yani finansal imkânların yeterli olmaması piyasayı ve üretim olanaklarını da kısıtlamakta, ekonominin ve üretimin genişlemesi önünde engel teşkil etmektedir (Şahin, 2000; 196).

Bu dönemde sanayide üretim yapan işletmeler arasında rekabet hâkimdi. Devlet piyasada denetleyici bir rol alsa da bu rolü destekleyici bir pozisyondan yürütür etkin müdahaleci bir tutum sergilemezdi. Rekabetçi düzenleme tarzının hâkim olduğu birikim rejiminde firmalar arasındaki rekabet, üretim fazlalığına gitmekten onları alıkoymadığı için aşırı birikim krizine yol açma tehdidini taşıyordu. Bu rekabet bir yandan da emeğin yeniden üretilme koşullarının tarımsal ürün fiyatlandırılması üzerinden hesap edilmesi ile hem düşük ücreti hem de çalışanlar arasında da rekabeti dayatıyordu (Şahin, 2000; 198-199).

Kapitalistin artı değer kazanımı, mevcut üretim teknikleri altında mutlak artı değer artırılması ile yani emeğin çalışma saatlerinin düzenlenmesi yoluyla işlerdi. Teknolojik gelişme verimlilik artışını arttıracak düzeyde ve hızda değildi. Sermaye birikiminin mutlak artı değer sömürsünü mecbur kıldığı bu durumda, sisteme yönelik itirazlar da emek tarafından geliyordu. Her ne kadar bu itirazlar görünmeye başlamışsa da üretimin toplumsallaşma derecesinin henüz gelişmemesi, ücret ilişkilerinin yaygın

olmaması, emeğin yeniden üretiminin hukuki sözleşmeler ile garanti altına alınmaması bu itirazların güdük kalmasına neden oluyordu (Arın, 1986; 118).

Birinci Dünya Savaşı gelip çattığında ülkeler daha önce ihtiyaçları olmadığı ölçüde üretim yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Bu anlamda kapitalistin iyi gördüğü bir yan vardı ki o da bu üretimin aynı süratle tüketilmesi idi. Hobsbawm, bu sebeple kitle savaşı diye adlandırdığı bu dönemin Almanca ‘materialschlact’ yani ‘malzeme savaşları’ olarak anıldığını belirtir. Bu düzeyde bir tüketim ya da ihtiyaç bu düzeyde de üretimi gerektiriyordu. Üretimin miktarının böylesine devasa ölçülere çıkarılması gerekliliği üretici güçlerin miktarında artışa ihtiyaç duyuyordu; örneğin “giyim endüstrisi”nde (Hobsbawm, 2015; 59).

Ancak savaş sonrası gelişen bu üretici güçler ve üretim miktarını mümkün kılan üretim sahaları, üretim kapasitelerinde haliyle geriye dönük bir düzenleme sağlamadılar. Devlet her ne kadar savaş koşulları altında bu tesislerin kurulması noktasında özel sektörle işbirliği içinde ana aktör olsa da sistem rekabetçi düzenleme tarzında, devlet müdahalesi asgari düzeyde işliyordu. Bu yaygın birikim rejiminde aşırı üretim karşısında yeterli talebin oluşamadığı aşırı üretim / aşırı birikim krizini tetikledi. Kapitalistin süre giden olumsuzlukların çözümüne yönelik talep destekleyici temel politikaların gerçekleşmesine dair mesafesi ise krizin şiddetlenmesine yol açtı (Şahin, 2000; 200).

Üretimi fonlayan bankaların üretimin kazanç sağlayamaması sebebiyle verdiği kredileri tahsil edememesi iflas etmelerine, aşırı birikim sermayenin değersizleşmesine, ürününe alıcı bulmaya çalışan rekabet halindeki firmaların fiyat düşürerek varlıklarını sürdürmeye çalışması, bazı firmaların rekabete dayanamayarak yarıştan elenmelerine, rekabet tırpanından kurtulan firmaların kârlarını arttırması ise sermayenin yoğunlaşmasına bu da tekelleşmeye neden oldu (Arın, 1986; 120). Krizde yıkılmayan firmalar güçsüzleşen küçük firmaları yutarak daha da büyüdüler. Bu unsur kriz sonrası oluşacak yeni düzenleme tarzını da biçimlendirecekti (Şahin, 2000; 203).

Birikim rejimine hâkim olan rekabetçi düzenleme tarzı artık üretici güçlerin gelişimine karşılık vermiyordu. Üretimin toplumsallaşma derecesi yükselmiş, çalışma

saatlerinin uzunluğuna yönelik itirazlar ücretli kesimin sesine kulak verilmesini zorunlu kılmıştı. Devlet düzenlemeleri ile iyileşmelerin sağlanmaya başlandığı bu durumda artık kapitalist artı değeri mutlak artı değer değil nispi artı değerin arttırılması marifetiyle elde edebilecekti (Arın, 1986; 121). Tekellerin gerçekleştirecekleri üretim miktarının talebine erişebilmesi için Keynesyen politikalar ile talebin arttırılması sağlanacak, emeğin yeniden üretimi devletin kamu harcamaları, sosyal güvenlik yasası, asgari ücret, sendikal haklar vasıtalarıyla garanti altına alınarak sermaye birikimini tehdit edebilecek sistem karşısı öfke yatıştırılacaktı (Şahin, 2009; 146). Sistemin yeniden üretiminin mümkün olup olmadığının sorgulanmaya başlandığı bu dönemde kapitalizm yeni bir aşamaya geçmek zorundaydı.

1.2.2. Yoğun Birikim Rejimi (Fordizm) ve Tekelci Düzenleme Tarzı

Kapitalist sistem içerisinde yoğun birikim rejimi ve tekelci düzenleme tarzının hâkim olduğu ikinci dünya savaşı sonrası dönem ‘Altın Çağ’ olarak adlandırılmaktadır. Sermaye birikiminin tarihte daha önce hiç görülmediği ölçüde arttığı bu dönemde eldeki aşırı birikimin yönlendirileceği yeni adres arayışı başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeleri azgelişmiş ülkelere sermaye ihracına yönlendirdi. Bu gereksinim dünya ekonomik düzeninde yeni gelişmeleri gerekli kılıyordu. Dünyanın ileri gelen devletlerinin temsilcileri Bretton Woods’ta toplanarak, sistemin sürdürülebilmesini mümkün kılacak kurumsal zeminin nasıl kurulacağını konuştular. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına öncülük etme misyonuyla onları da kapitalist sisteme entegre etmeyi amaçlayan bu çabalar, aşırı birikimin yöneleceği yeni pazarlar yaratılmasını amaçlıyordu. Bu gaye ile az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerini benimsemeleri sağlanarak, bu ülkelerin ihtiyaç duydukları sermaye gelişmiş ülkelerin elinde biriken sıkışmış sermaye aracılığıyla sağlanacaktı. Bu azgelişmiş ülkelere sistemin meşruiyetini kabullendireceği gibi aynı zamanda da sistemin aşırı birikim krizinden çıkışını mümkün kılacaktı. ABD’nin yeni hegemonik güç olarak belirmeye başladığı bu dönemde düzenlemeler onun hegemonyasının tahsisine yönelik müdahaleleri içeriyordu (Şahin, 2009; 147).

Keucheyan’ın aktardığına göre Luxemburg’un da belirttiği üzere kapitalizm hüküm sürdüğü Merkezin, kendi ülkeleri haricinde krizini aşabilmek için

yayılabilceği henüz kapitalist olmayan bir dış alana ihtiyacı bulunmaktadır. Bu süreçte, kapitalist sisteme uyum sağlaması istenen geri ülkelerin, sistemin bekası için Merkez ülkeler tarafından uygulamaları önerilen kalkınma programlarının, bu ülkeleri geliştirmek bir yana, aksine azgeliştirdiği, onları sürekli borçlandırarak Merkeze bağımlı hale getirdikleri gözlemlenmiştir (Keucheyan, 2016; 147).

1780-1815 yılları arasında İngiltere'nin işler kıldığı bu aklın idareciliğini 1930 sonrası üstlenen ABD (Braudel, 2013; 81) altın çağ olarak adlandırılan bu süreçte kendi hegemonyasını yerleştirirken çeşitli uluslar üstü kuruluşların yardımını almıştır. Esasında bu kuruluşlar bu anlamda bizatihi bu amaç üzerine kurulmuşlardır. Dünya ticaretinin serbest ve rekabete dayalı işlemlerini sağlamakla görevli Dünya Ticaret Örgütü, merkez ülkelerin çıkarlarını korumaya odaklı hareket etmektedir. Dünya para birimlerinin dengesi üzerine çaba göstermesi gereken Uluslar Arası Para Fonu aksine güçlü ülkelerin çıkarlarını dolayısıyla onların paralarının değerlerini korumaya, az gelişmiş ülkeleri fonlarken onları merkez ülkelerin yörüngesine merkez ülkelerin lehine yerleştirmeye kendini adanmıştır. Dünya Bankası ise yalnızca kapitalizmin hegemonik hâkimiyetini sarsacak problemleri gündeme alarak, bu hegemonyayı sürdürecektir politikalar üretme peşindedir (Amin, 2018; 26). İkinci Dünya Savaşından sanayisi güçlenerek çıkan, dünyanın yeni hegemonik gücü olan ABD'nin ürünlerine pazar bulması, bunun için de dış dünyadaki talebin arttırılması gerekiyordu. Savaşın yıkımla çıkan Avrupa ülkelerine yapılan 'Marshall Planı', Japonya'ya yapılan 'Ekonomik Yardım' bu amaca hizmet etti. Böylece ABD'nin ekonomide elde ettiği bu üstünlük ve diğer ülkelerin liderliğini kabullenışı Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik toparlanmasıyla 1960'larda son buldu (Wallerstein, 2004; 126).

ABD'nin yeni ekonomik düzenin belirleyicisi, düzenleyicisi, denetleyicisi ve pazarlayıcısı olarak rolünü ifade ettikten sonra belirttiğimiz bu unsurlar çerçevesinde üretim tarzında yeni bir safhaya geçiliyordu. Fordizm olarak da anılan bu safha, yoğun birikim rejimini ve tekeli düzenleme tarzını içermekteydi. Dış pazarların açılmasına ve talebin arttırılmasına yönelik hamleler iç pazar için de varlığını gösterdi. Emegın örgütlenmesinin önündeki engeller görece kaldırılmış, verimlilik artışı sağlayacak teknolojik yeniliklerin yanı sıra sendikal hareketler neticesinde ücretlerin arttırılması

ve devletin sağladığı sosyal haklar ile kitlesel üretimi mas edebilecek düzeyde istikrarlı bir alım gücü oluşturulabilmişti (Şahin, 2000; 208).

İlk defa Gramsci tarafından kullanılan Fordizm kavramı, yine ilk kez ABD’de Ford fabrikalarında uygulamaya geçirilen Ford sanayi ve üretim örgütlenmesi modelinden esinlenerek bu adı almıştır. Üretim tekniklerinde bilimsel yöntemlerin denendiği, akan bant uygulaması ile seri üretimin zamandan minimum kayıp vererek gerçekleştirildiği bir üretim süreci, kavramın döneme ilişkin ilk çağrıştırdığı özellikler olsa da Düzenleme Kuramı’na göre daha derinde kavramın ifade ettiği sermaye birikim sürecinin istikrara kavuşturulmasına yönelik gerçekleştirilen dönüşümlerdir. Bu içerisinde yeni üretim tekniklerinin yanı sıra ABD’nin kurduğu uluslararası hegemonyanın kapitalist ekonomiye yerleştirdiği işbölümünü de içermektedir. Düzenleme Kuramı kendi penceresinden baktığında bu gelişme süreçlerini ‘yoğun birikim rejimi’ ve ‘tekelci düzenleme tarzı’ kavramları aracılığıyla açıklamaktadır (Arın, 1986; 122).

Yoğun birikim ile kastedilen, öncelikle sermaye birikiminin büyük ölçeklerde ve kitlesel üretime dayalı olarak gerçekleştirilmesidir. Bu olanak üretim maliyetlerinde, özellikle emeğin maliyetinde, azalma ve üretimin toplumsallaşma derecesinde artış ile sağlanabilmiştir. Üretilen üründe standardizasyon, yeni teknolojik gelişmelerin üretime sokulması ile artan bir makineleşme, hem emeğin verimliliğini yükseltiyor hem de mutlak artı değer yerine nisbi artı değer arttırılmasını mümkün kılıyordu. ‘Taylorizm’ olarak da adlandırılan üretimdeki bu iş bölümü ile denetim ilişkilerinde muazzam bir yetkinlik sağlandığı gibi işgücü üretim sürecinde niteliğine göre görevlendirilerek herkesten en yüksek verim alınabiliyordu. Büyük fabrikalarda yüksek miktarlarda gerçekleştirilen üretimin, maliyetlerin aşağı çekilmesi gibi olumlu bir etkisi de oluyordu. Ayrıca emeğin bu şekilde kategorize edilerek üretim safhalarına bölüştürülmesi ile vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki sınıfsal bağın zayıflaması sonucu sermaye emek üzerinde tam kontrol sağlayabiliyordu (Arın, 1986; 123).

Bu dönemde yoğun sermaye birikimini mümkün kılan unsurlar Balkan’ın çalışmasından aktardığı şekilde derlenebilir:

“Sermayenin organik bileşimindeki değişim (savaş sonrası özellikle Avrupa’da ve Japonya’da fabrika, makine ve teçhizat gibi sermaye mallarının büyük ölçüde yıkıma uğraması nedeniyle sermayenin organik bileşimindeki yükselişin sınırlı kalması), uygulamaya konulan yeni teknolojiler, sınıflar arası güç ilişkileri (gelişmiş ülkelerde sınıflar arası güç ilişkilerine 1930’lara oranla görece bir istikrar getirilmesi ve işçi sınıfı mücadelesinin gerilemesi), hammadde fiyatlarındaki düşüş, üretim sürecinin uluslararasılaşması (çokuluslu şirketler), kurumsal düzenleme (IMF ile Dünya Bankası’nın kurulması Bretton Woods para sistemi, GATT Anlaşması)” (Balkan, 1994; 41-43).

Keynesyen politikaların uygulandığı bu yılları emek açısından özlenir kılan, emeğin gelirindeki artışın yanı sıra dönemdeki emek açısından olumlu sayılabilecek kazanımlardır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin parasız olduğu bu dönem, sosyal devlet kavramının ortaya çıktığı, emeğin örgütlü hareketinin ortaya koyduğu sosyalist cumhuriyet alternatifinin varlığıyla kapitalistleri taviz vermek zorunda bırakan mücadelelerinin sürdüğü bir dönemdir (Şahin, 2000; 210).

Ülkelerin bu dönem içerisinde izlediği politikalar, genel itibarıyla ekonomide tam istihdam ile büyümeye yöneliktir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de geçmiş birikim rejiminin aksine devlete önemli görevler düşmüştür. Devlet bu uğurda özel sektörle iş birliği içerisinde, onu tamamlayan, ona yol açan, gerektiğinde onun yerine geçen bir tutum içinde olmuştur (Harvey, 2005; 18). Ama esas itibarıyla görevi sermaye ve emek arasındaki uzlaşmayı korumak, sermayeyi fonlarken emeğin alım gücünde de istikrarı sağlamaktır. Bunu devreye soktuğu para ve maliye politikaları vasıtasıyla sağladı. Ayrıca emeğin örgütlenmesi önündeki engellerin kaldırılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışan güvenliğinin sağlanması hususlarında da devlet müdahalesi söz konusu oldu (Şahin, 2000; 222). Arın’a göre bu süreçte devlet sermaye birikiminin sürmesine, sistemin çelişkilerinin hafifletilmesine yönelik şu görevleri üstlenmektedir:

“...muazzam ölçüde toplumsallaşmış olan üretimin genel ve teknik önkoşullarını yaratmaya çalışarak bu maliyetleri vergiler aracılığıyla bütün topluma yayar; emekgücünün yeniden üretiminin maliyetlerini refah ve güvenlik devleti uygulamaları ile toplumsallaştırır; üretim ile talebi dengelemeye çalışarak sermayenin gerçekleşmesini düzenler; para ve kredi sistemini düzenleyerek para sermayenin dağılımını etkiler; sınıflar arası ve sınıflar içi karmaşık ilişkileri düzenleyerek toplumsal mücadelenin sonuçlarını normalize etmeye çalışır” (Arın, 1986; 130).

Görüldüğü üzere devlet yoğun birikim rejiminde sosyal devlet kimliği ile kapitalist sistemin düzenleyicisi rolünü üstlenerek sermaye birikimine hizmet etmiş aynı zamanda toplumsal gelirin vergiler, transferler ve kamu harcamaları marifetiyle yeniden dağılımını sağlayarak ve toplumun eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarını ücretsiz yahut ekonomik ölçülerde topluma sunarak toplumsal refahın artmasına da vesile olmuştur (Güler, 2020; 2298-2299).

Yoğun birikim rejimindeki sosyal devlet uygulamaları sebebiyle, sosyal devlet ve refah devleti kavramları farklı anlamlara gelseler de, dönemin gelişmiş kapitalist devletleri refah devleti olarak da ifade edilmektedir (Aysan, 2012; 110). Kapitalizm öncesi sınıflar arası çatışmaların önüne geçerek sistemin meşruiyetini sürdürmeyi amaçlayan toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik devlet uygulamaları da sosyal politika uygulamaları iken bu uygulamaların gerçekleştirilmesi ilgili dönem devletini refah devleti yapmaz (Esping-Andersen, 2018; 35). Buğra, sosyal politikayı “...topluma bir çeşit şekil verebilmek için devletin bireysel davranışları etkileme, kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma ya da ekonomik sistemi belirleme amacına hizmet eden müdahaleler...” olarak tanımlarken bu devletin kapitalist olduğuna ilişkin bir ibare kullanmaz (Kleinman, 2018; 160).

Aysan’ın aktardığına göre Briggs, refah devletini tanımlayan üç unsuru “iş ve mülkten bağımsız, birey ve aileler için asgari bir gelirin temini; birey ve ailelerin ani gelir kayıplarına karşı korunup, güvensizliklerin azaltılması; son olarak da sınıf ve statü gözetmeksizin tüm vatandaşların en kaliteli sosyal hizmetlerden faydalanabilmesi” olarak sıralamaktadır. Ancak refah devleti olarak tanımlanabilecek devletler birbirinin aynı değildir; yürüttükleri politikalar farklılık göstermektedir (Aysan, 2012; 111). Buğra’nın ‘Esping-Andersen’in Refah Kapitalizminin Üç Dünyası’ kitabından aktardığına göre refah devletleri üçe ayrılır:

“Liberal piyasa rejimleri piyasa merkezli rejimlerdir ve devlet piyasa geçimini sağlayamayan ve piyasada satın alınabilen bakım hizmetlerine ulaşamayan en muhtaç durumdaki kesime yönelik önlemlerle devreye girer. Kooperatist refah rejimlerinde ise sosyal güvence bireyin işteki konumuna göre, çalışırken ödenen primlere bağlı belirlenir ve aile sosyal güvenlik sistemi içinde çok önemli bir yer tutar. Sosyal demokrat rejimler ise evrensel vatandaşlık ilkelerine en uygun sistemlerdir. Burada yalnız piyasa değil ailede bireye sosyal

güvence sağlamak açısından formel sosyal güvenlik önlemlerine göre geri planda kalır” (Buğra, 2018; 69).

İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lere değin refah devleti altında kavramsallaştırılacak uygulamalar neticesinde kamu harcamaları geçmiş dönemlere kıyasla benzeri görülmemiş ve görülmeyecek ölçüde artmıştı. Pierson’un belirttiğine göre Avrupa Devletlerinde bu harcamalar GSMH’nin üçte birinden fazlasına denk düşüyordu (Pierson, 2000; 94).

Yapılan bütün bu başarılı müdahaleler ve düzenlemeler sayesinde, Fordist dönemde, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin devasa boyutlarda senkronize olabildiği bir büyüme sağlanmıştır (Pierson, 2000; 192). Ancak yaygın birikim rejiminden yoğun birikim rejimine geçiş aşamasında da gözlemlendiği gibi, mevcut birikimin koşullarını artık eski düzenlemeler sağlayamadığında ve post fordist sürecin dayattığı yeni düzenlemeler de henüz hayata geçirilmemediğinde, sistem yeniden aksamaya başlamış, kapitalizm, gelişme yasaları gereği uzun bir genişleme dönemi yaşadıktan sonra yeniden bir bunalım dönemine girilmişti. 1970’e yaklaşıldığında sermayenin organik bileşimindeki yükseliş, Avrupa ve Japonya’nın pazar hâkimiyetlerini arttırmaları, bunun uluslararası rekabeti arttırarak uluslararası pazarlara üretim yapan yerel firmaların rekabet edebilme kabiliyetlerini zorlaması, sendikal örgütlenmelerin önündeki engeller kalktığı işçi sınıfının sınıf bilinciyle hareket ederek sistem değişikliğine varacak ölçüde karşıt hareket sergilemeye başlaması, bu muhalefet neticesinde emeğin maliyetinin aşağı çekilmesinin giderek güçleşmesi, ABD hegemonyasının sorgulanmaya ve iflas etmeye başlaması ile sistem aşırı birikim krizinin eşiğine dayanmıştı (Balkan, 1994; 44-46). Kâr hadleri düşme eğilimi gösteriyor, emeğin alım gücü korunarak üretime dâhil edilmesi sürdürülemez oluyor, ücretlerin işçi muhalefeti ve tam istihdam ile büyüme hedefi sebebiyle aşağı çekilememesi, maliyetleri düşürememeleri nedeniyle firmaların rekabet kabiliyetini sınırlıyordu. Bu doğrultuda kapitalistlerin sermaye birikiminin devam edebilmesine ilişkin duydukları gerilim onlarda ve onların hegemonyasını tesis etmeye yönelik hizmette bulunan akademik ve siyasi aktörlerde devletin uygulamaya soktuğu sosyal politikaların bu durumun müsebbibi olduğu fikrini doğuruyordu (Güler, 2020; 2306).

Yoğun birikim rejimi süresince sermaye ve emek arasındaki uzlaşmayı tesis etmek ve sürdürmek üzere yetkilendirilen kurumların asıl sermayenin çıkarları gerektirdiği için var oldukları, bu kurumların yeni koşullar altında emeğin sermaye birikiminin istikrarını sağlamak adına feda edilmesine direnmeleri sebebiyle suçlu sayılmalarından da anlaşılabilir. Artık emeğin örgütlü olarak istihdam edilebilmesini ve kontrolsüz bir başkaldırı tehdidinin bertaraf edilmesini mümkün kılan sendikal örgütlenmeler, üretim araçları mülkiyetine sahip olmayan sınıfları sosyal politikalar vasıtasıyla destekleyerek sınıflar arasındaki çatışmaları engelleyen ve buna rağmen sistemi dönüştürme talebi ile ayaklanan halk kesimlerini kolluk güçleri ile bastıran devlet, sermaye birikiminin önündeki en büyük engeller olarak belirliyordu (Pierson, 2000; 194-195).

Sistem hem uluslararası işleyişinde hem de ulusal düzeyde tüm ülkelerde krize girmişti. OPEC Petrol krizi ile birlikte ithalat maliyetleri yükseldi. Bu tüketimde azalmaya yol açtığında üretimde de kısılma söz konusu oldu. Dolayısıyla ülkelerde işsizlik yükseliyordu. Sosyal harcamaları yükselen ülkelerin vergi gelirleri azalmaya başlıyor ülkeler ödemeler dengesi açığı veriyordu. Bu da o ülkelerde enflasyona neden oluyordu. Küresel düzeyde bir stagflasyon krizi yaşanıyor. ABD hegemonyasının temel unsurlarından biri olan altına endeksli sabit kur sistemi 1971’de dağıldı (Harvey, 2005; 20). Kapitalistler sermayelerini riskli ve kar hadlerinin düşmekte olduğu üretimden mali alana kaydardılar. Kendi piyasalarında sağlayamadıkları maliyet indirimini dış ülkelere yatırım kaydırarak sağlamaya çalıştılar. Başlangıçta bunların faydası görülse de bunun geçici olduğu anlaşıldı (Wallerstein, 2004; 128-130).

Krize ilişkin belirtilen tüm olumsuz öğeler sistemin yeni bir birikim rejimi ve düzenleme tarzına geçmesinin ve bunların ne yönde değişmesi gerektiğinin sinyalini veriyordu. Yoğun birikim rejiminde büyük fabrikalarda standart ürünlerin yüksek miktarlarda tek merkez altında üretimini gerçekleştiren sermaye, yeni birikim rejiminde taşeronlaştırma yoluyla üretim aşamalarını ve sorumluluğu alt firmalara bölecekti. Böylece istihdam düzeyini azaltarak emeğe yapılan sosyal harcama miktarını aşağı çekecek, sosyal koşullarında azalma meydana gelen emeğin yaratacağı riski taşeron firma üzerinde bırakacaktı (Marazzi, 2014; 19). Yüksek kapasitelerde

üretim sonucu bekleyen stokların satılmama ihtimalini bertaraf ederek üretim kapasitesini ve istihdam oranını aşağı çekmeyi hedefleyen kapitalist, tüketici zevklerinin dikkate alındığı, stok maliyetlerinin azaldığı tam zamanında üretime yönelecekti. İletişimin kritik öneme sahip olduğu bu yeni birikim rejiminde artık ölçek ekonomilerinden istifade ederek artı değer artırımından ziyade, piyasa talebine anında cevap vererek, talep noksanlığının önüne geçecek ölçüde az miktarda sıfır hatayla üretim yapılması önemsenecekti. Teknolojinin iletişim araçları üzerinden gelişme göstermesi bunu mümkün kılacak en önemli unsur olacaktı (Marazzi, 2014; 22).

Kapitalist üretim tarzı üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluğun dayatması sonucu tekrar kendini muhafaza edecek yeni düzenlemeler sağlama mecburiyetindeydi.

1.2.3. Esnek Birikim Rejimi ve Neo-liberal Küresel Düzenleme Tarzı

Post-fordizm olarak da adlandırılan esnek birikim rejiminde bir öncekine kıyasla değişen belki de en önemli husus devletin sistemdeki rolüne ilişkindi. Yoğun birikim rejiminde sınıflar arası dengeyi gözeten ve tesis etmeye çalışan, politikalarını bu minvalde şekillendiren devlet, yeni birikim rejiminde sistemin içine yerleşip onu yiyip bitiren habis bir ur gibi adeta kesilip atılacaktı. Oysaki kitlesel üretimin tüketimini mümkün kılan alım gücünü sağlamaya yönelik görev alan sosyal devlet uygulamaları, devletin işçi sınıfına tanıdığı örgütlenme hakkı, bütün bu uygulamalar artık bu dönemde üretim maliyetlerinin aşağı çekilmesi noktasında devasa bir engele dönüşmüştü. Sosyal devlet olgusu bütün dünyada sorgulanmaya başlamış, emeğin kazanımlarının geri alınmasına yönelik ciddi tehditler oluşmuştu. Fordist üretim süresince çeşitli kazanımlar elde eden, esasında kapitalistlerin sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak üzere göz yumduğu tavizlerle daha önceki üretim tarzlarındaki işgücüne kıyasla daha yüksek bir refah düzeyine ulaşmış olan emeğin bu kazanımları şimdi birer birer geri alınma riski ile karşı karşıyaydı. İşçiler artık iş güvencesinden yoksun, toplu sözleşme hakkının sağladığı pazarlık gücünü önemli ölçüde yitirmiş şekilde, daha düşük ücretlerle çalışmaya razı olacak, hatta işsiz kalacaktı (Şahin, 2000; 237).

Dönemin ekonomi politikalarına hâkim olan neoliberal ideolojinin ABD ve Britanya’da yerleşmesi 1979 ve 1981 yıllarında gerçekleşti. Britanya’da Margaret Thatcher ABD’de Ronald Reagan devlet başkanlığına seçildiğinde stagflasyonist krizin aşılması amacıyla arz yanlı monetarist politikaları uygulamaya karar vermişlerdi. Devletin sosyal harcamaları asgari düzeye indirilirken, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer varlıklarının özelleştirilmesi hızlandırılacak, sendikaların hâkim gücü kırılacak, refah devletinin sağladığı imkânlar geri alınacak, vergiler düşürülerek yabancı yatırım teşvik edilecekti, ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanacaktı (Harvey, 2005; 30).

Yeni birikim rejiminin üretim ve dolaşım ilişkilerini belirleyen öğeler Japonya’daki Toyota fabrikalarında doğmuştu. Yoğun birikim rejiminin Fordizm olarak adlandırılması gibi aynı sebeple esnek birikim rejimi de ‘Toyotizm’ olarak adlandırılabilir. Japonya’nın küçük bir pazara sahip olması onun ABD’de gözlemlenebilecek denli büyük üretim kapasitelerine ulaşmasına mani oluyordu. Ülke tarihinde peş peşe yaşanan çeşitli olayların etkisiyle kemer sıkma politikaları uygulanan Japonya’da ürünlerinin satılamaması sonucuyla karşı karşıya kalan Toyota’nın fon talebiyle başvurduğu bir banka konsorsiyumunun talepleri Toyota’yı işgücü maliyetlerini azaltmaya, üretimi teknoloji ağırlıklı ve doğrudan talep oranınca olacak şekilde yeniden planlamaya yönlendirdi (Marazzi, 2014; 25).

ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu kriz de Toyota’nın içinde bulunduğu duruma benzerdi. Sermaye ürettiği ürüne alıcı bulamıyor, üretim maliyetleri aşağı çekilemiyordu (Marazzi, 2014; 26). Esnek birikim rejiminde ise şirketler toplu sözleşme kısılcısından sıyrılabildiklerinden aynı iş alanına yönelik işçi alımlarında farklı ücret sözleşmeleri uygulayabiliyor, hatta muhasebe hesaplarının uygun bulduğu ücret tarifesine göre pozisyon ayarlayabiliyordu (Marazzi, 2014; 49).

Bu gelişmelere müsaade eden bir anlamda sermayenin emeğe mecburiyetinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıydı. Yoğun birikim rejiminde ölçek ekonomilerinden istifade edebilmek amacıyla yüksek kapasitelerde standardize edilmiş ürünler üretilip, talebinin yaratılabilmesi için istihdam arttırılıyor, emeğe alım gücü kazandırılıyor esnek birikim rejiminde üretim süreci, her arz kendi talebini yaratır yasasının işaret

ettiğinin tersine talebe uygun arzın sağlanması biçiminde yeniden örgütleniyordu. Kapitalistlere göre talebin yaratılabilmesi için katlanılan onca maliyet, örgütlü emeğin yükselen taleplerine gösterilen tolerans, sistemin meşruiyetini sorgulayan ve onu yıkmaya yönelik sistem karşıtı hareketler, arz ve talep dengesi için göz yumulan refah devleti politikaları büyük bir külfetti. Esnek birikim rejiminde bu denge gerçek zamanlı olarak kurulabilecekti (Marazzi, 2014; 126).

Üretim artık ileri bir zamanda olması muhtemel bir satış için değil, hali hazırda mevcut bir talep karşılığında yapılacaktı. Böylelikle stok maliyetleri ortadan kalkacak, fiyat ayarlamalarıyla ilgili gecikme gerçekleşmeyecek, satılamayacak bir ürün için işçi ücretleri dâhil gereksiz maliyete katlanılamayacaktı. Üretilen ürün katlanılan tüm maliyetin karşılanması en baştan garantiliyordu. Bu anlamda işçilerin alım gücünün kapitalistlerce hesaba katılması gerekliliği de ortadan kalkıyordu. Kredi mekanizması tüketicilerin alım gücü noksanlığını doldurmak üzere göreve koşuyordu. Günah keçisi ilan edilen refah devleti uygulamalarının yerini ise banka kredileri alacaktı (Marazzi, 2014; 128).

Tüm bu neoliberal uygulamalar tepeden bir ağzın söylemesi ile mi gerçekleştirilecekti? Elbette meşruiyetin kaybedilmemesi ve bir sonraki seçimde sürdürülebilecek erkin yeniden elde edilebilmesi amacıyla değişim demokratik yollarla, en azından görünürde öyle, sağlanmalıydı; halkın rızası gerekiyordu. Bunu sağlamak için yazılı ve görsel medya, eğitim ve din kurumları ile sivil toplum kuruluşları araçsallaştırıldı. Siyasi partiler oluşturularak devlet yönetimine girilmesi sağlandı, böylelikle hukuki zeminin tesisi mümkün oldu. Neoliberal ideolojinin mülkiyet, girişim gibi bireysel özgürlüklerin korunumu temelinde politika ürettiği algısı yerleştirildi (Harvey, 2005; 47).

Her ne kadar yeni birikim rejiminde boyu kısalsa da sahibine göre kişneyen bir at olarak devlet yeni rejimin de esas taşıyıcısı idi. Çalışmamızın birinci bölümünü sonlandırmadan önce yeni bir başlık altında kısaca, tüm üretim tarzlarında ve kapitalist birikim rejimlerinde kasıtlı olarak geniş bir değerlendirmede bulunmaktan kaçındığımız devletin, ne olduğunu, hususi olarak kapitalist üretim tarzında ne rol üstlendiğini irdelleyeceğiz.

1.3. Kapitalist Devlet ve Hegemonya

İlk çağlardan bugüne insan kendi dışındaki canlıların ve nesnelerin varlığına ihtiyaç duyar. Kendi yaşamını muhafaza edebilmek için çeşitli sahiplenmelerde bulunur. Bunlar sonradan bir daha ele geçirilememe ihtimalinden ötürü ehemmiyetli ve saklanması gereken nesneler olabildiği gibi, kendini doğa ve ötekiler karşısında güçlü kılan, ötekilerin ele geçirerek kendisine hükmetmesine sebep olacak nesne, mekân, kaynaklar da olabilir. Hem bu sebepten hem de erkin hazzına ermiş ve ötesine arzu duymuş olarak zamanla bunları kişisel kullanımına indirgeyerek mülküne alan insan, bu mülki ilişkiye kaba kuvveti dışında bir güvence sağlama mecburiyetiyle karşı karşıya kaldı. Çünkü barınma, savunma, beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere kullanılan üretim araçlarının birinin mülkünde bulunması, ötekinin bunlardan yoksunluğunu doğuruyor, üretim araçlarına sahip olan ve olmayan arasında bir ayrışmaya neden oluyordu. Üretim araçlarının sahipleri, bunlar marifetiyle elde edilebilecek çıktıdaki yegâne tasarruf hakkını kendilerinde gördükleri ve ötekilere de dayatabildikleri için, yaşamlarını idame ettirmeleri gereken mülksüzlerin emeği de kendi hizmetlerine girebiliyordu. Tüm bu üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerini güvenceye alabilmek, düzene sokmak için insanlar, aralarındaki sözleşmeleri denetleyen, sözleşmelerin gereğini tesis eden kurumlar inşa ettiler. İlkel zamandan günümüze sarmaşık gibi yayılan, devasa bir cüsseye ulaşan devletin varlığındaki esas temel, toplum nezdinde meşruiyetini sağlayan savunma, adalet, toplumun yeniden üretiminde kilit rolü olan eğitim gibi unsurlardan ziyade, mülkiyet ilişkileridir (Ercan, 2006; 89).

Tilly, devletin varlığı süresince yürüttüğü faaliyetleri temellendirirken başlangıçta öncelikle ‘devlet yapma’, ‘savaş yapma’ ve ‘koruma’ görevlerini sıralamaktadır. Ancak akabinde şunu ilave eder: “*can alıcı dördüncü faaliyeti göz ardı eden hiçbir devlet uzun ömürlü olamaz. Elde etme: tebaasından devlet yapma, savaş yapma ve koruma araçlarını sağlamak.*” Tarih boyunca tüm devletlerin bu dört faaliyeti izlediğini belirten Tilly, bunların haricinde üç alan daha tarif eder ve devletlerin bu alanlarda da, hatta bunlarda temel olarak ifade edilen üç alandan daha hızlı gelişme sağlayarak etkinlik gösterdiklerini ifade eder. Bu alanların ne olduğuna gelince, bunlar toplum üyeleri arasındaki uyuşmazlıkların çözümü olarak ‘hükmetme’,

toplumun gerçekleştirdiği ürünlerin toplum üyeleri arasında dağıtımına müdahale anlamında ‘dağıtım’ ve toplumun mal ve hizmet üretimini ve dolaşımını denetleme olarak ifade edilebilecek olan ‘üretim’ alanlarıdır (Tilly, 2001; 170).

Genel anlamıyla bu bahsedilen alanlarda meşru otorite olan devletler tarih boyunca tüm üretim tarzlarında yoğunluğu farklılık göstermekle beraber çeşitli roller üstlenmişlerdir. İki uç kutbu esas almak şartıyla ifade edilecek olursa bir yanda devletin ekonomiye yani üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerine müdahalesini kesinlikle reddeden piyasa yanlısı bir tutum söz konusu iken öte yanda, devletin planlamacı ve müdahaleci bir rol üstlenerek tüm bu ilişkilerin toplumun tüm üyeleri için adil ve erişim yönünden eşit olması kaydıyla daha fazla refah sağlayacağını savunan sosyalist tutum bulunmaktadır. Tarihsel süreç devletin konumu açısından bu iki kutbun çeşitli varyasyonlarda sentezlenmesiyle belirlenmiştir (Aydın, 2003; 2).

Weber’e göre, *"Devlet, insanlara tahakküm eden insanların oluşturduğu bir ilişkidir, meşru şiddet araçlarıyla desteklenen bir ilişkidir"* (Corrigan vd., 2001; 210). Ancak fırından ekmek almak için her zaman kuvvet işe yaramayabilir. Bir müddet sonra o ekmeğin bedelini ödeyerek bu hizmetten faydalanabilmeniz gerektiğini kabullenmeniz gerekir. Bu anlamda devletin de şiddet tekeli elinde bulunduruyor olması egemenliğini sürdürmesi için yeterli değildir. Ekonomik güce erişim sağlamalıdır. Devlet bunu Tilly’nin ‘elde etme’ faaliyeti dâhilinde gerçekleştirir (Tilly, 2001; 170). Vergiler devletin iki eli gibidir; bir eliyle alır bir eliyle verir. Bu, rutin bir işlem den daha fazla anlam içerebilir. Vergilerin konuluş amacına göre toplumsal servetin yeniden dağılımına hizmet etmesi mümkün olabileceği gibi, sermaye birikimine katkı sağlayacak ölçüde ve belirli kesimlere uygun ayarlanması da sağlanabilir. Vergiler aracılığıyla devlet ekonomik gelişmenin veya toplumsal refahın aleyhinde olan uygulamaların önünü kesebileceği gibi, toplum veya egemen kesimin lehine dışsallıkları tesis edebilecek ödül ve ceza uygulamaları da gerçekleştirebilir. Wallerstein, devletin elde ettiği gelirin bölüşürülmesi aşamasını üç ana mekanizma üzerinden ifade ederek, bu sayede toplumun egemen kesimin lehine, piyasanın yarattığının da ötesinde bir ayrışmaya neden olduğunu belirtir. Devlet topladığı vergileri sermaye birikimine hizmet edecek kanallarla ve ölçüde topluma geri aktarır.

Burada öncelik sermayenindir. Sermaye kârı, toplumun geri kalanı ise riski üstlenir. Bu düzenin sekteye uğramasının muhtemel olduğu durumlarda devlet araya girerek istikrarı sağlamaya yönelik hamlelerde bulunur (Wallerstein, 2006; 45).

Örneğin kapitalist üretim tarzında, sistemin rekabete dayalı, kendi kendine düzene giren bir yapıyken sistemin işleyişini mekanize eden rekabetin ise toplumsal refahın garantörü olduğu ifade edilir. Oysaki sistemin bu şekilde işleyebilmesi yalnızca bir otoritenin hükümlerinde mümkündür. Sennett’in de ifade ettiği şekilde otorite, “güven, üstün bir yargılama gücü, disiplin uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesi” içermektedir (Sennett, 2014; 30). Mendel ise otoriteyi “açık güç kullanmadan, fiziksel zorlama ve açık tehdide başvurmada ve ne aklama ne argüman ne de açıklama getirmek zorunda kalmadan tabii olanların itaatini sağlayan iktidar çeşitliliği...” olarak tanımlar (Mendel, 2005; 30). Bu niteliklere sahip olan devletin ürettiği politikaların her dönemde sermaye birikiminin sürmesini mümkün kılacak şekilde yeniden düzenlenmeleri buna işaret eder. Amin’in de deyişiyle “kimi zaman sermayenin istihdam yaratması kimi zaman da işsizliği arttırması sistemin mantığının işleyişinin sonucudur.” Mademki böyle, devletin kapitalizmden bağımsız olduğu söylenemez (Amin, 2018; 19).

Bu noktada Holloway’in sorularını ödünç almak yerinde olacaktır: “Bir devleti kapitalist bir devlet yapan nedir? Devlet faaliyetlerinin üzerindeki yapısal sınırlamalar nelerdir? Sermayenin yeniden üretimi ile devlet harcamaları arasında nasıl bir ilişki vardır? Devletin gelişimi sermayenin hareket yasaları tarafından hangi yolla belirlenir?” (Holloway, 2004; 412).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kapitalist sistemin doğası savunucularının belirttiğinin aksine sermaye birikiminin sürdürülebilirliğini sağlamaya uygun değildir. Daha yüksek kâr hırsı kapitalistleri tekelleşmeye, kâr oranlarında düşmeye iter. Bu sebeple devlet sermaye lehine yeni vazifeler üstlenir. Bu lehte olma durumu görünürde sermayenin canını yakıyor olsa da değişmez. Montaigne’in ‘Denemeler’ adlı eserinde dostlar ile ilgili söyledikleri, sermaye ve devletin çatışır görünseler de birlikte olduklarını nitelemek üzere yazılmış gibidir: “Dostlar arasındaki bağlar sert, yırtıcı olmalı: Nasıl ki aşk da ısırmalar, kanatmalar ister” (Montaigne, 2020; 255). İşte

kapitalizm de bu dostluk marifetiyle yerleşir, korunur ve yeniden yeniden düzenlenir (Corrigan vd., 2001; 210). Sermaye ve devlet arasındaki birlikteliğin, toplumun refahı gözetilerek sağlanan bir iş birliğinden fazlası olduğu söylenebilir. Yine Montaigne'den alıntılanmak suretiyle bu dostluk sermayenin ağzından şöyle tarif edilebilir: *“Ruhlarımız o kadar sıkı bir beraberlikle yürüdü, birbirini o kadar coşkun bir sevgiyle seyretti ve en mahrem taraflarına kadar birbirine öyle açıldılar ki ben onun ruhunu benimki kadar tanımakla kalmıyor, kendimden çok ona güvenecek hale geliyorum”* (Montaigne, 2020; 26).

Kapitalizm yalnızca sermayenin hırsı dolayısıyla birikim koşullarında istikrarsızlık yaşamasıyla değil, sömürülen kesimin itirazlarının sistemin dönüştürülmesine yönelmesi ile de risk altındadır. Sermaye birikiminin ve sistemin işlerliğini sağlayan en önemli unsur olan meşruiyetin sarsıldığı durumlarda, sistem tehdit altındadır ve bu noktada devlet dengeyi korumak üzere devreye girmelidir (Lange, 1976; 17). Burada kastedilen denge elbette artı değer tesisinin sermaye lehine işler, sürdürülebilir kılındığı vaziyettir. Bu nizamı kamu politikaları ile sağlayacak olan devlettir (Przeworski, 2014; 112). Devlet iktidarı ise sistemin dallarına binmiş meyvelerinden istifa edebilen sermayenin elindedir. Elbette siyasette toplumun diğer kesimlerinin çıkarlarını temsil eden, varoluş koşullarını muhafaza eden ve daha iyisi için iyileştirme gayreti gösterenler de olacaktır, hatta devlet bürokrasisi içindekiler bireysel çıkarları peşinde de hareket edebilirler; ancak nihai olarak tüm bu işlemler sermayenin çıkarlarına hizmet ettiği müddetçe sürebilir. Bu gayelere yönelik atılacak adımlar yalnızca sermayenin menfaatlerine zarar veremeyecek ölçüde atılabilir (Przeworski, 2014; 107).

Birinci bölümü sonlandırırken değindiğimiz devlet Engels'e göre toplum kesimlerinin içinde bulundukları çatışmayı çözüme kavuşturamadıklarının, mevcut güçlerinin var olan karşıtlıklar arasında uzlaşmayı sağlamaya yetmediğinin kabulüdür. Bu karşıtlıkların, çıkarları doğrultusunda savaş veren sınıfların neticeye vardıramadıkları bu mücadele içerisinde toplumu yok etmemesi için toplumun tüm kesimlerinin üzerinde yer alan, herkes adına kararlar alınması noktasında izni ve meşruiyeti bulunan, çatışmaları belli sınırlar içerisinde tutmaya çalışan, toplumun

içinden doğan ama ona yabancılaşan güç devlettir (Engels, 1992; 162). Buradaki meşruiyet toplumu oluşturan öğelerin kendilerini bağlayıcı olarak düşündükleri devletin prestijini, onun yaptıklarının ve yapacaklarının kabul edilebilirliğini ifade etmektedir (Pierson, 2000; 45).

Toplumu yok etme riski barındıran uzlaşmaz sınıflar arasındaki çatışmalar ise tarihsel süreç içerisinde toplumu devlet kurumu üzerinden korunmaya yönlendirmiştir. Przeworski'nin İsveç'te bakanlık yapmış olan Ernst Wigforss'tan aktardığı gibi *“ya zengin veya mülk sahibi olanlar evrensel oy hakkını ortadan kaldıracaklardır ya da fakir olanlar oy haklarının yardımıyla, birikmiş zenginliğin bir kısmını kendileri için temin edeceklerdir”* (Przeworski, 2014; 22). Oysaki oy hakkı üzerinden bu ümide erişen ezilen kesim çoğunlukta olmasına karşın iktidarı genel itibarıyla ele geçiremez. Bu sebeple de gelirin daha adil bölüşümüne yönelik karar alabilme imkânına erişemez. Erişebilmek durumun çözümüne hizmet edebilecek miydi? Muhtemelen hayır. Çünkü aslında Amin'in belirttiği gibi verilen mücadelenin başarı kazanması tarihin yalnızca çıkarılan yasalar neticesinde oluşmadığının bilincine varılmasıyla mümkündür. Amin sözlerine şöyle devam eder:

“Zira tarih söz konusu eğilimlere karşı gelişen toplumsal tepkilerin ve bu tepkiler sonucu oluşan toplumsal güç dengelerinin dayattığı çerçevelerde oluşuyor. Eğer sistemin tek yanlı dayatmalarına itiraz eden örgütlü tutarlı etkin karşı hareketleri sistem karşıtı güçler olarak tanımlarsak tarihi yapanın da sermaye birikiminin saf mantığı değil söz konusu mücadelenin etkinliği olduğunu söyleyebiliriz. İşte söz konusu güçlerin mücadelesi ve dayatması sermayenin hareketini etkileyip sürecin yönünü belirler” (Amin, 2018; 21).

Devletin destekleyici ve düzenleyici gücünü arkasına alan serbest piyasa aktörlerinin ilerleyişi toplumun parçalanmasına, bu uğurda gerçekleşen kurumsal dönüşümler ise üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanların kendilerini savunmaları gereken bir noktaya sürüklenmelerine sebebiyet verir. Polanyi'nin ‘Çifte Hareket’ kavramında metalaşmanın geldiği boyut, toplumun varlığını ve idamesini tehdit ettiğinde, piyasa yanlısı saldırgan ve iştahlı hareket, kaçınılmaz olarak toplumun savunulmasına yönelik kendiliğinden karşı hareketler yaratır (Burawoy, 2010; 301).

Ancak bir şekilde siyasette kendine koltuk edinebilmiş, iktidara yaklaşmış veya onu ele geçirebilmiş hareketler sistemin kökten değişimini sağlamak yerine dünya

sistemi içerisinde sivrilmeyen, gelişmiş devletlerin refah düzeyine erişme hayaline kapıldılar. Halkın ve temsilcilerinin hedefleri siyasi pozisyonlarını koruyabilme amacıyla henüz bir muamma ve hayalden öte olmayan radikal değişimlerden çok daha gözle görülür ve örnekleri gelişmiş devletlerde mevcut olan, koşulların iyileştirilmesine yönelik politika taleplerine indirgenir (Wallerstein, 2016; 35). Çünkü bu anlamda halk şuan olduğu gibi yaşamak istemezken, orada olduğu gibi yaşamak ister. Emegın hayali tarihsel süreç içerisinde günümüze yaklaştıkça özellikle 1979 sonrası neoliberal politikaların hâkimiyet kazanması ile beraber iktidar olup düzeni değiştirmekten ziyade dâhil olduğu sınıftan ve onun yaşama koşullarından sıyrılma isteğine, onlar gibi yaşamayı hedeflemeye dönüşmüştür. Gorz’un da ifade ettiğı gibi artık *“çalışma içinde özgürleşmeye daha az vurgu yapılırken tam gelir garantisiyle çalışmaktan kurtulmaya daha fazla vurgu yapılmaktadır”* (Gorz, 2007; 81). Oysa bu Gorz’a göre insanları çalışma alanından uzaklaştırarak onlara kötülük yapmak olacaktır (Gorz, 1993; 119).

Halk aslında sermaye ve bir anlamda onun koruyuculuğunu üstlenen devlet ile belli bir uzlaşa içinde tutulur. Kaynakların kıt olduğuna inandırılan halk ekonomik büyüme hedefiyle politikalara rıza gösterir. Payına düşen vazifeyi üstlenir ve büyüme gerçekleştiğinde kendi koşullarının da değişeceği sanrısını sürdürür (Weisskopf, 1995; 20).

Peki, bu nasıl mümkün olabilmıştır? Toplumun çoğunluğunu oluşturan ve kendisinin olanın elinden alınarak yine kendisine pazarlandığı bir kesimin acıları nasıl bunlara göz yumulmasına müsaade etmiştir? Bu noktada, dikkatimizi tekrar devlet kurumuna yönlendirerek, tezin büününde perspektifimizi biçimlendiren Gramsci’nin devlet tanımına başvuruyoruz: *“Devlet, yönetici sınıfın, sayesinde yalnızca tahakkümünü meşrulaştırmakla ve sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda yönettiklerinin etkin rızasını kazanmayı başardığı bütün bir pratik ve kuramsal faaliyetler bileşkesidir”* (Corrigan vd., 2001; 211). Burada hegemonik güç olarak devletin piyasa yanlısı tutumu, çoğunlukla piyasa aktörleri lehine arabuluculuğu üstlenmesi, yükselen muhalif hareketlerin verilecek tavizler veya bunun mümkün

olmaması halinde şiddet yoluyla bastırılması çifte hareketin piyasa ekonomisini kökten değiştirmesine mani olmaktadır.

Bu bağlamda, esas olarak toplumsal rızanın sağlanması hususunda manipüle edilen bir alan olarak düşündüğümüz kapitalist sistem içerisinde yürütölen ve teşvik edilen hayırseverlik faaliyetlerini sorgulayacağımız çalışmamıza, kapitalist sistemin çöküşünün kati bir şekilde gerçekleşeceğini ifade eden Karl Polanyi'yi ve onun bu öngörüsünün neden gerçekleşmediğini sorgulayarak, bunu yaparken de, aksine kapitalizmin yaşadığı bütün krizlere rağmen kendini yeniden ve yeniden üretetek varlığını sürdürdüğü gerçeği ardındaki mantığı da açıklamamıza yardımcı olacak olan Antonio Gramsci'nin görüşleri ve özellikle 'hegemonya' kavramını irdeleyerek devam edeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİFTE HAREKET VE HEGEMONYA

2.1. Karl Polanyi ve Çifte Hareket

Polanyi liberal ekonomi savunucularının dillerinden düşürmedikleri ‘Laissez-faire’ / ‘bırakınız yapsınlar’ ilkesinin aslında gerçek hayatta uygulanabilir olmadığını, işlerin onların arzuladıkları gibi olurlarına bırakılmış olması durumunda serbest piyasanın hiçbir zaman kesintisiz işlemeye devam edemeyeceğini, krizlerle birlikte sona ereceğini söylemektedir. Teoride bahsedilenin aksine, kapitalizmin yapısal çelişkilerinden dolayı sermaye birikimini kesintiye uğratan krizler sistemin bir parçasıdır ve bu krizlerin bir gün kapitalizmi sona erdirmemesi için gerektiğinde piyasalara müdahale edilmeli, krizin atlatılmasına yönelik düzenlemeler bir şekilde yerine getirilmelidir. Bunun için toplum üzerinde meşruiyet kazanmış güçlü bir yapının düzenleyiciliğine, gerektiğinde şiddet kullanma yetkisini de içeren caydırıcılığına ihtiyaç vardır. İşte toplumun da üstünde olan bu caydırıcı güç devlettir. Aynı zamanda örgütlü bir güç olan devlet, görevlerini yerine getirebilmek için idari mekanizmasını, bürokratik kadrolarını, polis gücünü, hegemonik hâkimiyetini kuvvetlendirecek ideolojik aygıtlarını ve düzenin yeni kurallarını içerecek olan kurumsal yapıları geliştirmek zorundadır. Bu anlamda kapitalizmin varlığını sürdürmesi, serbest piyasadaki ziyade liberalizm taraftarlarının argümanlarının aksine, piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreklilik içeren merkezi ve kontrollü bir müdahalecilikten geçmektedir (Polanyi, 2014; 201).

Polanyi ‘Otomatik Dengeciler’ in savundukları, piyasanın ‘görünmez bir sihirli el’ yordamıyla kendiliğinden dengeye geleceği görüşünü reddetmektedir. Piyasa kurallarının bu haliyle insana dair tüm değerleri yok ederek insanlığı parçalanmanın eşiğine getireceğini, bu tehdide karşı toplumun da mevcudiyetini korumak üzere önlemler alarak karşı bir hareket geliştireceğini belirtmektedir (Polanyi, 2014; 36). Bu noktada Polanyi, kapitalistlerin piyasa yanlısı, çoğunlukla saldırgan nitelikteki bu yıpratıcı eylemlerine karşı toplumun kendini savunmak amacıyla geliştirdiği karşı hareketler arasındaki tarihsel devinimi de ‘Çifte Hareket Kuramı’ ile açıklamaktadır (Burawoy, 2010; 301).

Kapitalizmde sistemin devam etmesine ilişkin talepler ile kapitalizmin sonlanması gerektiğini düşünen ve bu hedefle devrimci eylemde bulunan talepler olmak üzere iki tür karşıt hareket söz konusudur (Worth, 2013; 908). Piyasayı menfaatlerine uygun bir şekilde devamlı olarak yeniden düzenlemek ve geliştirmek zorunda olan liberal ekonomi, bir yandan da ‘karşıt hareket’ yüzünden sürekli bir yavaşlatıcı savunma ile karşı karşıyadır (Polanyi, 2014; 191). Bu iki karşıt hareket aynı zamanda, Birchfield’in Polanyi’ye atıfla belirttiği şekilde, aynı anda var olan, biri liberalizm, diğeri sosyal koruma olan, iki kanada işaret etmektedir (Birchfield, 1999; 13).

Polanyi’ye göre piyasa, toplum içine yerleşik ekonomik ve ticari hareketlerin doğal bir sonucu değildir, insan ihtiyaçları doğrultusunda değil tersine bilinçli ve kasıtlı bir siyasi proje olarak oluşturulmuştur. Bu sebeple çifte hareketin sürdürdüğü mücadele neticesinde bir gün kapitalizm sona erecektir. Ancak bu sonuca ulaşılabilmesi için karşıt hareketlerin bastırılmadan ortaya çıkıp gelişebilmesi, toplumsal dinamiklerin ve kurumsal yapıların bu yönde değişebilmesi gerekmektedir (Bülbül, 2016; 7).

Piyanın saldırgan genişlemesinin karşısında hem toplumun korunabilmesi hem de oluşabilecek karşı bir hareketin yapılacak iyileştirmeler ve sosyal koruma politikaları sayesinde dizginlenebilmesi amacıyla devlet müdahalesi elzemdir. Bu yüzden devletin düzenleyici kurumları aracılığıyla piyasa karşısında toplumu koruyucu bir görev üstlenmesi gerekirken, öte yandan piyanın toplum üzerindeki hâkimiyetinin de sürdürülebilmesi gereklidir. Aksi halde tüketim istikrarsızlaşabileceğinden kapitalizm talep yetersizliği sebebiyle kendi geleceğinden olabılme tehdidiyle karşılaşma riskine sahiptir. Aşırı bir devlet denetimi ve müdahaleciliği piyanın lehine olan akışı bozma riskini taşıdığından piyasa ekonomisinin temsilcileri aşırı devlet müdahaleciliğiyle savaşır durumdadır. Buna göre Polanyi’nin analizindeki çifte hareketi doğuran ve besleyen, kapitalizmin bu çelişkili gereklilikleridir (Sheikheldin ve Devlin; 2015; 7).

Bu anlamda Polanyi’nin de düşündüğü gibi devlet iki hareketin de devleti olarak pozisyon aldığından yalnızca burjuvazinin yürütme organı olarak görülemez. İki karşıt

hareket arasındaki çatışmaların sulh ile sonuçlanabilmesi için antlaşma mercii devlettir. Çatışmaların gittikçe şiddetlendiği ve devletin mevcut pozisyonunda bu çatışmayı kontrol edemediği, hegemonik hâkimiyetinin ve meşruiyetinin sarsılmaya başladığı noktada sosyal demokrat hükümetlerin idareyi devralması, piyasa yıkıcı eğilimlerin yatışmasına olanak sağlayabilir. Kaldı ki karşıt hareketin kazanımı olarak duran tüm savaş ganimetleri daha büyük bir hazineyi kaçırmakta olan kapitalistlerin geride bıraktıkları birkaç çuval altın tasta başka bir şey olmayabilir. Yahut tüm kazanımlar piyasa ekonomisinin çıkarlarıyla çatışmıyor da olabilirler. Örneğin:

“...karşı hareketin talep ettiği bazı refah odaklı politikalar (erişilebilir ve makul yüksek kaliteli kamu eğitimi, sağlık ve beslenme hizmetleri) gelişmiş insan sermayesi ve eşit özgürlükle üretkenliği arttırabilir. Emeklilik, çocuk yardımı şeklindeki nakit transferleri gibi refah devleti politikaları bile özel mülkiyeti ve piyasa ilişkilerini meşrulaştırarak sermaye birikimine hizmet edebilir. Temel işçi haklarını koruyan cömert asgari ücret ve sanayi ilişkileri mevzuatı, işçileri motive ederek üretkenliği arttırabilir. Karbon vergilerine ve çevre düzenlemesine dayanan yeşil kapitalizm yalnızca doğayı korumaz, enerji tasarrufu sağlamaları ve kirliliği azaltmaları ile kalmayıp aynı zamanda firmaların üretim maliyetlerini düşürecek şekilde yenilik yapmalarını da sağlıyor. Bu politikaların çoğu piyasaları toplumu korumak için sınırlandırsa da karlı işler için hala elverişli olabilir” (Sandbrook, 2014; 5).

Polanyi’ye göre devlet karşıt hareket tarafından ne kadar piyasa yanlısı olarak görülse de, aynı zamanda toplumsal taleplerin karşılanması için de kontrolünün elde tutulması gereken bir araçtır. İki karşıt hareketin aktörleri arasındaki mücadelede başlangıç koşulları ve imkânlar taraflar açısından eşit ve adil değildir. Özel mülkiyetin varlığı kapitalist aktörleri ayrıcalıklı bir konuma taşır ve bu yüzden iki taraf arasındaki mücadele hep eşitsiz bir şekilde süregider (Gramsci, 2012; 101). Devletin gündemini kontrol etmek için de bir savaş sürmekte olduğundan, Polanyi önceden devletin kim olduğuna, bu savaşta konumun ne olacağına ve sonuca ilişkin kesin konuşmaktan kaçınır (Sandbrook, 2014; 7).

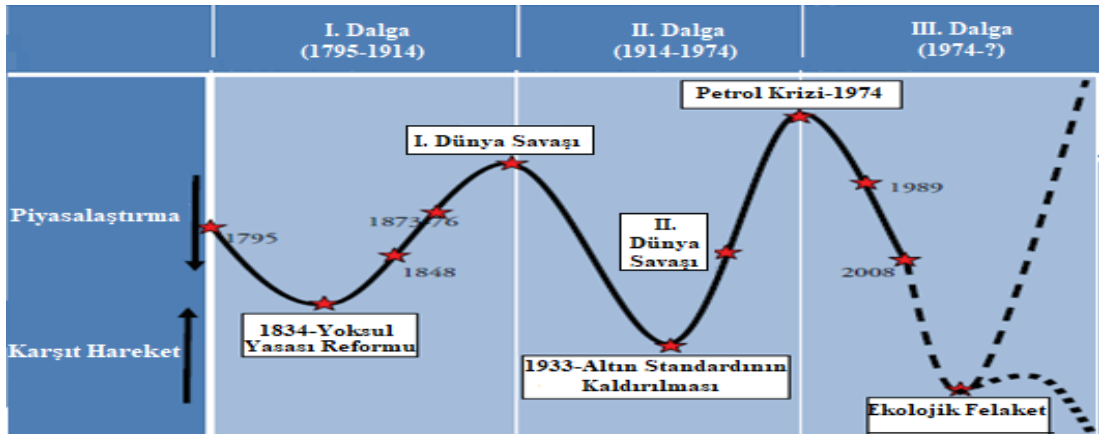
O’Connor ise Sandbrook’un aktardığına göre daha nettir. Bir şekilde kapitalist sistemdeki devletin çoğu durumda karşılıklı olarak çelişen iki işlevi yerine getirmeye çalıştığını iddia eder. Devlet bir yandan kapitalist sınıfın sistem içerisindeki ana gayesi ve yakıtı olan sermaye birikiminin koşullarını sermaye lehinde tesis etmek veya iyileştirmekle ilgiliyken, diğer yandan sistemin işleyişini meşrulaştırarak, sosyal

uyumun bozulmamasıyla ilgilidir. Bu iki amaç birbiriyle çatışmaktadır. Çünkü devlet sermaye birikimi olarak ifade edilen zenginliğin belirli ellerde yoğunlaşmasının temini ile ilgili görev üstlendiğinde, oluşacak gelir eşitsizliklerinin ve sınıfsal refah dağılımındaki orantısızlığın müsebbibi olması sebebiyle sistemin ve kendinin meşruiyetini zedelemektedir. Diğer yandan liberal ekonominin çıkarları sebebiyle toplumun göreceği zararın önüne geçmeyi hedeflediğinde, bu ekonomik kârın azalmasına neden olacağından kendi mali kaftanının omuzlarından düşmesi riskini doğurmaktadır. Bunun sonucu ise ekonomik krizdir (Sandbrook, 2014; 13).

2.1.1. Piyasalaştırma Dalgaları

Çifte hareket sonucunda tarih boyunca piyasalaştırma ve korumacı dalgalar söz konusu olmuş, bu savaşın neticesinde dönüşümler meydana gelmiştir. Şekil 2.1’de tarihsel akışı simgeleyen eğri üzerinde aşağı yönlü hareketler liberal ekonominin kazanımları ve hamlelerini ifade ederken, yukarı yönlü hareketler toplumun kendini savunması gerekliliğiyle oluşan karşıt hareketleri göstermektedir. Çifte hareket içerisinde üç piyasalaştırma dalgası gerçekleşmiş, bu yöndeki ilerlemeler savunmalar ile karşılaşmıştır. Şekil 2.1’de bu gelişmelere yer verilmektedir (Burawoy, 2010; 309).

Şekil 2. 1: Piyasalaştırma Dalgaları

Kaynak: "From Polanyi to Pollyanna The False Optimism of Global Labor Studies", Global Labour Journal, C.1, S.2, 2010, s. 309.

2.1.1.1. Birinci Piyasalaştırma Dalgası

Birinci piyasalaştırma dalgası, 1795'te ekmeğe bağlanmış hibelerce ücretlerin sübvansede edilmesi için başlatılan 'Speenhamland Sistemi' ile belirginleşmektedir. Speenhamland Sistemi ile sanayi devriminin en canlı döneminde, İngiltere'de bir emek pazarının oluşması engellenmiş, emeğin dışarıda bırakıldığı bir piyasa oluşturulmaya çalışılmıştır. Speenhamland yasası ile yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanması için ekmek fiyatları temel alınarak düzenlenen bir ölçüte göre ücretlerin desteklenmesine karar verilmiştir. Bu imkân yani çalışmadan kazanç elde edebilme kolaylığı işçi sınıfı adına bir yandan birtakım avantajlar sağlarken, diğer yandan işçinin ücret karşılığında emeğini satmak üzere piyasaya gelmemesine, iş hayatına katılmamasına, dolayısı ile örgütlenerek kendi pazarlık gücünü kendisinin elde edeceği bir düzeeye erişememesine yol açarak, aslında işçi sınıfına zarar vermiştir. Diğer bir deyişle, yaşam hakkı olarak nitelendirilen bu 'Asgari Gelir' uygulaması ilk bakışta toplum lehine bir olgu olarak görölse de, çalışmadan kazanmaya yöneltme, tembelliğe alıştırma, emeğin değer yaratma sürecinden çekilmesi, haysiyet zedeleyici bir yol ile geçimin sağlanması ve sınıf bilincinin oluşamaması gibi nedenlerden dolayı, aslında yararının aksine, bazı kesimlerce toplumun zararına bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Nihayetinde, 1834 yılında yapılan 'Yoksulluk Yasası Reformu' ile yaşam hakkı gerekçesi ile topluma sunulan ve emeğin piyasaya girip ücretli emeğe dönüşmesine, yani metalaşmasına mani olarak emek piyasasının oluşumunu engellediği düşünülen bu süreç sona erdirilmiştir (Worth, 2013; 126).

Speenhamland sisteminin kaldırılmasının şu açılardan da işçilerin lehine bir durum yaratacağı kanısı vardı. Sistem mevcut işleyişi ile yani işverenlerin devlet kaynakları ile desteklendiği haliyle, pazarlığa oturma şansı artık kalmayan işçilerin daha düşük ücretlere çalıştırılması ihtimalini güçlendiriyordu. Bu dönemde işçiler işvereninin verdiği ücret ne olursa olsun bulunan işte çalışma mecburiyetindeydi. İşi olanların da aile geçimini sürdüremeyecek ölçüde gelir kazanmaları durumunda sistemden istifade etmeleri mümkün olduğundan, işverenlerin ücretleri aşağı çekmeleri hissedilir düzeyde bir rahatsızlık yaratmıyordu. Çünkü gelir devlet desteği sayesinde aşağı yukarı tatmin düzeyini sağlamaya yetiyordu. Ancak bu durumun

tespiti işverenlerin işçi ücretlerini o kadar aşağıya çekmesine sebebiyet verdi ki (Polanyi, 2014; 150), işçinin geçimi için ekstra çalışmasının kendisine ilave bir kazanımı sağlama olanağı neredeyse hiç kalmadı (Polanyi, 2014; 127).

Piyasada emeğin metalaşmasının önündeki engellerin kalkmasıyla artık kendisi için mücadele etmeye çalışan yeni bir aktör ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, bir emek piyasasının oluşması, emeğin piyasada alınıp satılarak piyasa koşullarında fiyatlandırılması, genel olarak piyasa için faydalı bir gelişme olarak değerlendirilse de uygulamada yarattığı sosyal sorunlar nedeniyle, zamanla yararlarından zararlarının daha fazla olduğu anlaşıldı. Emeği koruyacak yeni tip düzenlemeler gerekiyordu, ama bu defa bunlar piyasa mekanizmasının işleyişinden kaynaklanacaklardı. Başlarda yasak olan, ilki 1824'te kurulan işçi sendikaları gibi koruyucu kurumlar, piyasa ekonomisinin gereklerine ve menfaatlerine mümkün olduğunca uyumlu olsalar da, piyasanın kendi kurallarına göre işlemesine karşı müdahale oluşturmaktaydılar (Worth, 2013; 125).

Bu süreçte, işçilerin geçimlik giderlerinin, korumacı gümrük vergilerinin aşağı çekilmesi sebebiyle reel anlamda iyileşmesi ve 1847 yılında günlük çalışma saatlerinin on saate düşürülmesi, piyasa karşıtı hareketin kazanımları olarak kayda geçti. Esasında bu uygulamalar tamamıyla piyasa aktörlerinin çıkarlarına karşı olan uygulamalar da değildi zaten. Üretim süreçlerindeki verimlilik artışı ve arzın talebi uyarması yönündeki farkına varışla, bir şekilde her iki taraf için de mümkün olan iyileşme yakalandı (Fülberth, 2018; 170).

Burawoy'a göre karşıt hareket olarak işçi sınıfı, mücadelelerinden başlangıçta olumlu netice alamadı. Ancak durgunluktan sonra (1873-1876) kendine daha makul hedefler belirlediğinde, birtakım kazanımlar elde etti: *“sendikaların tanınması, iş gününün uzunluğu, çocuk işçiliği kanunları, işsizlik tazminatı vb.”* (Burawoy, 2010; 308). Bununla birlikte, işçi sınıfı lehine olarak kaydedilen bu kazanımlar esasında kapitalistlerin sistemin sürekliliği için kendi çıkarlarına verdikleri birtakım tavizlerden başka bir şey değildi. Bunlar Gramsci'nin sistemin devamlılığı için sağlanması gerektiğine işaret ettiği rızanın oluşumuna hizmet eden ödünlerdi.

1873 yılında baş gösteren kriz sonrasında 1895'a kadar girdiği büyük durgunluktan sonra Rudolf Hilferding tarafından 'Örgütlenmiş Kapitalizm' olarak adlandırılan bu dönemde, sermayenin ve emeğin örgütlenmesi ile birlikte çifte hareket başka bir boyut kazanmıştır. Sermayenin örgütlenmesi emeğin örgütlenmesine kıyasla, hem kendi iç dinamikleri hem de devlet desteği ile gerçekleşmiş, bu süreçte devletin sermaye lehine tavır alması, iki karşıt hareketin de gelişme gösterdiği süreç içerisinde, sermayenin baskın gücünü arttırarak öne çıkmasını mümkün kılmıştır. Örneğin piyasalardaki tekelleşme eğilimleri devletlerin korumacı gümrük tedbirleri uygulamalarıyla desteklenmiştir. Bu tarihlerde emeğin nominal gelirlerinde kayıplar yaşanmış, yaşanan deflasyonla birlikte, reel ücretlerdeki artışlar azalmaya, 1890'lardan sonra ise ücretler düşmeye başlamıştır (Fülberth, 2018; 178).

Bazı olumsuz gelişmelere rağmen, yine de, birinci dünya savaşına kadar süreçte, genel olarak işçi sınıfının kazanımlarının devam ettiği gözlemlenmektedir. Artık sendikal örgütlenmesini gerçekleştirmiş, siyasi parti desteğini sağlamış bir işçi sınıfı söz konusudur. Günlük çalışma saatlerinin on saate düşmesinden sonra şimdi de, 1870'li yıllarda, çalışma saatlerinin sekiz saate düşürülmesi yönünde mücadele verilmektedir. Bunun yanı sıra, mevcut kazanımlarla sağlanan yaşam standardının kaybedilmemesi ve var olan yaşam konforunun korunabilmesi için, aile ve nüfus planlamasına gidilmektedir. Sonuç olarak, Avrupa'da, 1880 sonrası çeşitli tarihlerde kabul edilen hastalık, kaza, ihtiyarlık ve malulen emeklilik yasaları, aslında o güne kadar işçi sınıfının hanesine kaydedilmiş en önemli sosyal güvenceler olmuştur (Fülberth, 2018; 182).

Bunlar haricinde, doğrudan işçilerin faydalanması üzerine gerçekleştirilmeyen ama bir şekilde işçilerin çalışma koşullarına ve yaşam standardına da olumlu yansıyan, çalışma motivasyonlarını arttıran özel ya da kamusal birtakım yatırımlar da hayat bulmaktaydı. Örneğin, iş gücü ve mal transferinin daha kolay gerçekleşmesi hedeflenerek sermaye lehine yapılan bazı yol, su, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, dolaylı yoldan işçilerin hayatını da kolaylaştırıyor, onların yaşam konforunu da arttırıyordu. Ulaşım yolları zenginleştiriliyor, eğitim sistemi geliştiriliyor, çalışan kesimin barınabilmesi için toplu konutlar inşa ediliyordu.

Tüm bunları mümkün kılan bir yandan ekonominin canlandırılması ve üretimin teşvik edilmesi iken bir yandan da askeri hazırlıklardı (Fülberth, 2018; 184).

2.1.1.2. İkinci Piyasalaştırma Dalgası

Birinci Dünya Savaşına kadar isyancı olarak görülen işçi hareketi üzerine saldırılarda bulunulmuş, altın standardının yönetilmesinin mümkün kıldığı uluslararası ticaret yoluyla kapitalist piyasa ekonomisi gelişme göstermişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu gelişim savaşın yarattığı üretim sürekliliği sayesinde bir müddet sürse de sonrasında yerini bir durgunluğa bırakmış, 'her arzın kendi talebini yaratacağına' dair geleneksel iktisada ait öngörünün pratikte geçerli olmadığı anlaşılmıştı. Nitekim 1929 Ekonomik Buhranı ile birlikte bir kriz baş göstermiştir. 1932'lere kadar geçen sürede ticaretin yavaşlaması sebebiyle işsizlik artmış, sendikalar üyelerinin yarısını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşının neticelerinden biri olarak savaş tazminatlarının ülkelerdeki yaşanan bu bunalımların sebebi olarak görülmesi ve bu dönem içerisindeki devlet müdahalelerinin toplumun savunması için yetersiz kalması, karşıt hareketin içinde bulunduğu durumdan daha kötü koşullara sürüklenmesine neden olacak yapılarda vücut bulmasına neden olmuştur. Dünyada bir kısım ülkeler ise bu süreçte sosyalist ekonomi kurma hedefinde olan SSCB çizgisini izlemişlerdir (Şahin ve Bakırtaş, 2000; 6).

Karşıt hareket olarak ilerleme ikinci dünya savaşı ile birlikte devam etmiş, faşizmi tecrübe eden dünya ülkeleri bir yandan ABD önderliğinde kapitalist sistemin devamını sağlayacak uluslararası kurumların inşasına, diğer yandan çifte hareketin toplumun savunucusu olan kolunu tutacak tatmin edici politikaların yürütülmesine yönelmiştir. Bu bağlamda piyasa ekonomisinin tam istihdam ve sosyal güvenlik gibi toplumun lehine olan hedeflere de hizmet etmesi gerektiği kabul görmeye başlamıştır. Bu arada 1929-1936 süresince kapitalist ekonomilerin yaşadığı krize karşın Sovyetlerde gözlemlenen büyüme, dikkatleri planlı ekonomiye yöneltmeye başlamıştır. Sonuç ise ülke örnekleri farklılaşmakla birlikte, sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu, devletin ekonomideki gücünün ve hacminin arttırıldığı yeni bir döneme girilmesi olmuştur (Worth, 2013; 76). Teorik olarak Keynesçi politikalarla desteklenen

bu felsefe, Bretton Woods adı altında 1970'lere kadar özellikle Batı ülkelerinde hâkimiyetini sürdürmüştür (Kutlay, 2011; 2).

Savaş sonrası ekonomik düzenin ABD hegemonyasında yeniden kurulması ve yerleştirilmeye çalışılması, az gelişmiş ülkelerin sisteme uyumunun sağlanarak, gelişmiş ülkelerin pazar darlığından çıkışını kolaylaştıracak yeni pazarlar haline dönüşmeleri, ülkelerdeki egemen kapitalist sınıfın devlet müdahalesine rıza göstermesini sağladı (Xing ve Hersh, 2006; 44). Sistem kendi bekası için liberal öğretide tanrı buyruğu gibi dillendirdikleri savlardan vazgeçerek devletin, çalışma saatlerinde azalmaya, iş sözleşmelerinde işçi lehine iyileştirmeler sağlamaya yönelik hamlelerine onay verdi (Fülberth, 2018; 242). Yoğun birikim rejiminin hâkim olduğu bu dönemde emek için daha fazla güvence, daha iyi yaşam koşulları ve daha yüksek alım gücü sağlama hedefli politikalar izlendi. Bu sermaye birikiminin yavaşlamasına neden olan aşırı birikim krizinin üstesinden gelinmesini sağlayacak keynesyen çözümlerdi ve kabul edildi. Her ne kadar Polanyi'nin karşıt hareketin liberal ekonomi savunucuları karşısında galip geleceği ve kapitalizmin sonlanacağını vaat ettiği o ana benzer bir resim çizilebiliyorsa da bu gelişmeler sıralandığında öyle olmadığı dönemin sonunda anlaşılabacaktır (Lacher, 2009; 77).

Kapitalizmin içinde bulunduğu krizden çıkışını mümkün kılan sosyal devlet anlayışı Gramsci'nin çalışmamızın devamında detaylandıracağımız 'Pasif Devrim' kavramı ile ifade ettiği bir durumdur. Gramsci'ye göre hâkim sınıf, hegemonyasının karşıt hareketin güçlenmesi ile zayıfladığını gözlemlemeye başladığında, pasif devrim taktiği ile iktidarını korumaya çalışır. Burada yönetimi elinde bulunduran sınıf verdiği tavizlerle toplumsal işleyişi yeniden organize etmeye çalışır. Bu sayede karşıt hareketin devrimsel veya siyasal hedefleri doğrultusunda oluşacak eylemliliğinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda devlet mevcut iletişim ağı kontrolleri ve bürokratik örgütlenmesi sayesinde karşıt hareketten daha büyük bir hızla, hâkim sınıfın çıkarlarının sürdürülmesini mümkün kılarken, muhalifleri de tatmin edecek kural ve program değişikliğine giderek kaybetmeye başlamış olduğu hâkimiyeti yeniden elde etmeye çalışır (Okur, 2015; 15). Buradaki pasif devrim ise ekonomik yapının rekabete dayalı ve işlerin piyasanın işleyişine bırakıldığı bir durumdan planlı

bir ekonomiye geçişi ile gerçekleştirilmiştir; ancak sistemin özünü koruyan reformlar aracılığıyla ve kontrollü olarak (Gramsci, 2012; 628). Bu aşamaya gelinceye kadar birinci ile ikinci dünya savaşları arasında farklı tarihlerde Almanya, Finlandiya, Avusturya, Norveç, Büyük Britanya, İsveç, Fransa, İspanya gibi ülkelerde sosyal demokrat partiler tek başlarına veya hükümet ortağı olarak iktidara gelmişlerdir (Flburt; 2018; 224).

Her ne sebeple olursa olsun işçi sınıfının koşullarının iyileştirilmesine yönelik bu uzlaşı her ne kadar kapitalist açısından toplumsal talebin arttırılmasını mümkün kıldığı için kabul edilebilir olsa da, işleyişte kapitalizmin toplumun uzuvlarına kesik atan ellerini tutmuş, yaralarını pansuman etmeye koyulmuştur. Tam istihdam altında hedeflenen ekonomik büyüme, işçilerin emek piyasasında pazarlık gücünü arttırmış, taleplerini makul seviyede tutmak bir yana ileri taşıma cesaretini kendilerinde bulmalarını sağlamıştır. Bu süreçte refah devletinin bilindik uygulamaları olan sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve sendikalaşma alanlarındaki sosyal politikalar emeğin kapitalist karşısındaki konumunu nispeten güçlendiren faktörler olmuştur (Devine, 2009; 59). Yaşamlarını sürdürebilmek için emeklerini kapitaliste satma mecburiyetinde hisseden mahkm sınıf yerine artık bu zorunluluğu duymayan, kendi değerinin bilincinde olan örgütlü bir sınıf gelişmiştir (Lacher, 2009; 94).

Standing, toplumdaki insanların bir arada bulunma durumları ve oranları değişkenlik göstermekle beraber altı tür gelire sahip olabileceğini söylemektedir. Bunlar toplamaları ‘sosyal gelir’ olmak üzere; tktmek, takas edilmek veya satılmak üzere gerçekleştirilen ‘kendi adına üretim’, ‘alışma creti’, ‘aile veya akraba yardımı’, çalışılan işyerinin yaptığı ‘şirket yardımları’, ‘devlet yardımları’, kişisel özel girişimleri ile elde ettiği ‘zel gelirler’ olarak sıralanabilir (Standing, 2009; 105). Bu gelir kalemlerinin ls kişinin yaşamını sürdürmek için dayanağının ne olduğunu bulmamıza yarar. Buna göre piyasalaştırma dalgaları grafiğinden yola çıkarak ifade edilecek olursa liberal hareketin kuvvet kazandığı durumlarda kişi geçimini ücretine borçludur. Aksi yönlü karşıt hareketin kuvvet kazandığı, işçi emeğinin çeşitli kamu politikaları ile desteklendiği durumlarda ise ücretin bu husustaki önemi azalmaktadır (Standing, 2009; 105-106).

İşte işçi sınıfının refah devleti döneminde geçerli olmaya başlayan bu ikinci durum sebebiyle duymaya başladığı, kapitalist ile kurduğu iş sözleşmesindeki pazarlık gücü, aralarındaki sömürü ilişkisinden azade olmak üzere olduğuna dair hissiyat aslında kocaman bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Çünkü kazandıklarını düşündükleri haklar gerçekte kapitalistlerin sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için kendilerine bahsettikleri birtakım tavizlerdir ve sermaye birikimine hizmet ettiği sürece ancak devamlılığına izin verilecektir (Standing, 2009; 106-107). Bununla birlikte her iki taraf için de 1960'ların ikinci yarısına kadar durum fena sayılmazdı. Ta ki fordizmin krizi kapıya dayanana kadar... Yoğun birikim rejiminin refah rejimi uygulamalarının suçlu ilan edildiği krizi gelmek üzereydi. ABD hegemonyası Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın savaşın yaralarını sarmaları, üstüne bu olumsuz koşullar içerisinde doğru politikaları uygulamaya sokarak dünya pazarında yer kazanmaya başlamalarıyla sarsılmaya başladı (Devine, 2009; 60-61).

Refah devletinin hakim olduğu süreçte uluslararası kurumlar vasıtasıyla dünya ülkeleri küresel bir piyasa ekonomisine entegre edilmeye çalışılırken, aynı zamanda savaşların ve krizlerin piyasanın iç çelişkileri sebebiyle meydana geldiğini düşünenlerin karşı saldırıları karşıt bir amaç için devam etmekteydi. Yani çifte hareket bu yıllarda derin bir çatışma içerisindeydi. ABD hegemonyası ile birlikte komünizm karşıtı bir mücadele sürdürülürken Keynesçi politikalar ile işçilerin rızasını temin etmeye yarayacak olan kazanımlar sunulmakta, işçilerin dikkati başka noktalara çekilerek şirketlerin kâr elde etmelerinin önündeki engeller de yine politika uygulayıcıların müdahaleleri vesilesiyle bertaraf edilmekteydi. Keynesçi politikalar sayesinde süregiden bu anlaşma karşıt hareketin dizginlenebilmesine yetmedi; 1974'lere gelindiğinde işsizliğin ve enflasyonun yüksek miktarda seyrettiği bir stagflasyon ve petrol kriziyle birlikte devlet müdahalelerinin sonlandırılması gerekliliği tartışılmaya başlamıştır (Sandbrook, 2014; 6).

2.1.1.3. Üçüncü Piyasalaştırma Dalgası

Devine, Marx'a göre kitlesel işsizliğin bir piyasa aksaklığı değil işçi sınıfının ücret talebine yönelik kontrol altında tutulmasını sağlayan önemli bir araç olduğunu söyler. Yine Michal Kalecki'den alıntılacağı üzere kapitalizmde tam istihdam altında

Üretim yapılmasının emeğın pazarlık gücünü arttırarak ücret artışlarında kesilmeyen taleplere neden olacağın, bunun da enflasyon ile sonulanacağın aktarır. Petrol krizi ile birlikte ortaya çıkan stagflasyon krizi aslında tam da bunun gzlemleneceğı bir andı. Keynesyen politikalar doğrultusunda işçilerin ücret artış talebinde bulunmasının önüne geçilememesi, kapitalist üreticilerin kr oranlarını koruma amacıyla fiyat artışına yönelmesi, devletin tam istihdamı korumak için ücret fiyat artışlarını karşılayabilmek adına para arzını arttırması krizi tetiklemiş, çözüm olarak monetarist arz yanlı politikalar uygulamaya geçirilmiştir. Monetarist politikalar her ne kadar ısrarla para arzının kontrol altına alınmasını öngörse de, para arzının arttırılması da esasında enflasyon gibi yaşanan sürecin bir sonucuydu. Enflasyonun esas sebebi işçilerin ücretlerdeki, sermayenin ise fiyatlardaki yapışkan konumu ve bunların artış talepleriydi. Devlet ringte hınla dövüşen iki boksörün arasında kalan hakem gibiydi. Bir yandan sermaye yüksek maliyetli alt yapı yatırımlarının devlet tarafından karşılanmasını ve kendilerine yapılan desteklerin arttırılmasını isterken bir yandan da işçiler refah devletinin uyguladığı sosyal politikalarda iyileştirmeler geliştirmeler talep ediyordu. Tüm bunların karşılanabilmesi için devletin vergi gelirlerini arttırması şarttı ve her iki kesim de karşı tarafa yapılacak devlet harcamalarını reddediliyordu. Bu durumda talepleri kabul edilen, istekleri onay gören her zamanki gibi sermaye oldu. İşçiler ise kitlesel işsizlik ile disipline edilmeye çalışılmıştı (Devine, 2009; 62-65). Gelineen noktada refah devleti sonrası iki alternatif söz konusuydu: ya sosyalizme dönük yeni ekonomik adımlar atılacak ya da ikinci dünya savaşı sonrası inşa edilmiş düzenin tüm kazanımlarından geri dönülerek neoliberal politikalar uygulanacaktı. Tercih ikinciden yana oldu ve böylece neo-liberal dönem başlamış oldu (Devine, 2009; 65).

1974'ten sonra ekonomi politikalarına yön verecek olan neo-liberal sistemle birlikte, refah devletinin yerinin piyasa tarafından doldurulması hedeflendi. Nitekim bu dönemde sosyal devletin içi boşaltılmaya, devlet eliyle sağlanan destek ve sosyal yardımlardan geri adım atılmaya, işçilerin birçok kazanımı geri alınmaya başladı. Toplumda, devletin mülkiyet sahibi veya toplumun savunucu olarak sistemde yer almasının piyasa düzenini bozucu ve krizlerin müsebbibi olduğuna dair bir algı oluşturulmaya başlandı. Emeğın homojenliğın ve sınıfsal niteliğın bozacak şekilde

tam zamanlı, düzenli, sigortalı çalışmanın yerini, kayıtsız, sigortasız, düzensiz esnek çalışma yöntemi almaya başladı. Bu kavram çerçevesinde asgari ücret, işsizlik sigortası ve iş güvenliğine ilişkin düzenlemeler sorgulanmakta, istihdam artışı için emek piyasalarının bu tip katılıklardan kurtulması yani esnekleştirilmesi önerilmekteydi (Bakır, 2018; 3).

Riskli üretim süreci kanalıyla sermaye birikiminden çekilmeye başlayan kapitalistlerin mali piyasalar üzerinden yatırımlara yönelmesi ile halkın da hisse senetleri aracılığıyla piyasaya katılımının sağlanması, halkta yeni düzenin kendisine de kazandıracağına dair bir yanılsama yarattı. Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin ve birçok kamu varlığının özelleştirilmesinin hız kazanması ile sermaye belirli ellerde yoğunlaşıyor, uluslararası yayılım gösterebilen, işlem hacmi ve sektör çeşitliliği artan devasa holdingler belirmeye başlıyordu (Devine, 2009; 70).

1974 sonrası süreçte artık refah devletinin işçi sınıfı lehine uygulamaları adım adım buruşturularak çöpe atılmaktaydı. Sosyal devlet toplum çıkarına üstlendiği tüm görev ve yükümlülüklerinden arındırılıyor, bu uygulamalar bundan böyle sivil topluma, hayırsever kuruluşlar ve vakıflara bırakılıyordu. Toplumun korunmasını sağlayan sosyal politikalar işlevini artık piyasa döngüsü içerisinde sosyal sorumluluk projeleri ve 'hayırseverlik' kurumu aracılığıyla gerçekleştirecektir. Bu arada sermaye, yatırımlarını artık işçi sınıfının nispeten hala haklarının korunduğu ve ücret maliyetlerinin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerdense, bu hakların korunamadığı, ücretlerin çok daha düşük olduğu azgelişmiş ülkelerde yapmaya başlayacaktır (Standing, 2009; 115).

Daha önce sosyal devlet anlayışı ile heybesindeki altınları yola serpererek ve bu şekilde toplumsal uzlaşmayı sağlayarak varlığını güvence altına alan sermaye, artık bu zorunluluklardan kurtulduğunda, özellikle de kendini yavaşlatan örgütlü emek isyanlarından geçici olarak paçasını kurtardığında, gelinen noktada neo-liberal politikaların kendisine sağladığı güç ve avantajlarla heybesinden eksilen altınları da katlayarak yoluna devam etmek niyetindeydi. Yine de sürecin, karşıt hareketin kontrol edilemeyecek noktaya gelmesine mâni olacak şekilde ustalıkla yönetilmesi şarttı.

Tarihsel süreç boyunca, olası çatışmaların önlenmesi amacıyla kapitalistler toplum içerisinde çeşitli müttefikler edinmişlerdir. Bunlar sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, sendikalar veya mevcut siyasi iktidarlardır. Toplumların kapitalizmin yarattığı olumsuz etkilerden korunma güdüsüyle, sistemin devamlılığını riske edebilecek denli güçlü karşıt hareketlerinin önüne geçme amacıyla yukarıdaki örnekte olduğu gibi, zaman zaman işçi sınıfıyla uzlaşma yoluna gidildiği de görülmektedir. Ancak, 1974 sonrası farklı bir strateji uygulanmaya başlamış, toplumun biriken öfkesini yatıştırmak veya toplumsal öfkenin oluşumunu engellemek için ‘toplumsal rıza mekanizması’ harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Bunun için eğitim, medya ve din kurumları ve devletin propaganda araçları seferber edilmekte, usta bir algı yönetimi ile aslında toplum çıkarına olmayan ama öyleymiş izlenimi yaratan sistem yanlısı yanlış bir bilinç yaratılarak, toplumun kapitalist sistemin meşruluğuna yönelik rızası sağlanmaya çalışılmaktadır (Xing ve Hersh, 2006; 3).

2.1.2. 1974’ten Günümüze Karşıt Hareket Sorunsalı

Polanyi’ye göre piyasalaştırma hamlelerine karşı olarak toplum kendini savunma güdüsüyle karşıt bir hareket içinde bulunacaktı. Şekil 2.1’de görüldüğü üzere 1974’ten günümüze değin süregelen piyasalaştırma dalgası henüz sonlanmamıştır. Kapitalist piyasa ekonomisi süreç içerisindeki krizlerden çıkmayı başaramamıştır. Bu üçüncü piyasalaştırma dalgasına karşı yeni bir karşıt hareket oluşmamış, neoliberal sürecin kapsamında güçlü bir karşı dönüş sağlanamamıştır. Peki, Polanyi’nin öngörülleri, kurduğu ‘çifte hareket denklemi’ neden hata vermektedir (Silver ve Arrighi, 2003; 3)?

Polanyi’nin hayali metalar olarak belirttiği, metalaşmasının doğası gereği mümkün olmadığı, metalaştırıldığında bunun toplumun yok oluşuna sebep olacağı emek, toprak ve paranın belirleyicilerinin yalnızca piyasa haline geldiği bulunduğumuz noktada, aslında Polanyi’nin toplum açısından bahsettiği o sonun kendisini hissettirmedini söylemek pek mümkün değildir (Polanyi, 2014; 119). Bununla birlikte, toplumun kendini kurtaracak denli bir eylemlilik içinde bulunduğu karşıt bir hareket de henüz ufuklarda görünmemektedir. Bu arada, Polanyi’nin kurduğu bu ümit verici denklemin kendini gerçekleştirecek bir kehanet olup

olmadığının anlaşılmasının, gelecekte işlerin değişmesinin mümkün olup olmadığını anlamak açısından önemi büyüktür (Bienefeld, 2009; 31-32).

Polanyi'nin bu tasarımı kaleme aldığı günlerden bugüne değişen çok şey olmuştur. Kendi içinde bulunduğu tarihsel koşullar göz önüne alındığında Polanyi karşıt hareketi ulusal sınırlar içerisinde tahayyül etmiştir. Oysa neo-liberal düzenleme tarzında sermaye yer yer ulus devletleri aşan bir kudrete, onun denetiminin erişemeyeceği ölçüde yayılan bir coğrafyaya, kendisini sınırlama ihtimali olan hukuk kurallarının önüne geçecek hatta bunları lehine çevirebilecek denli siyasi otorite üzerinde bir nüfuza (Adaman, 2017; 600-601), kurduğu veya fonladığı sivil toplum kuruluşları sayesinde de güçlü bir imaj ve kamu politikalarına yön verecek kadar örgütlü bir ağı sahiptir (Xing ve Hersch, 2006; 49). Sermaye o denli destekli bir konumda bulunmaktadır ki, geçen süre zarfında maruz kaldığı tüm fırtınalara, geçirdiği tüm şiddetli sarsıntılara rağmen koltuğu devrilmemiştir. Devlet başta olmak üzere bankaların ve finans kuruluşlarının sağladığı kredi olanaklarıyla, ayrıca sivil toplum ve hayırseverlik kurumunun sağladığı toplumsal rıza ve siyasi istikrarla, sermaye bugüne kadar karşılaştığı tüm mali ve siyasi krizleri (1989, 1997, 2008) aşmayı başaramamış, toplumun mevcut ağrılarını dindirerek toplumda geçici bile olsa, sistemin nihai olduğuna dair (burada 'kapitalizm tarihin sonu mu?' tartışmaları hatırlanmalı) bir algı yaratabilmiştir (Bienefeld, 2009; 51).

Burawoy'e göre Polanyi'nin Pollyannacılığı bu noktada başlamaktadır. Tespitine göre dört hatalı iyimserlik Polanyi'nin bu denli kesin yargılarda bulunmasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi, piyasa ideolojisinin kısa ömürlü olacağını düşünmesi ve gerçek yüzünün görülmesi ile birlikte bu sistemin bir daha hâkim konuma gelmesinin mümkün olmayacağına inanmasıdır. İkincisi, piyasa saldırıları karşısında kendi savunmasını üretecek bir toplumun varlığını veri almasıdır. Üçüncüsü ise, piyasanın kendi içsel çelişkilerine rağmen yine de her zaman için sistemi ayağa kaldırabilecek bir dinamizme sahip olduğunu, yerleşik kurum, ilişki ve bağlarının bunu sağlamaya muktedir olduğunu gözden kaçırmasıdır. Son olarak, Polanyi devletin bu süreçteki konumuna dair düşünürken devletin karmaşık ilişkilerini ve bunların etkilerinin ne olacağını fark edememiştir (Burawoy, 2010; 301).

Birçok kuramcının ileri sürdüğünün ve muhaliflerinin hep ümit ettiğinin aksine kapitalizm yaşadığı tüm krizleri ve uygulamadaki sorunlarını birtakım iyileştirmeler ve düzenlemeler sayesinde hep atlattır. Örneğin, işgücü maliyetleri ile ilgili sıkıntılar baş gösterdiğinde ucuz işgücü ve hammadde kaynaklarına ve yeni pazarlara yönelerek bir şekilde bu sorunun üstesinden gelmiş; birtakım sınıfsal ve mekânsal düzenlemelerle gücünü pekiştirerek, bugün tökezleme noktasına kadar gelmişken düşmemeyi başararak, bir kez daha ayağa kalkabilmiştir. Keza üretim sürecinde iyileştirmeler ve verimlilik artışına yönelik, piyasa ekonomisini yeniden hâkim kılacak teknolojik yenilikleri içeren düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle durgunlaşan ekonomi tekrar canlandırılarak devrim sağlanmıştır. Üretimin talebin yoğun olduğu sektörlerde yoğunlaşması sağlanarak, ayrıca talep yetersizliğinden kaynaklı dalgalanmaların piyasa dengelerini bozucu etkisini bertaraf edecek düzenlemeler gerçekleştirilerek, ekonomik dengesizlik ve istirsizliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde yıllarca birikmiş zenginliğin sahibi olan sermaye, çatışmalı üretim ilişkilerinden sıyrılarak kazanımlarının devamı için elverişli bir ortam olan finansal piyasaların gelişimi anlamında finansal rehabilitasyon ve onarıma yönelmiştir (Burawoy, 2010; 10).

Günümüzde çifte hareketin Polanyi'nin öngördüğü şekilde gelişmemesine yol açan, bu tedbirlerin yanı sıra başka birtakım etkenler de bulunmaktadır. Öncelikle piyasalar geçirilen krizlerden gerekli dersleri en iyi şekilde çıkararak, nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda artık daha tedbirli davranmakta, toplumun kritik damarlarına kesik atmaktan kaçınan, bu yönde faaliyetlerde bulunmaktan sakınan bir tutum izlemektedirler. Ayrıca devletin olası çatışmaların yönetimi konusunda daha fazla tecrübe sahibi olmasının, kullanacakları araçların çeşitlenmiş ve etki alanının genişletilmiş olmasının da Pollanyi'yi yanıltan etkenler arasında yer aldığı ifade edilebilir. Üstü örtük şiddet araçları, medya hâkimiyeti, ideolojik aygıtların toplumun neredeyse tüm üyeleri tarafından kabullenilmesi ve kullanılmasıyla birlikte mali krizlerin siyasi krizlere evrilmesine mani olunabilmesinin de bu etkenler içinde yer aldığı varsayılabilir (Bülbül, 2016; 14).

Bu anlamda Devine, sistemin sermaye lehine tesis edebilmesinin, Gramsci'ye göre, seyrettiğimiz tüm tarihsel süreç içerisinde sermayenin bir yandan zorlama bir yandan rızanın kazanımı ile kurduğu hegemonya marifetiyle mümkün olduğunu belirtir. Hegemonyanın kurulduğu ve konjonktür içerisinde toplumun önemli kesimlerinin bir araya gelerek gerçekleştirdiği refah devleti dönemindekine benzer bir tarihsel blok bu şekilde oluşmuştur. Refah devleti örneğinde görüleceği üzere piyasanın toplumu yaralayıcı faaliyetlerinin önü bu dönem kamu politikaları aracılığıyla alınmış ve toplum kapitalizm karşısında bir ölçüde korunabilmiştir. Ancak sermaye, kontrol altında tutulmadığı durumda, sermaye birikimi yasalarınca sınır tanımayacağından sistemin yeniden krize girmesi ve tarihsel blok ya da kurulmuş hegemonyanın yeniden dağılması söz konusu olmuştur. Geline aşamada da yeni hegemonik gücün toplumun hangi kesimi olacağına dair mücadeleler başlamıştır. 1974 sonrası resme bakıldığında bu mücadeleyi de yine sermaye yanlısı hareketin yani neo-liberal öğretinin kazandığı ve ardından tüm dünyada neo liberal hegemonyanın kurulmasına yönelik uygulamaların adım adım hayata geçirilmesine çalışıldığı gözlemlenmektedir (Devine, 2009; 58).

2.2. Antonio Gramsci ve Hegemonya

Kapitalizmin toplumsal zenginliği arttırdığına işaret eden birçok öge olduğu savunulabilecek olsa da bu zenginliğin adil bölüşülmediği oldukça belirgindir. Sistemde, yoksul varsıl olarak basitleştirilebilecek iki orantısız kesimin varlığı söz konusudur. Sistem az sayıda olan varlıkların dünya nüfusunun neredeyse tamamı denebilecek denli büyük bir kısmını oluşturan yoksulları sömürdüğü bir biçimde işlemiş ve işlemeye devam etmektedir. Aleni olduğunu ifade edebileceğimiz bu sömürü ilişkilerinin, küçük bir azınlığın karşısında devasa bir sefalet ürettiği aşikâr olan bu sistemin nasıl devam edebildiğini, sistemin topuzu sırtına inmesine karşın toplum tarafından halen nasıl onanabildiğini soran (Ransome, 2010; 18) tüm araştırmacıların, bu konuda ilk başvurmayı düşünebilecekleri referanslardan biri şüphesiz Antonio Gramsci ve onun 'hegemonya' kavramıdır. Biz de çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, konu bütünlüğü açısından da önemli olduğunu düşündüğümüz hegemonya kavramının oturduğu, onu saran ve onun tarafından

irdelenen kavram ve konuları bundan sonra kendimize dayanak olarak alacak ve merak ettiğimiz sorulara bu çerçevede yanıt aramaya çalışacağız.

2.2.1 Tarihsel Blok

Demir ve Göymen'in Buci-Glucksmann'ın referansı ile aktardığı şekilde ifade edersek “*tarihsel blok kavramı, kültürel, siyasal ve iktisadi olan arasında bir ilişki ve kitleler (halk) ve aydınlar, yönetenler ve yönetilenler, liderler ve yönlendirilenler arasındaki organik birliği içerir*” (Demir ve Göymen, 2012; 94). Tarihin şuan kitaplarda aktarılan hiçbir safhası, dönemin aktörlerinin sadece kendi fikirlerinin egemen ya da ağırlıklı olması dolayısıyla, o şekilde adlandırılmaz. Adlandırmalar bu şekilde sadece belli bir etkene atfedilerek yapılamaz. Çünkü bu etken kendi koşullarının bir sonucudur. Skolastik felsefenin dönemin filozofları ve onları etkileyen geçmiş dönem filozofları ile toplumda egemen olan devlet ve kilise gibi diğer otoriter yapıların yarattığı ve yaşattığı koşullar altında var olması gibi, tarihin tüm dönemleri bu kurala tabiidir. İşte bu kural dolayısıyladır ki tarihsel dönemlerde bu dönemleri belirleyen bloklar oluşur (Santucci, 2011; 145).

Blok dönemin üretici güçleri ve üretim ilişkileri ile doğrudan ilgilidir. Bu üretim ilişkilerinin sınıflara böldüğü toplum, koşulların sürdürülmesi veya dönüştürülmesi için sınıfların savaşımının sürdüğü yerdir. Sınıflardan herhangi biri yalnızca kendi menfaatlerini sağlamak adına, bunun gereklerini dayatmak suretiyle ötekini yok sayarak toplumda egemenlik kuramaz. Bu egemenliği kurmasının ve sürdürmesinin yolu Gramsci'ye göre kendi çıkarlarını toplumun çıkarları olarak kabul ettirmek ve toplumun ahlaki liderliğini üstlenebilmektir. Bu amaçla egemen sınıf kendi çıkarlarından dahi gerektiğinde feragat edebilmelidir. Tarihsel blok bu minvalde egemen sınıfın hegemonyasını kurduğu ve bunu sürdürerek egemenliği karşısında toplumun rızasını tesis edebildiği toplumsal dönemi işaret eden bir yapıdır (Robinson, 2002; 159). Örneğin Robinson'un ‘küresel blok’ olarak adlandırdığı günümüzün tarihsel bloğu ulusların üzerinde bir erk elde edebilmiş kapitalist sınıfın yönlendirdiği ekonomik ve siyasal yapıları, bunlara yön veren kurumları, akademisyenleri, bürokratları, siyasileri ve bunların arasındaki ilişkileri içermektedir (Robinson, 2002; 160).

Tarihsel bloğun önemi hegemonyanın yalnızca onun kurucusu ve sahibi ile ilgili olmamasından ileri gelir. Hegemonya eylem gerektirse de hegemonyayı kuran sınıf bunu seçtiği değil tabii olduğu, toplumdaki mevcut üretim ilişkilerinin var ettiği veya biçimlendirdiği toplumsal yapılar içerisinde gerçekleştirir (Demir ve Göymen, 2012; 98). Tarihin herhangi bir döneminde var olmuş herhangi bir tarihsel blok içerisinde egemen sınıfın egemenliğini sürdürmesini mümkün kılan hegemonya kavramının birçok farklı anlamı ve değerlendirildiği çeşitli bağlamlar bulunmaktadır (Çoban, 2012; 6).

2.2.2. Hegemonya

Tezimizde hegemonya kavramı Gramsci analizimizin temel noktası olarak ele alınıyor olsa da, hegemonya kavramının geçtiği bağlama göre farklı anlamlar içerdiği söylenebilir. Bu anlamların her biri birtakım benzerlikler içerisinde de olabilir. Bununla birlikte aralarındaki ince ayrımlar bağlamın ne olduğunu ve nasıl anlaşılacağını belirler. Robinson, bu düşünce ile kendi çalışmasında öncelikle hegemonya kavramının nasıl ifade edebileceğine dair dört temel yaklaşımda bulunur. Bu bizim için de elverişli bir yöntemdir. Robinson'un belirttiği üzere hegemonya kavramı *“1. uluslararası tahakküm olarak, 2. devlet hegemonyası olarak, 3. rızaya dayalı ya da ideolojik olarak ve 4. bir toplumsal formasyonun tarihsel bloklarının içindeki liderlik uygulaması olarak”* dört şekilde ele alınmaktadır (Robinson, 2002; 126). Çalışmamız kapsamında tüm bu kavramlaştırmaların geçerli olduğu dönemlere ve ekonomik ilişkilere yer yer değinilmiş ve değinilecek olsa da bizim kurduğumuz bağlam içerisinde hegemonya kavramı ile kast edilenin ‘rızaya dayalı ya da ideolojik olarak hegemonya’ olduğunun bilinmesi kritik öneme sahiptir.

Hegemonya kavramı literatürde genel itibarıyla en basit haliyle zor ve rızanın birleşimini ifade eder. ‘Zor’ devlet, ‘rıza’ ise sivil toplum alanına denk düşer (Ransome, 2010; 201). Gramsci’ye göre: *“Bir sınıf iki şekilde egemendir; bu sınıf hem ‘yöneten’ sınıftır hem de ‘egemen’ sınıftır. Bu sınıf müttefik sınıfları yönetir muhalif sınıflara egemen olur”* (Gramsci, 2011; 170). Toplumsal sınıflar zor kullanarak karşıdaki sınıfa hükümlüğünü ilan edebileceği gibi çıkarların ortaklığının kabullendirilmesi ile ona önderlik de edebilir. *“...Dolayısıyla toplumdaki egemen*

grubun kullanımına hazır diyalektik bir strateji vardır. Hasımların üstesinden gelmek için ister ordu ve ceza sistemi gibi araçlar aracılığıyla doğrudan fiziksel güç kullanabilir, ister onları kendi egemen dünya görüşünün normlarını ve değerlerini özümsemeye ve kabul etmeye razı ederek onların gönüllü desteğini kazanabilir” (Ransome, 2010; 180).

Egemen sınıfın hegemonyayı kurabilmek için elinde iki aracı varsa da bunlardan hegemonyanın akıbetini olumlu yönde etkileyebilecek ve öncelikli olan ikincisidir. Hegemonya kavramı da ağırlıklı olarak bunu ifade eder. Tam bu noktada Okur aracılığıyla Cox’tan alıntı yapmak yerinde olacaktır: *“Bu yüzden hegemonya belli bir bilgi yapısının ve değerler sisteminin inşası anlamına gelmekte, kendi bilgi ve değer sistemini yaratıp bunları genel ve evrensel olarak kabul edilebilir kavramlar haline dönüştürebilen sosyal grup yahut sınıf da entelektüel ve ahlaki liderliğe ulaşmaktadır”* (Okur, 2015; 140). Peki, hegemonyanın kurulduğu yerde rıza nasıl sağlanır, kim rıza gösterir, rıza nasıl gösterilir, rızayı tesis eden araçlar nelerdir (Buci-Glucksmann, 2012; 124)?

Hegemonya egemen sınıfın hazır bulduğu bir güç değildir. Toplumsal sınıflar kendi fikirlerinin topluma yerleşik ilişkilere yön verebilmesini sağlamak istiyorlarsa, bu yetkinliğe sahip olduklarını ispatlamaya (Dural, 2012; 312) yani karşıt sınıfın rızasını kazanmaya ve hegemonyalarını kurmaya mecburdurlar. Bu anlamda hegemonya ekonomik ilişkilerin oluşturduğu bu sınıfların (Öngel ve Gülenç, 2010; 99) mücadelesinin neticesinde kurulur, korunur ve gerektiğinde yenilenir (Ransome, 2010; 176). Bir kere sağlandığında ebediyen egemenin elinde kalabilen bir güç değildir. Her gün mevcudiyeti gözlenir ve azalmaması hatta daha ileri götürülmesi için devletin haricinde eğitim, basılı ve görsel medya gibi araçlar marifetiyle de geliştirilir (Özinanır, 2019; 21).

Hegemonya mücadelesi homojen sınıflar arasında olabileceği gibi toplumun çeşitli kesimlerinin ortak hedefler doğrultusunda kurduğu koalisyonlar arasında da sürebilmektedir (Purcell, 2012; 5). Koruma, hegemonyanın varlığı tehlikeye girdiğinde egemen sınıfın devlet erkini kullanarak zora başvurusu ile sağlanabileceği gibi, egemen sınıfın çıkarlarından ödün vermesi yoluyla da gerçekleştirilebilir. İkincisi

hegemonyanın varlığını tehdit etmeyecek yumuşak hissedilmez bir geçişi sağlar. Bu toplumun bir arada yaşayabilmesini de mümkün kılan seçenektir (Hall vd., 1985; 12-13). Ancak okşayan el aracılığı ile oluşmuş bir rıza sayesinde hegemonyanın kurulabilmiş olması, hegemonun zor yumruğunu gölgelememelidir (Okur, 2015; 137). Toplumun gönüllülüğünün sarsıldığı, sistemin ve sistemi yöneten egemen sınıfın meşruiyetini yitirmeye başladığı durumlarda, hegemonyanın yeniden şiddete, yani zora başvurusu kazanılması gerekebilir (Okur, 2015; 139). Yine de bir şekilde hegemonyanın kurulması Aka'nın da belirttiği gibi *“toplumsal sistemde düzenlilik ve süreklilik sağlayan bir unsurdur”* (Aka, 2009; 330).

Hegemonyanın zayıfladığı anda toplumsal sınıflar arasında yeni bir hegemonya mücadelesi başlar. Bu mücadelenin kazanılabilmesi için Ransome'ın aktardığına göre Gramsci mevzi savaşının önemine vurgu yapar. Hegemonyayı kurmaya aday olan yeni sınıf eski egemen sınıfın ideolojisine saldırarak toplumun inancını oradan kaldırılmasını ve kendi fikirlerinin yerleşmesini sağlamalıdır. Bu elbette egemen sınıfın hegemonyasının yerle bir olduğu anda harekete geçilerek sağlanabilecek bir durum değildir. Bu çaba hegemonyanın egemen sınıf tarafından her gün yeniden kurulmasını zaruri kılan toplumdaki sınıf savaşımına dâhil olmalıdır. Mevzi savaşı kazanıldığı takdirde hegemonun son silahını da elinden düşürmek üzere şiddet içeren bir manevra savaşı gerçekleştirilebilir (Ransome, 2010; 202).

2.2.2.1. Mevzi ve Manevra Savaşları

Sistemde gerçekleşen krizler reform daha iyi ihtimalle dönüşüm için egemen sınıf başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerine bir fırsat sunar yahut dayatır. Bu an geldiğinde sistemin menfaatlerine uygun bir biçimde işleyişini kurgulayabilen taraf ile karşıt sınıf arasında sürmekte olan hegemonya mücadelesinin kazananı belli olmak üzeredir. Carnoy'un belirttiğine göre Gramsci radikal bir değişimi mümkün kılacak olanın bu durumda sistemin sermaye birikimini sekteye uğratan kâr oranlarının düşmesi değil, harekete geçmeye hazır bilinçli bir sınıf olduğunu düşünür. Ona göre *“Kriz, saldıran güçlere zaman ve uzayda yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneğini veremez; onlara savaşım ruhu da pek kazandırmaz. Benzer bir biçimde, savunmadakiler de morallerini bozmadıkları gibi, ne mevzilerini terk ederler, ne de*

yıkıntılar arasında bile kendi güçlerine ve geleceklerine olan güvenlerini yitirirler” (Carnoy, 2001; 267).

Kriz, üretimin yavaşlaması, talebin azalması, aşırı birikimin söz konusu olması ile değişimi mecbur kılsa da, bu değişimin hangi ideoloji çevresinde gerçekleşeceğini belirleyen hegemonun kim olduğudur. Bu belirtiler mevcut hegemonun devlet üzerinde de konumunu ve menfaatlerini koruyabileceği şekilde hareket etmesine engel değildir. Ancak egemen sınıfın devlet kanalı ile sürdürdüğü ‘yönetebilme yeteneği’ nin krize girmesi ve egemen sınıfın ahlaki liderliğini kaybettiği anlamına gelecek olan meşruiyetine ilişkin inancın dağılmasıyla, hegemonya mücadelesini karşıt sınıfın kazanabilme olasılığı artar (Carnoy, 2001; 267).

Başlangıçta yaptığımız hegemonya tanımını hatırlayacak olursak bu noktada zor ve rızanın birlikteliğini içeren hegemonyanın karşıt bir hegemonya hamlesi ile dağılması ve yeniden kurulabilmesi için Gramsci bu denkleminde devlet tekelinde yoğunlaşmış olan ‘zor’ bloğuna değil, ideolojik üstünlüğün kazanılma mücadelesine sahne olacak olan ‘rıza’ bloğuna başvurulmasını önceler. Gramsci’nin kavramlaştırması ile söylenecek olursa ilki devlete karşı gerçekleştirilecek olan manevra savaşını, ikincisi ise mevzi savaşını ifade eder. Gramsci’nin Rusya üzerinden örneklendirdiği ve açıkladığı süreç mevzi ve manevra savaşlarının önemine ve farklılıklarına işaret eder. *“Rusya’da devlet herşeydi, sivil toplum emekleme aşamasındaydı ve peltensiydi. Batı’da ise, devlet sadece bir dış hendektir, onun gerisinde gürbüz bir sivil toplum vardır. Dolayısıyla Batı’da manevra savaşından mevzi savaşına doğru bir geçiş olmalıdır”* (Gramsci, 2012; 271).

Elbette zorun kullanıldığı yerde hegemonya mücadelesi devlete karşın, bir manevra savaşını içermek zorundadır. Ancak bu mevcut hegemonyanın yıkılmasını ve mücadeleyi kazanan sınıfa yeni hegemonyanın kurulması için toplumun yetkilendirmesini sunmaya yetmez. Mücadeleyi nihai zaferle sonuçlandıracak olan mevzi savaşında gösterilen gayret ve elde edilecek olan başarıdır. Daha aşamalı ve sürece yayılmış olan, sistemin krizinden evvel uğraşının verilmeye başlandığı mevzi savaşı ile kazanılmış rıza sayesinde sağlanan sivil toplum denetimi (Gramsci, 2012; 273) çözülmeye başlayacaktır. Mevzi savaşının mı yoksa manevra savaşının mı

öncelikli olduğu toplumdan topluma değişebilmektedir. Yukarıda Gramsci'den aktardığımız gibi Rusya örneğinde manevra savaşı öncelenmiş, iktidar ele geçirildikten sonra mevzi savaşına ağırlık verilmiştir (Ransome, 2010; 194). Yine de düşünülecek olursa bir manevra savaşının gerçekleştirilebilmesi için her şeye rağmen bir mevzi savaşının önceden başlatılmış olması, manevra savaşını yürütecek örgütlülüğün sağlanabilmesi için ideolojik bir çalışmanın yürütülmesi mecburidir. Görünürde yönetimi manevra savaşı kazandırsa da esasında mevcut hegemonyanın dağıtılmasının ve yenisinin kurularak yaşatılmasının en elzem unsuru mevzi savaşıdır (Ransome, 2010; 198). Savunma cephesinde de, taarruz cephesinde de, buralardaki karargâhlarda ağırlıkla düşün emeği sarf ederek mesai harcayan hem savunma hattını hem taarruz hattını donatan ve yönlendiren, bu eylemlerin arkasındaki inancı harç eden aydınlardır. Gramsci hegemonya konusunda aydınların rolüne büyük önem atfetmektedir.

2.2.2.2. Aydınların Rolü

Gramsci aydınların egemen sınıfın kurduğu hegemonya dâhilinde hem ahlaki liderliğin üstlenilmesini hem de toplumsal uzlaşmanın dağılmaya yüz tuttuğu durumlarda baskının işleme alınmasını mümkün kılan önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir (Gramsci, 2012; 220). Düşün emekçileri olarak da ifade edilebilecek aydınlar Gramsci'ye göre iki ana gruba ayrılabilir: organik ve geleneksel aydınlar (Hall vd., 1985; 16). Organik aydınlar kapitalist sistemdeki egemen sınıfın egemenliğini sürdürmesine yardımcı olmak üzere bir anlamda ürettiği aydınlardır. Gramsci'ye göre *“Kapitalist girişimci kendisiyle birlikte siyasi iktisadın iktisatçısını ve bilimcisini de yaratır”* (Gramsci; 2012; 218). Geleneksel aydınlar ise toplumun geçtiği tüm üretim tarzlarında hizmetleri süreklilik gösteriyormuşçasına varlığını sürdürmüş, sistemi yeniden kurgulayan egemen sınıfın toplumda yerleşik olarak bulunduğu, feodal toplumda kilise mensuplarından, günümüzde ise eğitim, gelenek, görenekler, adalet gibi kurumların temsilcilerinden oluşan aydınlardır (Gramsci, 2012; 219).

Organik aydınlar bağlamında görüleceği üzere Bağla'nın da belirttiği şekilde *“Aydınlar bağımsız bir sınıf değildirler. Tersine her toplumsal zümre kendi özel*

aydınlar tabakasına sahiptir veya bu tabakayı yaratmaya çalışır” (Bağla, 1977; 84). Bu çaba zaruridir; çünkü topluma liderlik edebilmek artık sadece tek bir bireyin üstlenebileceği bir gayretin neticesinde mümkün olamaz (Folco, 2015; 4). Hegemonyanın kurulabilmesi için ahlaki önderliğin kazanılması şarttır, bu ise yüksek oranda organik aydınların emeği ile sağlanabilir. 1789 Fransız Devrimi’nde olduğu gibi (Santucci, 2011; 36) bu noktada toplumun karşıt hareketini oluşturan kesimi ortak bir paydada birleştiren ve onlara hedef tayin eden organik aydınlardır (Bükrücü Kazkondur ve Aydılek, 2015; 3).

Aydınlar temsiliyetini üstlendiği kesimin görüşlerinin toplumun diğer kesimlerine ekilmesini ve orada bunların beslenerek yeşermesini sağlar. Bu sayede bir sınıf diğer bir sınıfın safları içerisinde kendisine yer edinmeye, böylece o sınıfın saflarını dağıtmaya başlar. Savunmada olan sınıfın aydınları da elbette faaliyettedir. Onlar da hegemonyanın kurulması aşamasında kendi sınıf çıkarlarının toplumun tümünün faydasına olacağı kanaatini toplumda oluşturmaya çalışırlar. Karşıt hegemonyanın saldırıları karşısında da direnmeye ve ideolojik üstünlüğü korumaya gayret ederler (Fontana, 2013; 273).

Bates, Gramsci’nin aydınlar üzerinden yaptığı bu ayrımın ve değerlendirmelerin toplumun üst yapıda iki ayrı yapıya bölünmesine yol açtığını belirtir. Bunlardan biri hegemonyanın rıza kolunun tesis edildiği eğitim, din, basın, siyasi partiler gibi kurumların oluşturduğu ‘sivil toplum’ iken, diğeri zorun kullanım yetkisine sahip ve bunun egemen sınıf lehine uygulayıcısı olan siyasal toplum olarak da adlandırılabilir ‘devlet’tir. Aydınların ringi olarak ifade edilebilecek sivil toplumda rızanın sağlanamadığı durumlarda devreye ‘zor’ yani devlet girmektedir (Bates, 1975; 353).

2.2.2.3. Devlet ve Sivil Toplum

Hegemonyanın rıza ve zor birleşiminden oluştuğu düşünüldüğünde kelimelerin çağrıştırdığı anlamlar ve resimler bu ikisinin bir arada bulunamayacağını, zorun rızanın yokluğunda daha doğrusu doğurulamadığı durumda var olduğunu düşündürür. Ancak işin aslı rıza ve zorun birbirlerine kenetli olmasıdır. Toplumun zoru gerekli

kılmayan tüm itirazları sivil toplum tarafından karşılanır (Gündoğan, 2008; 58). Zor, rızanın onun görünürlüğünü gizlediği süre boyunca kendisinin gereksinileceği anı bekler (Dural, 2012; 314). Tıpkı güneş ve ay gibi. Gündüz Ay, gece ise Güneş'in görülmemesine karşın nasıl ki ikisinin de hacimsel olarak yerlerinde olduğu, yok olmadıkları ve bu kısa süreli kaybın Dünya'nın eksenini etrafındaki hareketinden kaynaklı olduğu biliniyor ise toplumsal hareketlerin rızanın tesirinden sıyrılması ile karşılarında zoru bulmaları da buna benzetilebilir.

Ransome'un belirttiği gibi bu noktada *"Gramsci'ye göre kamusal siyasal toplumun/devletin baskıcı tahakkümün temel kaynağı, özel sivil toplumun da rızaya dayalı hegemonyanın temel kaynağı olduğu..."* (Ransome, 2010; 185) söylenebilir.

Jessop 'Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar' adlı çalışmasında Offe'nin kapitalist devlete ait ileri sürdüğü görüşlerden bahseder. Offe'ye göre devlet, kapitalist sistem içerisinde üretim ve bölüşümden uzak, bu sebeple varlığını idame ettirebilmek için kendi faaliyetleri dışında gelir elde etmeye mecbur, iddia edildiği gibi aksaklıklarının üzerinden kendi başına gelemeyen sistemde sermaye birikiminin korunması ve tesis edilmesinde görevlidir. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda bunlara yeni bir gerçeklik ilave edilir. Devletin sermayenin çıkarları doğrultusunda üzerine düşen vazifeyi yerine getirebilmesi bu şartlar altında ancak, temsiliyeti dolayısıyla kendisine meşruiyetini kazandıran ve vergi gelirini sağlayan toplumu, çıkarlarının kendisi tarafından korunduğu ve korunacağına, sermayenin çıkarlarının ise bu çıkarlar ile tezatlık içermediği ve içermeyeceğine inandırmasıyla mümkündür (Jessop, 2005; 59-60). Devlet aygıtı, kapitalist sınıfın zor aracı olsa da, bu sınıflar arası mücadele süresince uzlaşmayı sağlamaya yönelik bir dinamizm içerir (Sassoon, 2012; 117).

Devletin bu anlamda ipte cambazlık yaptığı söylenebilir. Abartı gibi duran bu benzetme, devletin toplumdaki sistem karşısı veya sistemde sermayenin kabullenebileceğinden fazla reform isteyen hareketler tarafından da ele geçirilmek istenen, hukuki (Portelli, 1982; 25-26) bir araç olduğu düşünüldüğünde daha makul görülecektir. Bu sebeptendir ki devlet sermaye için de güvenli bir araç veya silah (hegemonyanın özellikle zor kanadı düşünüldüğünde) değildir. Devlet yönetiminin

karşıt harekete geçmesi durumunda bu silah sermayenin kendisine yöneltilebileceğinden, devlete dış çeper bekçiliği verilmiş, mahsulün olduğu bahçede ekme, biçme, bölüştürme serbestisi tanınmamıştır.

Gramsci'ye göre devlet toplumun tüm kesimlerinin örgütlenebildiği ve onun örgütlü yapısı içerisinde hizmet alabildiği, temsiliyeti açısından tüm kesimlerin eşit oranda aidiyet duyabileceği bir yerdir. Bu anlamda egemen sınıfın toplumun diğer sınıfları karşısında açıkça desteklenmesi, devlete toplumun geri kalanı üzerindeki meşruiyetini kaybettireceğinden devlet yönetilenlere sistem içerisinde çıkarları olduğunu ve onların gözetildiğini hissettirmek üzere faaliyet yürütür (Migliaro ve Misuraca, 2012; 74). Bu anlamda ulus devlet yapılanması ile hukuki haklar ve güvenceler sağlayan vatandaşlık kurumu toplumun maruz kaldığı eşitsizliklerin gizlenmesini sağlar. Hukuki işleyişe bakıldığında siyasi yönetimin belirleniminin kendisinde olduğu toplum, eşit oy hakkıyla gerçekleştirdiği seçimler vesilesiyle devletin kendi menfaatine uygun politikalar üretmesini sağlar. Bu durum sermayenin çıkarına aykırı değildir. Seçimler bir yandan toplumun korunmasını mümkün kılarken diğer yandan temsil hakkı kazanarak politika üretme yetkisi elde edebilecek siyasi partilerin daha makul değişiklikler üzerine yoğunlaşmalarını ve sınıf mücadeleleri neticesinde değişen güç dengelerinin sistemin sürekliliğini tehdit etmeyecek ölçüde kontrol altında olmasını sağlar. Jessop'un ifade ettiği gibi: *“genel seçim, rekabet halindeki partiler, güçler ayrımı ve parlamenter hükümet tam da belirli bir miktar esneklik sağladıkları içindir ki demokratik bir sistemdeki iktidar bloğu toplumsal bütünlüğü ve böylece sermaye birikiminin sürekliliği için gerekli koşulları sağlama becerisine sahiptir”* (Jessop, 2005; 62-64).

Anderson'a göre yönetimi ele geçirme arzusu ve iddiasındaki kesimler seçimler yoluyla bunun ele geçirilebileceğine ilişkin bir yanılgı içindedir. Demokrasi bu yanılgıyı üretebildiği için sistemin en önemli silahlarından biridir. Devlet sivil topluma atfedilen rızanın sağlandığı yerdir. Herkesi eşitçe temsil ediyormuş gibi görünen yapısı ile aslında bölüşümdeki eşitsizliği gizleyen, sınıfsal farklılıklar kazancın belirleyicisi değilmişcesine herkesin ortak amaç ve milli hedefler doğrultusunda birlik olduğu hissini doğuran ve seçimler marifetiyle bunu canlı tutan, böylece hegemonyayı tesis

eden devlettir. Bu anlamda Gramsci'nin batı ülkeleri ile Rusya üzerinden yaptığı kıyaslamada belirttiğinin aksine devlet yalnızca bir dış hendek değildir (Anderson, 1988; 47-49).

Bobbio ve Texier ise, Marx ve Engels'in devlete ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi üç maddede özetlemektedirler: *"1. bir baskıcı yapı olarak devlet, 2. sınıf egemenliğinin bir aracı olarak devlet, 3. sivil topluma göre ikincil derecede ve bağımlı bir yönlendirici olarak devlet. Bu arada sivil toplumu düzenleyen ve koşullayan devlet değil; fakat devleti düzenleyen ve koşullayan sivil toplumdur"* (Bobbio ve Texier, 1982; 7). Portelli de, sivil toplumun tamamlayıcı bir konumunun olduğunu belirterek devlete özgü üç durumdan bahseder: *"1. yönetici sınıfın ideolojisi olarak ekonomiden hukuktan vb. geçerek sanattan bilime değin, bütün ideoloji kollarını kapsar; 2. onları yönetici sınıfa bağlamak üzere bütün toplumsal katmanlar içinde yayılmış bulunan dünya görüşü olarak bütün gruplara uyar: felsefe, din, ortak duyu, folklor gibi çeşitli nicel dereceleri de bu durumun sonucudur; 3. toplumun ideolojik yönetimi olarak üç özsel düzeyde eklemlenir: gerçek anlamıyla ideoloji, ideolojik yapı (ideolojiyi yaratan ve yayan örgütler), ideolojik gereç (okul sistemi vb.)"* (Porteeli, 1982; 14-15).

Carnoy de, Anderson'un referansı ile hegemonyanın sağlanmasındaki görevinin yalnızca zor ile sınırlı olmadığı anlamına da gelebilecek devletin konumuna ilişkin üç alternatiften söz eder. Birinci duruma göre devlet ve sivil toplum arasında bir karşıtlık söz konusudur, yani buna göre devlet hegemonyanın kurulamadığı veya kurulup sarsıldığı anlarda garantör olarak orada bulunup zoru üstlenirken, toplumsal rızanın sağlanması, hegemonyanın kurulması ve sürdürülmesi görevi sivil topluma aittir. İkinci durumda ise karşıtlık değil devletin sivil toplumu kuşattığı bir yapı vardır. Burada hegemonya, zor ile bulunduğu karşıtıktan çıkıp, zor ve rızanın sentezi olarak belirir. Devlet yalnızca zorun kullanıcısı değildir; aynı zamanda siyasal yapılar üzerinden rızanın tesisini de sağlar. Sivil toplum ile kullandıkları araçlar açısından farklılık gösterse de o da artık hegemonya alanıdır. Üçüncü durumda ise devlet ve sivil toplumla aynıdır; ikisi arasında bir farklılık yoktur. Hegemonyanın devlet araçları veya sivil toplum araçlarıyla sağlanması gibi bir ifade ortadan kalkar; çünkü sivil toplum da devletindir. Carnoy, Althusser'in ideolojik devlet aygıtları kavramında esas olarak bu

durumun esas alındığını belirterek günümüz kapitalist toplumları için ikinci durumun daha geçerli olduğunu vurgular (Carnoy, 2001; 260).

2.2.3. Hegemonya Krizi

Devlet, egemen sınıf hegemonyasının oluşumundaki ve devam ettirilmesindeki görevinde her zaman başarılı olamaz. Toplumsal kesimlerin hegemonyanın oluşum sürecindeki etkenlerden sıyrıldıkları zamanlar olur. Bu zamanlar yönetilen sınıflara siyasi partiler üzerinden devlette kazandıkları temsilin yeterli gelmediği, bu sınıfların taleplerini kontrollü ve şiddetsiz bu kanaldan iletmek ve elde etmeye çalışmak yerine daha kontrolsüz ve şiddet içeren eylemlere başvurduğu anlardır. Aynı şekilde hegemon da rızanın sağlamadığını fark ettiği bu durumda devlet aracılığıyla zor aygıtlarını devreye sokar. Carnoy'un aktardığına göre bu otorite krizi Gramsci tarafından 'hegemonya krizi' olarak tanımlanır. *"Egemen sınıf oydaşmasını yitirmişse, yani artık yönetici değil, sadece egemen ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bunun anlamı kesinlikle şudur ki, büyük kitleler geleneksel ideolojilerinden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanmamaktadırlar, vb. Kriz, eskinin ölmekte, yeninin ise doğamamakta oluşundadır"* (Carnoy, 2001; 266). Portelli'nin belirttiği üzere "hegemonya krizi aynı zamanda alt-yapı ile üst-yapı arasında bir kopmadır. Alt-yapının evrimi ile üst-yapının buna koşut evrim yokluğu yüzünden ağırlaşmış bulunan çelişkilerin sonucudur..." (Portelli, 1982; 127).

Bu sözler tarih boyunca görülen üretim tarzlarının değişim yasasını izah ederken belirttiğimiz üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine ayak uyduramadığı ve değişimi mecbur kıldığı kriz anlarını anımsatmaktadır. Ancak ekonomik kriz ile hegemonya krizi arasına doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi bulunmamaktadır. Carnoy'un Gramsci'den aktardığına göre hegemonya krizi ekonomik krizin bir sonucu değildir. Ekonomik krizin çözümüne yönelik gerçekleştirilecek politikaların, kriz içerisinde egemen sınıfın menfaatlerini korumaya yönelik alınacak tedbirlerin hegemonya krizine yol açması mümkündür. Ancak ekonomik kriz olarak ifade ettiğimiz aşırı birikim kaynaklı, kâr oranlarının düştüğü, birikim rejimi ve düzenleme tarzı arasındaki uyumsuzluğun değişimi dayattığı tarihsel dönemler hegemonya krizi değildir. Tersine ekonomik krizler devletin hegemonyayı yayması ve

kuvvetlendirmesi için, sistemin ısıısını yükselten ve yaşam kabiliyetini azaltan iltihabı vücudundan atabilmesi için elverişli zamanlardır (Carnoy, 2001; 266).

Hegemonya krizini ehemmiyetli kılan unsur, egemen sınıfın ideolojik üstünlüğü ele geçirdiği ve toplumun çıkarlarının ortak olduğu yönünde ikna edildiği ahlaki liderliği kaybetmek üzere olduğu durumdur (Portelli, 1982; 129). Bu durumda egemen sınıf öncelikle üzerinde durduğu zeminin sarsılmasını durdurmaya çalışması, sonra da güç kazanarak toplumdaki konumunu sağlamlaştırması gerekmektedir. Tüm bu kötü gidişe rağmen egemen sınıf için olumlu olan bir etken vardır ki o da, krizden sonra yeni bir hegemonyanın kurulabilmesi için yeterli imkâna, güce ve örgütlü yapıya sahip olan en yakın tarafın yine kendisinin olmasıdır. Portelli'ye göre egemen sınıf böyle bir durumda üç seçeneğe sahiptir. Bunlar arasında yapacağı tercih, içinde bulunduğu koşulların ve mücadele ettiği karşıt sınıfların durumuna bağlıdır. Bu üç durum ise şöyle ifade edilebilir: “1. sivil toplumda bir değişiklik yapmak; 2. politik toplumdan yararlanmak; 3. sezarist tipte bir çözüme başvurmak” (Portelli, 1982; 134).

Birinci yol egemen sınıfın rızanın yeniden tesis edilmesine yönelik sivil toplum kanalıyla atacağı adımları içerir. Hegemonyanın mevcut sahibi olarak hali hazırda güçlü bir aydın grubuna ve örgütlü yapıya sahip olan sınıf, yeni planlamaları ve bu planları hayata geçirecek yetkin insanları tesis ve temin etmede oldukça süratli hareket edebilir. Sarsılan hegemonyanın yeniden kurulabilmesi için söylem, vaat, hedef, uygulama değişikliklerine gidilerek, toplumun diğer kesimleri ile toplumsal gelirin bölüşümüne ilişkin yeni bir uzlaşa sağlanması için tavizler verilebilir. Birinci yolun yeterli gelmediği durumda karşıt sınıfların direncini kırmak, pusulalarını şaşırtmak amacıyla devletten istifade edilebilir. Portelli mevcut duruma uygun seçenekleri kısaca şöyle özetlemektedir: “*Bunalımın organik çözümü yardımcı ve bağlaşıklık gruplara karşı hegemonya ile düşman gruplara karşı ise zorlamanın yer aldığı birleşik bir kullanım uygulanmalıdır. Birinin ya da öbürünün üstün gelmesine göre sistem ya hegemonik kalacak ya da diktatorial olacaktır*” (Portelli, 1982; 134-135). Son alternatif olarak, devletin hegemonyanın yeniden tesis edilebilmesine yönelik yetersiz kaldığı durumlarda, pasif bir devrim türü olarak, genellikle faşist sistemlerde uygulanan Sezarist yönteme de başvurulabilir. Bu yöntemle egemen sınıfa yardımcı

rolde bulunan kentsel ve kırsal burjuvazi tarafından devlet mekanizması da ele geçirilir (Portelli, 1982; 138).

2.2.4. Pasif Devrim ve Refah Devleti Örneği

Kapitalist sistem ekonomik ve hegemonik krizlerine rağmen halen varlığını sürdürmektedir. Egemen sınıf yukarıda belirttiğimiz seçenekler doğrultusunda hareket ederek kimi zaman esneyerek kimi zaman gömlek değiştirerek çıkarlarını korumayı başaramamıştır. Gramsci'nin sistemin bu dayanaklılığını açıklayan çok elverişli bir kavramı bulunmaktadır: pasif devrim (Sassoon, 2012; 155). Pasif devrim, egemen sınıfın hegemonyasının devam ettirilebilmesi için devlet üzerindeki yönetim imkânının karşıt sınıflar tarafından ele geçirilmesine mani olmak, ekonomik yapının devrimci hareketlerin idealleri doğrultusunda değişmesinin önüne geçmek üzere uygulanan oldukça ergonomik bir hamledir. Eskiye yıkan ve farklı niteliklerde yerine yeniyi kuran radikal politikaların uygulanmaması hedefiyle, yöneten sınıf tarafından kabul edilebilir, yönetilenler için ise kazanım olarak addedilebilir ölçüde iyileştirici reformist eylemlerin seçilmesidir (Sassoon, 2012; 137). Pasif devrimin başarısı yönetilen sınıfın güçlendiği ve daha güçleneceğine ilişkin içine düşeceği yanılgıyla mümkündür. Verilecek tavizler yönetilen sınıfın bunları savaşılar kazanarak kazandığını düşünüp, zafer hissiyle soğumasını sağlar. Sassoon'un "*Gramsci, pasif devrim kavramını bir egemen sınıfın kendi hasmının güçsüzlüğünü destekleyerek kendi iktidarını sürdürdüğü olgusunu göz önünde tutmak için geliştirir.*" cümlesi egemen sınıfın yönetilenlere karşı bu alttan alan tavrını kasteder gibidir (Sassoon, 2012; 138).

Pasif devrimin de egemen sınıfın devletin yardımına başvurmak suretiyle tercih edilebilir çeşitli uygulama türleri vardır. Faşizm bunlardan biri ve en uç örneğidir (Sassoon, 2012; 144). Faşizm örneğinde devlet müdahalesinin yükseldiği ve şiddetlendiği pasif devrim, kelimenin çağrıştırdığının aksi bir görüntü çizse de buradaki pasif kelimesi ile kasıt sistemde hegemonik gücün ve bu gücün menfaatlerine hizmet eden işleyiş yasalarının aynı kalması şartıyla müdahaleler gerçekleştiriliyor olmasıdır. Pasif devrimin bir diğer örneği olan 'reformizm' üzerinden pasif devrim kavramı daha anlaşılabilir. Karşıt hareketlerin yükselttiği talepler doğrultusunda sistemde gerçekleştirilecek reformlar marifetiyle hareket liderleri sınıflarının

çıkarlarını koruma yolunda bir kazanım elde ettikleri düşüncesiyle daha ilerisinin elde edilmesine yönelik ısrardan uzaklaşır (Laclau ve Mouffe, 1992; 95) ve hegemonyanın ele geçirilmesine çalışmazlar (Sassoon, 2012; 146).

İkinci dünya savaşı sonrasında talebin arttırılmasına yönelik tam istihdam altında büyüme hedefleyen, devlet müdahalesinin işçi sınıfı lehinde arttığı keynesyen politikaları kapsayan refah devleti uygulamaları bu yöntemin belki de en somut, en iyi örneğidir. Nitekim Esping-Andersen bu konuda “*Refah Devleti, devlet ve halk arasındaki yeniden yazılmış bir toplumsal sözleşmeyi gündeme getirmiştir*” şeklinde olumlayıcı bir ifade kullanarak bunu vurgular (Esping-Andersen, 2018; 36). Bu dönemde karşıt hareketler sınıfsal bir kimlik içeriyor, mücadeleler sınıflar arası sistemin dönüşümü talebiyle sürüyordu. 1945 sonrası refah devleti uygulamaları ile bu mücadelenin saflarında yer alan toplumsal kesimler, elde ettikleri iyileştirmeler neticesinde radikal bir değişime gereksinim duymaz, zaten devlet yönetimini ele geçirebilecek denli örgütlü siyasi bir temsiliyetten de yoksun haldeydiler (Laclau ve Mouffe, 1992; 97).

Refah devleti dönemine denk gelen pasif devrim sürecinde, planlı bir ekonomi yönetimi ve bölüşüm ilişkilerinde gelirin adil dağılımı ilkesine dayanılarak uygulamaya geçirilen birtakım başarılı refah politikaları sayesinde radikal bir sistem değişikliğine gidilmeden işler yeniden rayına oturtulabilmiştir (Gramsci, 2012; 328). Ancak ‘Altın Çağ’ olarak adlandırılan bu önemin sonlarına doğru ortaya çıkan petrol krizinin tetiklediği enflasyon ve işsizliğin müsebbibi de bu refah devleti uygulamaları kabul edilerek takriben şiddetlenen krizin faturası da yine bu politikalara çıkarılmıştır (Salih, 2009; 269). Hegemonyanın korunması amaçlanarak toplumsal ihtiyaçların karşılanması gerekliliği ile önceden devletin üstlendiği tüm kamusal hizmetler bu aşamadan sonra, özelleştirmeler yoluyla, sermayenin tasarrufuna bırakılmıştır. Kapitalizmin tarihinde zaman zaman bu tür uygulamalar söz konusu olsa da 1980 sonrası durumun ayırt edici özelliği devlet müdahalesinin minimize edilerek, diğer sektörlerin gerçekleştireceği hayırsever faaliyetlerin devlet tarafından da teşvik edilmeye başlanmasıdır (Bochel, 2011; 252).

Örneğin İngiltere’de Ersöz’ün belirttiğine göre devletin sosyal politika uygulamalarını azaltmak üzere dört değişiklik gündeme alınmıştır:

“Birincisi, gönüllü sektör, eğitim, sağlık ve konut alanında daha büyük bir rol üstlenmesi için teşvik edilmiştir. İkinci olarak özel ticari sektör, özel emeklilik, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki desteğini artırması için teşvik edilirken, üçüncü olarak, büyük işverenlerden, çalışanlarına özel emeklilik imkânları, sağlık ve tıbbi bakım sigortaları sağlamak suretiyle, sosyal refah hizmetlerinde daha önemli bir rol üstlenmeleri beklenmiştir. Sonuncusu ise, sosyal refah hizmetlerinin en temel kurumu olan ailelere yönelik beklentinin artmış olmasıdır” (Ersöz, 2003; 129).

Kapitalizmden kendi varoluşsal dinamiklerinin tarihsel süreç içerisinde bulunduğu dayanaklar vasıtasıyla bahsederken, onun bir üretim tarzı olduğundan bahsettik. Bu bahis bizi önceki üretim tarzlarının sürekliliğinin ne sebeple bozulduğunu tespit etmeye yönlendirirken, kapitalizm uğrağında bu değişimi zorunlu kılan dinamiklerin nedense kapitalizmde aynı sonucu doğurmadığını gözlemledik. Artık bir tekrardan öteye geçerek şunu sormamız ve yanıtlamamız gerekti: nasıl oluyordu da tarihsel süreç içerisinde toplumun değerlerini piyasa koşulları doğrultusunda silen, dönüştüren, ona yeni mecburiyetler yükleyen, onu yok olma tehdidiyle karşı karşıya bırakan bu sistem halen ayakta kalabiliyordu?

Polanyi’ye göre sistemin bu hırsı ve işleyişi sürdüğü müddetçe nihayetinde kendi sonunu getirecek toplumsal bir karşı koyuş ile karşılaşması kaçınılmazdı. Bu kapitalizmin ömrü süresince birkaç defa yaşadığı ancak canını kurtarmayı başardığı, nihai kurtuluşunun mümkün olmayıp yeniden mücadele etmek zorunda kalacağı ve yenileceği amansız bir ölüm kalım savaşıydı onun için. Polanyi’nin bu yöndeki vaadi halen ezilenlerin bekleyişinin muhatabıdır. Ne yazık ki Polanyi’nin analizi sırasında yanılmasına sebep olan ikinci bölüm dâhilinde de belirttiğimiz birtakım öğeler vardır. Bizce bunlardan en önemlisi analizinde Gramsci’nin geliştirdiği anlamıyla hegemonya kavramının yeterince yer edinememesidir. Gramsci Polanyi’nin aksine ne olacağı yerine ne olduğu üzerinde durur ve sistemin işleyişini mümkün kılan temel etkenin egemen sınıfın toplum nezdinde kazandığı ahlaki liderlik olduğunu ifade eder. Bunun işe yaramama ihtimaline karşın hegemonyanın zor unsuru hazır bir kıta olarak bekler ve gerektiğinde devreye girer. Sistem alarm zili çaldığında hegemonyasının

korunmasını hedefleyerek gerektiğinde karşıt sınıfa tavizler verilmesi gibi seçeneklerin gündeme gelebildiği pasif devrim stratejisine yönelebilir.

İkinci bölümü tamamlarken İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim olan Keynesyen politikaların etkin olduğu Refah Devleti uygulamalarının bu anlamda önemli bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştik. Yoğun birikim rejiminden esnek birikim rejimine geçiş sürecinde keynesyen politikaların terk edilerek neoliberal politikaların gündeme alınmasıyla, egemen sınıf hegemonyasını korumasına vesile olmuş sosyal devlet politikalarından uzaklaşmaya başlanmıştır. Ancak toplumun hegemonun meşruiyetini kabul etmesi ve sistemin sürmesinin kendi menfaatine de olduğunu düşünebilmesi için rızasının sağlanması gerekiyordu. İşte bu noktada egemen sınıf, sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için hem toplumsal talebin azalmasına mani olmak, hem karşıt sınıfların ideolojik üstünlüğü ele geçirmemesini sağlamak, hem de kendi konumunu sarsacak hamlelerden kaçınmak gerekliliğini fark etmişti. Bu sebeple Worth'un ifadesi ile karşı harekete mühimmat sağlayacak (Worth, 2013; 907) politikalar ve devlet gibi ele geçirilmesi halinde karşı durulamayacak denli güçlü bir rakip yerine, daha zararsız bir yöntem ve sistemin içinden aktörlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunlar hayırseverlik kurumu ve kapitalist hayırseverlerdi. Buradaki aktör tabiri, biraz da, toplumun menfaatini düşündüğünü iddia eden hayırsever kapitalistlerin sergiledikleri oyunculuğa atıf yapılmak amacıyla kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde 'Philanthro-Capitalism' / 'Hayırsever-Kapitalizm' olarak adlandırılmakta olan hayırseverlik faaliyetlerinin tarihsel seyrini takip ederek kapitalizmdeki görünümüne ulaşacak; kapitalizmdeki rolünü ve etkisini inceleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZM'DE HAYIRSEVERLİK

“Siz yardım edilmiş yoksullar istiyorsunuz;
biz ise ortadan kaldırılmış yoksulluk.”

Victor HUGO

3.1. Hayırseverlik

Hayırseverlik kurumu yabancı literatürde İngilizce bir kelime olan ‘philanthropy’ kavramı ile karşımıza çıkmakta, bunun haricinde ‘charity’, ‘alturizm’ gibi farklı adlandırmalarla da bu konuda çalışma yapan araştırmacıların dağarcığında yer almaktadır. Çünkü bu kelimelerin hepsi bir tür yardım anlamını içermektedir. Eylemsel olarak benzerlik gösterse de Singer’in de belirttiği gibi aralarında ayrıma sebebiyet veren incelikler ve bunları göz ardı etmeyip vurgulayan araştırmacılar söz konusudur. ‘Philanthropy’ sözcüğünün köken olarak yunanca philos: sevgi ve anthropos: insan sözcüklerinden türediğini ifade eden Singer, ‘philanthropy’ nin hayırseverlik anlamına geldiğini ve 1800’lü yıllarla beraber gerçekleştirilmeye başlayan daha rasyonel, uzmanlaştırılmış bir eylemsellik olduğunu belirtmektedir. ‘Charity’ kelimesi ise Türkçe ifadelerle anılacak olursa ‘sadaka’ kültürüne işaret eden, ifasını ilahi bir gücün rızasını kazanma arzusuna dayandıran, bu anlamda dini bir hissiyatla gerçekleştirilen hayırsever eylemlere karşılık gelmektedir (Singer, 2012; 19). Philanthropy uygulamalarının Charity uygulamalarını da kapsadığını ifade eden Ostrower’ın bir de fakatı vardır: philanthropy uygulamaları sadaka benzeri uygulamaların yanı sıra topluma yönelik daha sistematik, planlı bir çeşitliliğe sahiptir. *“Dolayısıyla, üniversitelere, müzelere, hastanelere, kiliselere, tapınaklara, camilere, çevresel nedenlere, sosyal hizmet kurumlarına, parklara ve araştırma enstitülerine yapılan katkılar, yoksul alıcılara yönelik olsun olmasın, hayırseverlik kategorisine girer”* (Ostrower, 1995; 4).

Kökene ‘alter’ sözcüğüne dayanan ‘Alturizm’ kavramını diğerlerinden ayıran farklılık ise hayırseverin gerçekleştirdiği eylemin arkasında kişisel bir menfaat vurgusunun olmaması veya azlığıdır. Nitekim Düzgüner’in Alturizm’i tanımlamaya

çalıştığı ‘Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu’ adlı çalışmasında kelimenin Türkçe karşılığı diğerkâmlık veya özgecilik olarak tespit edilmiştir (Düzgüner, 2019; 353). Singer, Alturizm’in Oxford Concise English Dictionary’de “*kendini düşünmeden başkalarının iyiliğiyle ilgilenmek*” şeklinde tanımlandığını belirtirken (Singer, 2012; 25), Türk Dil Kurumu da ‘özgecilik’ kavramına yönlendirir. Kurum ‘özgecilik’ üzerinden sözcüklerin Latince ‘alter’ sözcüğünden türediğini belirten bir tanım sunmaktadır: “*Başkalarının iyiliğini yaşama ve eyleme ilkesi yapan görüş*”. Ayrıca ekler: “*Bu terimi felsefeye kazandıran Auguste Comte’dur*” (Türk Dil Kurumu, 2021). Aktan ve Bahçe de çalışmalarında aynı bilgiyi sundukları paragrafta başkaları için fedakârlık içeren birtakım örneklendirmelerde bulunur: “*kan bağışı, trene ya da otobüse binerken valizini taşımakta güçlük çeken bir yaşlıya el vermek, boğulma tehlikesi geçiren bir kişiyi kurtarmaya çalışmak vs.*” (Aktan ve Bahçe, 2015; 35). Bu çalışmada, bu ayrımlar da göz önüne alındığında ‘philanthropy / hayırseverlik’ faaliyetleri mercek altına alınmaktadır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında kavramın ilintili olduğu literatüre girmiş yeni bir sözcüğün kullanılması gerekliliği saklı kalmak kaydıyla, kavramın Türkçe karşılığı kullanılacaktır.

Parr, hayırseverliğin toplumdaki birçok temel üzerinden tespit edilebilen, yoksulluk üreten adaletsizliğin giderilmesini amaçladığını söyler. Uzun bir zaman diliminde olumlu sonuçlar doğurabilecek sosyal ve ekonomik politika destekçisi uygulamaların yanı sıra, toplumların karşısında aciz kaldığı afet benzeri durumlara yönelik, daha hızlı sonuç alınabilen ve o an kendini dayatan ihtiyaca dair çabalar da hayırseverlik uygulamalarına dâhildir (Parr, 2015; 65). Zira ‘*Philanthropy in the World’s Traditions*’ kitabının editörlerinin kitabın yazarlarından Robert Payton’a atıf yaparak belirttikleri gibi “*hayırseverlik, kamu yararı için gönüllü eylem*” olarak da tanımlanabilmektedir (Ilchman vd., 1998; 10).

Çağlar boyunca yoksulluğun ortadan kaldırılması gereken bir sorun olduğunda karar vericiler mutabık olmuşlardır; bunun nasıl başarılacağı sorusuna sıra geldiğinde (Alımanoğlu Yemişçi, 2017; 642) bu konuda Beysülen’e göre iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Özellikle neoliberal politikaların küresel düzeyde hâkimiyet kazandığı

yaklaşık son yarım yüzyılda yoksullara yardım edilecekse bunu hayırseverlerin yapması gerektiğine ilişkin bir yol kabul görmektedir. Yardımda bulunabilecek refah düzeyinde bulunan yüksek gelirli kesimlerin insafında seyredecek bu yolun savunucuları, yoksulluğun yoksul olanların ondan kurtulabilecek beceriyi sergileyememeleri sebebiyle var olduğunu ve kendi sorumluluklarında olduğunu, bu yüzden bu konu için (Galbreith, 2010; 80) devlet kaynaklarından harcama yapılmaması gerektiğini düşünmektedirler. Bu anlayışın karşısında ise geçimlerini sağlayabilmek için desteğe ihtiyaç duyan toplum kesimlerinin hayırseverlerin gel git yapabilen acıma duygusuna muhtaç olmamalarını, doğrudan devletin, toplumun tüm mensuplarının refah içinde yaşayabilmesine yönelik politikalar üretmesini, gerekirse hak niteliğinde yardımda bulunmasını isteyenler yer almaktadır (Beysülen, 2019).

Sorunun nihai olarak ortadan kalkmasına imkân sağlamasa da toplumdaki yardıma muhtaç grupların kimi ihtiyaçlarının hayırsever zenginler tarafından fark edilmekte olduğu ve giderilmeye çalışıldığı aşikârdır. Ancak hayırsever eylem saygı ve minnet duyulup, yüce bir tutum olarak kabul görüp kendi haline bırakılması gereken bir konu mudur (Aktan ve Bahçe, 2015; 27)? Hill Jr. hayırseverlik eyleminin ahlaki açıdan tartışıldığı çalışmasında bu eylemin çevresinde dolaşarak merak uyandıran birçok soru sormaktadır. *“Zenginler neden bağış yapar? Zenginlerin fakirlere yardım etmeleri gerekir mi? Gerekiyorsa ne kadar, ne zaman, nasıl? Gelirinden belirli bir miktar payı ötekine verebilmesini sağlayan ekonomik güce sahip kişiler bu gücü nasıl elde ettiler? Onlar ve onların sahip olduklarından yoksun olanların arasındaki mülkiyet ilişkileri acaba adil bir düzene sahip mi?”* Hill’e göre bu soruların cevaplarının aranması bir yandan da hayırseverliğin kapitalizmdeki gerçek karşılığını bulmanın bir yoludur aslında (Hill Jr., 2018; 13).

Kapitalizmdeki hayırsever faaliyetleri tarihin önceki dönemlerindekiyle ayıran öğeler mevcuttur. Linsey’in ‘Philanthro-Capitalism / Hayırsever Kapitalizm’ yazarları Bishop ve Green’den aktardığına göre hayırseverlik kapitalizmin neoliberal politikaların güdümünde işlediği sürede yeni bir görünüm kazanmıştır. Hayırsever faaliyetler artık kapitalistlerin piyasada para kazanmak üzere işlerini planladığı gibi planlanmaktadır. Onlara göre kapitalizmin doğası zaten hali hazırda buna hizmet eder.

Piyasadaki rekabet ürün çeşitliliğini ve kaliteyi arttırmakta, fiyatları ise düşürmekte iken aynı sonucu doğurmaktadır (McGoey, 2015; 6). Aşırı zenginler çeşitli harici yahut doğrudan kendilerinin kurduğu vakıflar aracılığıyla yoğun bir biçimde hayırseverlik faaliyetlerine yönelmişlerdir. Öyle ki Leat'in de belirttiği üzere, yüksek meblağlar içeren bir bağışta bulunmuyor iseniz yaptığınız yardımın bu dönem göz önüne alındığında sizin tarafınızdan hayırsever bir eylem olarak iddia edilmesi dahi güçleşebilir (Leat, 2016; 13). Morvaridi, bu tip yeni hayırseverler arasında ülkelerin köklü ailelerini de sıralar: “*Hariri ailesi (Lübnan); Tata ailesi (Hindistan); Sabancı ailesi (Türkiye); Lee Kun-hee (Güney Kore)*” (Morvaridi, 2015; 1).

Görüleceği üzere Bishop ve Green'in savunmaları, her ne kadar çalışmaları kapitalizmdeki modern anlamda yürütülmeye başlanan hayırseverlik faaliyetlerinin öncülerinden Andrew Carnegie'nin 1889'da yayımladığı ‘Zenginlik İncili’ (Walker, 2015) ile aynı amaca sahip olsa ve amacı doğrultusunda ona yakın bir başarı kazansa da, yeni hayırsever anlayışın ne olduğunu ve geçmiş dönemlerden farkını çözümlemek için fazlaca yanlı bir iyimserlik içerir.

Sanayi devrimi sonrası hayırsever zenginlerle günümüz hayırsever zenginleri arasındaki fark sahip oldukları zenginliğin miktarının ötesinde birkaç temel özellik içermektedir. Holmes, hayırsever kapitalizmin aktörleri ile eski hayırsever zenginleri üç unsur üzerinden kıyaslayarak tasnif etmektedir. Buna göre Zenginler İncili'nin tuttuğu ışığı takip eden hayırseverler, zenginliklerini 1900'li yıllar boyunca sanayi üretiminde elde etmişken, Bishop ve Green'in ‘Philanthrocapitalism’ adlı çalışmalarının referans aldığı ve yönlendirdiği hayırsever zenginler ise bilişim ve finans sektörlerinde çok genç yaşta servet kazanmışlardır. Bir diğer farklılık yeni hayırseverlerin kendilerini başarılı kılan çalışma yöntemlerinin ve perspektiflerinin hayırsever faaliyetlerini de biçimlendirmesi dolayısıyla etki alanı açısından daha başarılı olduklarına ilişkin kabuldür. Son olarak kapitalizmdeki peşinde olunan esas hedefin, yani kârın, hayırsever faaliyetlerin ölçeğini genişlettiği ve hayırsever eylemlerin aynı zamanda bir iş alanı olmaya başladığı göz önünde bulundurulursa, hayırsever sektörün günümüzde kendini sürekli yenileyen daha hareketli, dinamik bir yapıya kavuşmasıdır (Holmes, 2015; 82-83).

Tarih boyunca insanların olduğu her yerde hayırsever eylem çeşitli biçimlerde ve amaçlarda yoğunlaşarak var olmuştur. Kişisel amaçlarla, organize olmaksızın, anlık, plansız eylemlerin de içerisinde yeri olan bu faaliyetlerin günümüze yaklaştıkça planlı, organizasyon gerektiren, uzman bir yönetici ekibin stratejiler belirleyerek yön tayin ettiğı, ölçeğı gittikçe büyüyen bir hal aldığı görölmektedir. Bugün hayırseverlik kurumu, özel sektör ve devletin iş bölümü gerçekleştirdiğı ekonomik modelde, üçüncü bir aktör olarak görevlidir (Morvaridi, 2015; 2). Evet, yer kazanmış değil kendisine yer verilmiştir. Hayırsever sektörün amacı devletin ve piyasanın stratejik olarak ve menfaatleri doğrultusunda geri durduğu veya yetişemediğı alanlarda toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, toplum gözünde buna yönelik bir gayret sarfetmektir (Adam, 2004; 4). Neoliberal politikalar doğrultusunda devletin çekilirken geride bıraktığı boşluğu doldurmak üzere mesuliyet yüklenen sektörün niyeti, gerçekten toplumdaki can yakıcı sonuçlar doğuran adaletsizliğin giderilmesi midir; yoksa hayırsever zenginler adaletsizliğin beslediğı servetlerine servet katmak üzere çıkar gözeterek mi hareket etmektedirler (Meydan Gazetesi, 2017)?

İşte bu noktada tarihsel süreç içerisinde hayırseverlik faaliyetlerinin ne yönde değiştiğini görmemiz, sadaka kurumundaki niyeti yahut birinin ötekinin iyiliğini gözeterek gerçekleştirdiğı fedakârlığı değil de neden kapitalizmdeki hayırseverliği sorguladığımızın yanıtını verecektir.

3.2. Tarihte Hayırseverlik

Hayırseverliğin tarihteki serüvenine birkaç cümle ile feodal üretim tarzının hâkim olduğı dönem toplumlarındaki ilişkiler üzerinden başlamanız, değişen üretim tarzındaki seyrin geliştiğı arka planı aydınlatmak amacıyla isabetli olabilir.

Kapitalizm öncesi gerçekleşen hayırseverlik kayıt dışı bir yapıya sahipti. Geçim sıkıntısı yaşayanların problemleri daha çok mikro düzeyde işleyen, toplumun üyesi olan fertlerin aile ilişkileri içerisinde destek gördüğü bir yardımlaşma ağı ile çözülebiliyordu (Kesgin, 2013; 15).

Ortaçağda hayırsever faaliyetlerin batıda merkezileştiğı kurum ağırlıklı olarak kiliseler olsa da, dini duyguların beslenme alanı ve öteki dünya için bir nevi bir yatırım

aracı olan yoksullara, yetimlere, bakıma muhtaç hastalara ve yaşlılara yardım faaliyetleri, çeşitli vakıflar marifetiyle de gerçekleştirilmekteydi. Din adamlarının aktif olduğu sahada hareket halinde olan bir diğer sınıf aristokratlar iken, feodalizmin ilerleyen dönemlerinde esnaf ve zanaatkar örgütleri hayırsever faaliyetlerde ağırlık kazanmaya başladılar (Anheier ve Stoepler, 1999; 7). Bu dönemdeki hayırsever ilişkiler alan ve veren açısından bir kazanç içeriyor, bu kazanç arzusu taraflara mesuliyet yüklüyordu. Şöyle ki; hayırsever eylemin dayandığı dini inanışlar gereği yoksulların İsa peygamber ile ilişkilendirilerek tanrının yakınında yerleri olduğu düşünülüyor, onlara yardım edilerek tanrının kendilerinden memnun olması umuluyordu. Veren bu beklentiyle hareket ederken alanların da minnet duyması ve dua etmeleri bekleniyordu (Cunningham, 2015; 18).

Ortaçağın son bulması ve feodalizmin Avrupa devletlerinde yer yer çözülmesi ile hayırseverliğin eleştirildiği görülmektedir. Hayırsever faaliyetlerdeki yöntem kısırlığı yardıma muhtaç olanları, içinde bulundukları durumu sonlandırmakta faydasız iki kanalda sıkıştırıyordu. Bir yanda aristokratların sadaka vermesini beklemek, diğer yanda toplumdan tecrit edilmek yer alıyordu. İkisi arasındaki en iyi ihtimal, yardımın, sokaklardan çekilen yoksulların evlerine ulaştırılmasıydı. Tanrının yakınlarındakini izliyor olacağı düşünülerek beni de görür ümidiyle desteklenen yoksulların artık keyfi bir başıboşluk sebebiyle bu koşullarda yaşadıkları, toplumdaki ahlaki bozulmanın müsebbibi olarak tehlike arz ettikleri, hayırsever bağışların onları kurtaracak yerde içinde bulundukları bataklığa saplanmalarına neden olduğu düşünülüyordu (Cunningham, 2015; 18).

Britanya’da yürürlüğe giren ve birçok kez yeniden düzenlenen ‘Yoksullar Yasası’ yoksulların kamu otoritelerince desteklenmesinin yoluydu. Yasalar gereğince zenginlerden kendi topraklarındaki yoksullar için vergi vermesi ve o topraklarda yoksulların geçiminin kilise önderliğindeki cemaat tarafından sağlanması, yoksulların işe alınmaları istenmekteydi (Humphreys, 2001; 6). Bu haliyle yasa maliyetli olması dolayısıyla tartışmalara sebep olmuş ve yoksulların desteklenmesinin daha çok yoksul ürettiği savunulmuştu; çünkü yoksullar çalışmak yerine kendilerine sağlanacak yardımlarla geçinmeyi yeğliyorlardı. Zenginlerin yapacağı yardımın onların

gönlünden kopması gerektiği, yoksulların bu bağış ilişkisinin hakları, zenginlerin ise mecburiyeti olduğunu düşünerek zenginlere duymaları gereken minneti duymayacakları da eleştiriler arasındaydı (Harris, 2012; 20-21). Nitekim eleştiriler sonunda 1834 yılında çıkarılan bir yasa ile yardım almak güçleştirilerek, Yoksullar Yasası da uygulamadan kaldırıldı (Kesgin, 2013; 59). 18. yüzyılda yoksullar üzerinden gerçekleştirilen eleştiriler yönünü bağışçılara yani zenginlere çevirdi. Cunningham, bu yüzyılda Mandeville ve Hume gibi düşünürler tarafından yardım etmenin bir erdem değil kötülük olduğunun, yardımlarla yoksulların bağımlı olmasına sebebiyet vererek tembelliğin onandığının, kaynakların ekonomik gelişmeye katkı sunacağı yerde bu şekilde verimsiz alanlarda değerlendirilerek israf edildiğinin savunulduğunu aktarır (Cunningham, 2015; 19).

18. yüzyılın sonlarında her avuç açana bağış yapılmasının bundan istifade etmek isteyen kesimleri ürettiğini savunanlar, kapitalist sistemin yerleşmeye başladığı bu sıralarda bunun ekonomik gelişmenin önünde ciddi bir engel ve sermaye birikiminde sızıntı olduğunu belirtmeye başladılar. Teknik ve uzman bir çalışmanın ürünü olmayacak her türlü bağışın bu eleştirilerin muhatabı olması hayırsever faaliyetlerin rasyonelleştirilmesini getirdi. Her işin ehli tarafından yapılması gerekiyorsa, hayırseverlik de ehli tarafından onun bilgisine başvurularak gerçekleştirilmeliydi (Cunningham, 2015; 21-22). Eleştiriler 19. yüzyılda da bu kapsamda devam ettiği gibi, hayırseverliğin nasıl yapılacağı yanında, yoksulluğu bertaraf etme iddiasını gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğine ilişkin sorgulamalar da başladı. Hayırseverlerin ve artık geline döneminde bu faaliyetleri planlayan ve gerçekleştiren uzmanların muhatap oldukları yoksulluk, kökü kazılmaya çalışıldıkça toplumun çok daha derinlerine yayılmış olduğunu gözler önüne seriyordu. Bu noktada hayırseverlik sol kanat tarafından üstencilikle, sorunlar karşısında yetersizlikle suçlandı. Hayırseverlerin üzerinde eğildiği sorunların yalnızca devlet tarafından çözülebileceği, meselenin hayırsever eylemi gerekli kılmayacak bir toplumsal düzenin tesis edilmesi olduğu ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanmasının bizzat devletin görevi olduğu söyleniyordu (Cunningham, 2015; 25-26).

Bu eleştirilerin artmış olması, hayırseverliğin devlet piyasa işbirliği içinde kendisine artık yer bulmayacağı anlamına gelmiyordu. Hayırseverliğin konumunda bir gerileme olmadı; ancak hayırseverler neyi nasıl yapacaklarına ilişkin arayışa geçtiler. Yardıma muhtaç olanlar için yeni kurumlar inşa etmek seçeneklerden biriydi. Yoksulların tecrit edilmek istendiği 15. yüzyıl uygulamalarına benzemese de aslında derinlerdeki niyet aynıydı; ihtiyaç sahibi yaşlılar ve yoksullar için kurulan hastane, bakım evi gibi kurumlar sayesinde yoksulların toplumdan ayrıştırılması (Fülberth, 2018; 137). Bu kurumlardan bazıları öylesine ileri boyutlarda çalışmalar gerçekleştirdiler ki, bunların işi bir nevi sosyal deneye dönüştürdükleri görüldü. Cunningham'ın aktardığına göre toplumun yoksul kesimine üye olan ve ileride topluma zarar vereceği varsayılan çocuklar İngiltere'den Kanada ve Avustralya'ya kaçırılmış, 80.000 çocuğun mağdur olduğu belirtilen uygulama 1960'lara değin sürdürülmüştü. Olayın açığa çıkması ve yüksek perdeden tepkilerin odağı olması sebebiyle bu tür uygulamalar daha sonra hayırseverlik uygulamaları arasında kendine yer edinemedi. Kurumlar daha naif, daha meşru faaliyet alanları belirlediler. Yerel bölgede yeşil alan, kütüphane, sanat eserlerinin sergilendiği binalar, müzeler, çeşitli sosyal ve sportif etkinliklerin gerçekleştirilebileceği salonlar inşa etmek bu sınırlar içinde kalıyordu (Cunningham, 2015; 28). Örneğin Londra'da hayırseverler şehrin düzenlenmesi çağrılarına karşılık verdiler (Ward, 2013; 72). Hayırseverlik faaliyetlerinin 19. yüzyılın sonuna dek bu standartlarda sürdürüldüğü belirtilebilir.

20. yüzyılda hayırseverliğin en parladığı ve geçmiş dönemlerin tümünün ötesinde bir nizam ile toplumdaki yerini en sağlamlaştırdığı ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. LeClair, 20. yüzyıla gelindiğinde ABD'deki aşırı zengin sanayicilerin hayırseverlik hizmetlerini kurumsallaştırma girişimlerinin hız kazandığını belirtir. 'Çelik Patronu' olarak anılan Andrew Carnegie 1911 yılında Carnegie Vakfı'nı, 'Petrol Kralı' olarak bilinen John D. Rockefeller ise 1913 yılında Rockefeller Vakfı'nı kurdu. 20. yüzyılın başları bu iki büyük vakıf haricinde hususi olarak çeşitli sağlık sorunlarının tedavisi üzerine faaliyet yürütecek çeşitli hayırsever kurumların kurulmasına öncülük etti (LeClair, 2014; 2).

Cunningham'ın aktardığına göre Rockefeller bu yüzyıldaki hayırseverlik girişimlerini, öncekilerle kıyaslayarak ticari terimlerle, perakende değil toptan satış şeklinde yorumlar. Burada kastedilenin artık hayırsever kişi ve kurumların kişiler bazında yoksullukla ilgilenmeyip, duygusal değil bilimsel bir bakış açısıyla daha geniş bir etki alanına sahip ve kalıcı bir katkı sağlayabilecek küresel hedeflere yönelik adımlar atmalarıdır. ABD gibi İngiltere'de de atılmaya başlanan bu adımların yöneldiği alanlar ağırlıklı olarak eğitim ve sağlık alanlarıydı. Zengin iş adamlarının kurduğu vakıflar üniversitelerdeki enstitülere, tıbbi alanda araştırma yapan laboratuvarlara fon sağlamaya başladılar (Cunningham, 2015; 28). Bağış işlemlerine bir sistem kazandırılıyor; fonların yönetimi, profesyonel ekipler tarafından yardım yapılacak sektör, kuruluş, problem detaylarıyla araştırılıp raporlanarak gerçekleştiriliyordu (Anheier ve Stoepler, 1999; 31). Kapitalist işletmelerin de bu furyada pozisyon edinmesi hissedarlarının menfaatini koruması gereken şirket yöneticilerinin ellerindeki tasarruf yetkisini kötüye kullandıkları şeklinde eleştirilerle karşılanırsa da (Balkan, 2007; 50) bu kanalın açık tutulması hayırseverlik sektörünün gittikçe büyümesine, hatta şirketler için kârlı bir alan olmasına yol açmıştı (LeClair, 2014; 2). Eleştirilerin aksine sosyal sorumluluk üstlenerek hayırsever faaliyetlerde bulunan şirketlerin toplum nezdinde kabul edilirliliği ve tanınırlılığı artıyor; bunlar şirketin imajı üzerinde bir nevi reklam kampanyasının yaratacağı etkiyi doğuruyordu (LeClair, 2014; 8).

Bu yıllar aynı zamanda devletin toplumsal refahın sağlanmasındaki rolünün önemini vurgulandığı ve artması gerektiğinin söylendiği yıllardı. Nitekim hayırsever vakıflar ile devlet sosyal yardım sağlanması için yarışır halde değil birbirlerini tamamlayıcı haldeydiler (Harris, 2012; 37). 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında devlet müdahalesinin piyasanın sefalet üreten aksaklıkların çözümü için elzem olduğu kanısı oluşmaya başlamıştı. İki savaş arası süren ekonomik darlık ve toplumun yüklenmek zorunda kaldığı sıkıntıların yoğunluğu, bu kanıyı kuvvetlendirmenin ötesinde, onu İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonominin temel belirleyicisi yaptı. 'Refah Devleti' olarak anılan bu dönemde artan kamu harcamaları, sermaye birikiminin sektöre uğramaya başladığı 70'li yıllarda petrol krizinin patlak vermesiyle suçlu ilan edilerek, devlet müdahalesinin piyasalardan uzaklaştırılmasına ve toplumun üstlenilmesi

gereken ihtiyaçlarının bundan böyle hayırsever kurumlar tarafından karşılanmasına karar verildi (zaydın, 2013; 76). Kapitalistlerin burada duydukları rahatsızlık ve bu alanda bir yenilenmeye gitme istekleri, devlet kanalıyla sağlanan yardımların hak niteliği taşıması ve gelirin yeniden bölüşümünün sağlanması sebebiyle gelir adaletsizliğine ilişkin de bir vurguya sahip olmasından ileri geliyordu (Kesgin, 2013; 32).

Belirttiğimiz gibi neoliberal politikaların uygulamaya konmasıyla devletin geri çekilmesi istense de, geri çekildiği durumda toplumun yaralarını pansuman edebilecek yeni bir aktöre ihtiyaç olacağı biliniyordu. Sivil toplum örgütleri bu ihtiyaı karşılamak üzere önem kazandı (Salamon vd., 1999; 5). Ancak böylesine bir sorumluluğun ihtiyaç duyacağı organizasyon boyutu, bu aktörün sahip olduğu olanaklar gözden geçirilip devletin kapitalist sistemdeki rolü hatırlandığında devletin desteğini de gerektiriyordu. O zaman sağlanacak yeni işbirliğine göre devlet toplum refahını sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesini mümkün kılma, hayırsever kurumların fon toplayabilmesini kolaylaştırma gibi görevleri üstlenirken, hayırsever kurumlar da proje üretimini ve edinilen kaynakların topluma dağıtımının sorumluluğunu yklenecekti (zaydın, 2013; 82).

21. yüzyıla gelindiğinde bilişim ve finans sektörlerinde servet edinmiş zenginlerin kurduğu vakıflar uluslararası düzeyde faaliyet yürütebilir, ülkelerin politikalarına yön verebilir hale gelmişlerdi. Bu vakıfların şiarı bugün artık, piyasalara hâkim olan sermaye birikim arzusunun harekete geçirdiği kapitalist hayırseverliğin, ‘alan’ ve ‘veren’ için de kazançlı olduğudur. En önemli hegemonya araçlarından biri olan medyanın yönetimi marifetiyle veren el, alan elden de öteye, artık toplumun tüm kesimlerine gösterilmektedir (Edwards, 2015; 35).

Kapitalist hayırseverliğin türlerine ve faaliyet alanlarına eğilmeden önce değerlendirmelerimizin başlıca hedeflerinden olan vakıf kurumunun hayırseverlik uygulamalarındaki etkinliğinin anlaşılabilmesi amacıyla, ne olduğu ve kapitalizmdeki işlevi üzerine biraz daha detaylı durmanın ve bunun için ayrı bir alt başlık amanın yerinde olacağını düşündük.

3.2.1. Vakıf

Temel ihtiyaçlarla birlikte birtakım keyfi talep edilen öğelerin de insanların kendi geliri ile karşılanabileceği bir gelir düzeyine ulaşılmış olsa bile; ya da kişiler hayatlarında herhangi bir şekilde bir yardım kuruluşu bünyesinde resmi veya gönüllü olarak görev almamış, mağdur, yoksul, afetzede insanlara karşı mesuliyet duyarak onlara erişme gayreti göstermemiş dahi olsa, yine de dolaylı olarak herkesin hayatında bir şekilde vakıfların tesir ettiği bir kısım vardır. Hastaneler, ibadethaneler, parklar, çeşmeler, eğitim kurumları gibi yaşam alanını bayındır hale getiren faaliyetlerin yanı sıra, Fleishman'ın da belirttiği üzere, ABD'de yerleşik acil durum çağrı sisteminin, Hindistan örneğindeki gibi gelişmekte olan ülkelerin tarım ve sanayi politikalarının, milyonlarca öğrencinin öğrenimini tamamlayabilmesinin arkasında vakıfların olduğu gibi (Fleishman, 2007; 58).

Özellikle 20. yüzyıl ile beraber hayırseverlik, vakıflar ile özdeşleşmiş bir görünüm kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle, hayırseverliğin izini sürmek için adeta vakıfların ayak izlerini takip etmek gerekmektedir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerde bu ayak izleri çok silikleştiğinden, araştırmaların genellikle Amerikan vakıfları üzerine yoğunlaşması gerekmektedir. Bu durum bu çalışma için de geçerlidir (Anheier ve Stoepler, 1999; 6). Durum böyle olunca da hayırseverlik uygulamaları ve kapitalizm arasındaki tamamlayıcı veya telafi edici ilişkinin dayanağı aynı zamanda ABD'nin 20. yüzyılın hegemon devleti olması sebebiyle, hayırseverlik ve hegemonya arasındaki bağıntının da dayanağı olmaktadır (Anheier ve Stoepler, 1999; 8).

Nitekim ABD'nin küresel hegemonyasının tesis edilmesi sürecinde liberal ekonominin tüm dünyada yaygınlaştırılmaya çalışıldığı 1920-1950 yılları arasında; yine ABD zenginlerinin yabancı ülkelerdeki zenginlerle kazan-kazan anlayışı ile işbirlikleri kurdukları ve çeşitli uluslararası kuruluşlar marifetiyle bu işbirliklerini kurumsallaştırdıkları 1950-1970 yılları arasında; son olarak da küresel ölçekte neoliberal ekonomik düzenin yerleşebilmesi ile sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin dünya geneline yayılımının sağlanmaya çalışıldığı 1980 ve sonrasındaki

dönemde, vakıfların üstlendikleri roller, katkı sunmanın çok ötesine geçmiştir (Parmar, 2015; 676).

Vakıf kavramına ilişkin birçok tanımlama mevcuttur. Ülkelerin hukuki metinlerinde kuruluş, faaliyet, usul ve kısıtları farklılık gösterse de genellikle vakıflar, ölüme bağlı tasarruf veya resmi bir senet kanalı ile kurulmaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2021). Türk Medeni Kanunu'nun 101. Maddesi'nde vakıf tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: *“Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır”* (Türk Medeni Kanunu, 2001).

Yukarıdaki tanımda da görüldüğü üzere vakfın bir amaç doğrultusunda faaliyet yürütmesi esastır. Bu tanımlamada içerik gayet basit ve anlaşılır gibi görölse de, pratikte vakıfların faaliyetlerinin kavranması ve anlamlandırılması o kadar kolay değildir. Yine ülkeden ülkeye olduğu gibi, aynı ülke içerisinde bile vakıfları diğer hayırsever örgütlerden ayırmak oldukça güçtür. Leat, Anheier ve Toepler'e atıfta bulunarak bir vakfın ekonomik yönden bağımsız kendine bir varlık olduğunu belirten özellikler sıralar. Bunlardan birincisi vakfın vakıf senedinde belirlemiş olduğu amaç doğrultusunda bir organizasyon yapısı olmasıdır. İkincisi, vakıflar devlet tarafından kurulmuş, desteklenmiş ve desteklenmekte, yönetim kadrolarında devlet bürokratlarına yer verilmiş olsa dahi hükümetlerin kontrolünde, hükümet erkini kullanarak, siyasi sorumluluk altında faaliyet yürütemezler. Üçüncüsü, vakıfların kendi kendilerini yönetmeleri, bir anlamda özerk olmalarıdır. Bu vakfın finansal verilerinin kamu kurumuymuş gibi ülkenin genel bütçesi içinde yer almamasını da ifade eder. Dördüncü ve son özellik ise vakfın gelirini amacına yönelik harcama mecburiyetidir. Gelir fazlası verdiği durumlarda dahi vakıf bu tutarı bu kamusal amaç üzerine harcamalıdır (Leat, 2016; 16-17). Bu arada Leat, vakıfların kuruluş nedenleri olarak, vergi, mülkiyetin korunması, ölümden sonra da adıyla anılma isteği, kazandıkları için teşekkür mahiyetinde geri ödeme sorumluluğu, mirasın manipölasyonu, dini ve ahlaki müeyyideler gibi birtakım etkenlerden bahsetmektedir (Leat, 2016; 55).

Vakıf faaliyetlerinin ülkelerdeki yoğunluk durumları siyasi rejim, insan hakları, fırsat eşitliği, gelir dağılımında adaletsizlik ve din faktörüne göre değişmektedir. Devletin rolünün sistemde daha ağırlıklı olduğu sosyal refah devletlerinde, bireyciliğin daha fazla geliştiği, varlık ve yokluğun sorumluluğunun bireyin kendinde görüldüğü ABD gibi ülkelere kıyasla, vakıf faaliyetlerinin daha az ve cılız olduğu gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle, devletin sosyal yardım alanından çekildiği, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu liberal ülkelerde, gelir dağılımındaki adaletsizliğin yol açtığı yoksulluk ve yoksunlukların giderilmesi amacıyla bu tür vakıf faaliyetleri ve bağışlara daha fazla gerek duyulmaktadır. Dini inanışların etkisi ise sorunun ortadan kaldırılmasından ziyade soruna maruz kalanların acısının dindirilmesi yönündedir (Leat, 2016; 37).

Vakıflar aktif olarak kendi projelerini üretip doğrudan faaliyette bulunabilecekleri gibi, bu amaca hizmet edecek şekilde kişi ve kuruluşlara bağışta bulunmak suretiyle dolaylı yoldan da hareket edebilirler (Leat, 2016; 31). Fleishman, vakıfların amaçları doğrultusunda ‘sürücü’, ‘ortak’ ve ‘katalizör’ olmak üzere üç tip rol üstlenebileceğini belirtir. Buna göre vakıf belirlediği hedef doğrultusunda kendisi bir strateji belirleyerek proje üretiyor ve faaliyet gerçekleştiriyorsa ‘sürücü’ rolünü üstleniyor demektir. Bir anlamda şoför koltuğunda kendisi vardır ve gitmek istediği yeri ve oraya nasıl gideceğini kendisi tayin ediyordur. Sürücü rolünde vakıf yetkin insan gücüne ve zamana ihtiyaç duyar. Daha emek-yoğun bir süreç yürüteceğinden vakfın katlanacağı maliyet daha yüksek olur. Vakıf ortak bir hedefle başka paydaşlarla bir araya gelebileceği ve kararlar alınmasını sağlayabileceği gibi onlara bağışta da bulunabilir. Vakfın buradaki rolü ‘ortak’-lık şeklindedir. Bu durumdaki vakıflar, kişisel araçlarını kendileri sürerek yol almak yerine, ortak bir grup aracına binip onun vasıtasıyla hareket ediyorlarmış gibidirler. Zamandan ve harcanacak emekten tasarruf etmek isteyen vakıflar bu rolü tercih etmektedirler. Bunlar bu şekilde hem projenin başarısız olması durumunda bir mesuliyet üstlenmekten hem de prestij kaybına uğramaktan kaçınmış olmaktadır. Son olarak ise vakıflardan katalizör rolünde söz edilebilir. Bu vakıflar henüz kendi stratejisini geliştirmemiş veya mevcut stratejisinin uygulanabilirliği için koşulların henüz oluşmadığı durumlarda, işe yarayacağından emin olmasalar da birtakım projelere her şeye rağmen bir şans vermek amacıyla

bağışta bulunan vakıflardır. Bu üç tür vakıf rolünü temsilen ifade etmek gerekirse, ‘sürücü’ rolüne Rockefeller Vakfı’nın yönlendirdiği tarımsal üretimin yoksul ülkelerde geliştirilmesini amaçlayan Yeşil Devrim Projeleri; ‘ortak’ rolüne Ford ve Carneige vakıflarının üniversitelerle ortak hareket ederek gerçekleştirdikleri yabancı alan araştırmaları, ‘katalizör’ rolüne ise Bill ve Melinda Gates Vakfı’nın Dünya Sağlık Örgütü’ne yaptığı bağışlar örnek verilebilir (Fleishman, 2007; 60-65).

Birtakım alan araştırmalarından elde edilen tespitlere göre vakıfların ekonomik gücünün altı temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlar: 1. kişilerden toplanan bağışlar, 2. vakfin gerçekleştirdiği mal veya hizmet sunumu karşılığında kendisine yapılan ödemeler, 3. devlet desteği, 4. yatırımlardan veya sahip olunan mülklerden elde edilen kazançlar, 5. çeşitli hayırsever kurumların verdiği hibeler, 6. Birleşik Krallık örneğinde olduğu gibi Milli Piyango kesintileri vb. gibi herhangi bir sınıf altına alınamayacak vakfin amacı doğrultusunda kazanılan çeşitli ticari gelirlerdir (Breeze ve Mohan, 2016; 22-23). Bu anlamda vakıfların tasnifi gelir kaynakları üzerinden olabileceği gibi faaliyet yöntemine göre de yapılabilmektedir. Örneğin yukarıda sayılan faaliyetler gelir kaynakları doğrultusunda, kaynak yapısına göre yapılan bir tasniftir. Gelir kaynağına göre şirketlerin gelirlerinin belirli bir yüzdesinin transfer edildiği kurumsal vakıflar da buna ilave edilebilir. Cemaat veya topluluk vakıfları, yalnızca bağış toplayarak faaliyet yürütebilen vakıflar olarak gruplandırılabilir. Faaliyet yöntemine göre vakıflar, ya kendi projelerini yürütürler ya da belirledikleri amaç üzerinde çalışmaları olan kişi ve kurumlara fon sağlarlar (Leat, 2016; 18-20).

Her ne kadar vakıflar üzerlerinden birtakım sınıflandırmalar yapmak söz konusu olsa bile, hangi vakfin hangi sınıflandırmaya dâhil edileceği konusu o kadar kolay ve net değildir. Çünkü vakıflar her zaman için rol değişikliğine gidebilecekleri gibi aynı anda farklı sahalarda farklı roller de üstlenebilmektedirler. Vakıf kanadındaki bu sürekli değişiklik ve geçişkenlik gösteren form, doğal olarak hayırseverliğin kendisini fonlayan kesim ile fonları transfer ettiği veya kullandığı mecraları da azımsanmayacak şekilde çeşitlendirmektedir (Leat, 2016; 28).

Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde, vakfin ne ve nasıl olduğunu belirttiğimiz yukarıdaki hususları zenginleştirmek ve konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla, artık

belirli bir alanda hayırseverliğe fon sağlayan kesime odaklanarak, bu konudaki yöntemler, hayırseverlik türleri ve genel olarak hayırseverlik faaliyetleri üzerine yoğunlaşabiliriz.

3.3. Hayırseverlik Türleri

3.3.1. Tüketici Hayırseverliği

Bugün, tüketimi belirleyen yegâne unsur ihtiyaç değildir. Yani ürünler yalnızca kullanım gerekçesi ile tüketilmezler. Bir gömlek bazıları için sadece bir gömleği ifade etmemektedir. Bir araba çoğu zaman bir zenginlik ve sınıf göstergesi olarak da kullanılmaktadır. Bu aslında tarih boyunca da böyledir. Günümüzdeki değişim, yoğun birikim rejimindeki üretim çıktısının standart hale sokularak her eve her kişiye ulaştırılması hedefine dayanıyor olmasıdır. Esnek birikim rejiminde ürünler daha çok kişiselleştirilerek pazarlanıyor olsa da herkese satılabilmesi yönündeki arzu, hatta rekabet koşulları göz önüne alındığında, tablodaki zorunluluk değişmemiştir. Bu hedef firmaları tüketici tarafından seçilebilme olasılığını arttırmak üzere strateji üretmeye, reklama zorlar. Reklamların bu noktada ilk akla gelen araç olması, kapitalist bir iradeye ilişkin oldukça iyimser ve sade bir akıl yürütmenin sonucudur. Firmalar artık hedef kitleyle ilişki kurmayı, onlarla aralarında benzerlikler kurup bu ilişkiyi geliştirmeyi amaçlar. Söz konusu benzerliğin kurulabilmesi elbette aynı yaşam konforunun herkes için tesis edilebilmesini içermez. Bununla birlikte ‘aynı sorunlar karşısında birlikte mücadele edebilir ve başarabiliriz’ şeklinde tüketicide ortak bir algı yaratılabilir. Reklamlar işte bu algının yaratılmasını hedefler. Bu amaçla kurumun itibarını yükseltmeyi hedefleyen bir pazarlama stratejisine; amaca yönelik pazarlamaya veya sosyal amaç bağlantılı pazarlamaya yönelinir. Yabancı literatürde ‘Cause Related Marketing’ olarak ifade edilen bu taktikte firmalar hayırsever kuruluşlar ile birlikte firmanın tanınırlığını ve böylece ticaret hacmini arttırmaya yönelik projeler yürütürler (Demirel, 2021; 61).

Firmalar ve ortak faaliyet yürüttükleri kurumlar, çevre, iklim, sağlık sorunları ile bölgesel yoksulluk gibi konuları duyarlılık alanı olarak tespit eder ve kendi ürünlerinin satın alınması ile bu problemlerin çözümü arasında yapay bir ilişki kurarlar. Firma gerçekleştireceği kampanya içerisinde, ürün satışlarından belirli bir payın, örneğin afet

geçirmiş bir bölgeye veya kanser araştırmalarına yönlendirileceğini taahhüt etmenin yanı sıra, ürünün çevreye duyarlı üretim teknikleri ile elde edildiğinden, yoksul bölgelerin yerel kalkınmasına katkı sunacak şekilde ham madde tedarik edildiğine kadar tüketicinin onayını kazanacak birçok unsuru, bu uğurda ikna amacıyla kullanabilir. Esasen firmanın burada başarısını tesis edecek olan kendisinin kim olduğuyla ilgili değildir, burada hedeflenen ve uyarılmaya çalışılan tüketicinin kendince ahlaki bir seçim yapacağının düşünülmesidir. Firma tüketicinin ürünü satın alarak yalnızca kendisine değil ötekine de fayda sağlayacağını hissetmesini sağlar. Ürüne kendi bedelini ödemenin yanında insanlık için de bir şey yapılmış, bir çaba sarfedilmiş duygusunun yaratılması, bu taktiğin başarısını belirleyen faktördür. Kişinin o ürünü tükettiği oranda yaptığı iyiliğin de çoğalacağını düşünmesi, satışlara yansarak ürüne olan talebi arttıracaktır (Throup, 2013; 559-560).

Bu uygulamaya ilk örnek olarak, bir kredi kartı şirketi olan American Express'in Özgürlük Anıtı ve Ellis adasının yenileme çalışmalarına aktarılacak üzere tüketicilere yönelik uyguladığı strateji gösterilebilir. Buna göre her kredi kartı işleminde bir sent, her yeni kredi kartında ise bir dolarlık kesinti yapılarak aynı zamanda bir yardım kampanyasına katkı sağlamak mümkün olabilecekti (Stole, 2008; 27). Buna benzer bir diğer kampanya da, AIDS/HIV, tüberküloz ve sıtma hastalıklarının sonlandırılmasına ilişkin kaynak çekmek üzere faaliyet yürüten finansman kuruluşu The Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis and Malaria (AIDS, Tüberküloz ve Sıtma İle Mücadele Küresel Fonu)'ya kaynak yaratmayı hedefleyen Red (Kırmızı Ürün) kampanyası da bu tür kampanyalar arasında yer almaktadır. Şarkıcı Bono ve hayırsever bir avukat olarak anılan Bobby Shriver tarafından başlatılan kampanyanın 2006 Davos Dünya Ekonomik Forumu'nda tanıtımı ve dünya çapında reklam çalışmaları yapılarak yayılmasına çalışıldı. Kampanya, markaların kırmızı ürünlerinin satın alınması durumunda, firmaların satış oranlarının yüzde birinin, bu faaliyetleri yürüten vakıflara aktarılmasını içermektedir. Kampanyada, Apple, Gap, American Express, Starbucks, Nike, Microsoft, Dell gibi dünyanın birçok tanınmış markası da yer almıştı. Sinema ve televizyon yıldızlarının tanıtım ve meşruiyet kazandırmak amacıyla katkı sunduğu kampanya, tüm taraflara kazandıran bir organizasyon olarak anılmaktadır. Böylece

hem firmalar kârlarını ve marka değerlerini arttırmış hem de tüketicilerin iyilik yapma, bir işe yarama duygularını tatmin etmelerine fırsat sağlanmıştır (Kapoor, 2012; 67).

Kampanya görünürde başarılı olsa da, üzerine yöneltlen çok ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda, aslında kampanyanın kime fayda sağladığının, esasında kimin menfaatinin hedeflediğinin anlaşılması da bir ölçüde mümkün olabilmektedir. Eleştirilerin önemli bir kısmı, gerçekleştirilen satışların büyük bir yüzdesi reklam harcamalarına harcanarak, fona aktarılacak yüzdenin daha düşük tutulduğu iddiasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer eleştiri ise kampanyadan fayda sağlayan firmaların ürettiği ürünlerin yardımın yönlendirileceği bölgelerde üretilmediği, çok azının hammaddesinin bölge ekonomisinden elde edildiği yönündedir. İşte bu eleştiri sorunun kaynağına parmak basmakta ve kullanılan aracın samimiyeti konusunda soru işareti yaratmaktadır? Zira firmalar bu sorunların kaynağı olan sistemin dengesini bozacak hiçbir hamlede bulunmazlar (Kapoor, 2012; 69).

Tüketici Hayırseverliğinin bugün, gündelik hayat içerisinde de, farklı türlerine rastlamak mümkündür. Örneğin raylı ulaşım araçlarında veya meydanlarda kâğıt mendil satmak durumunda kalan çocuklar / yaşlılar da, bilinçli veya bilinçsiz olarak, ellerindeki ürüne talep oluşturmak amacıyla ‘geçimimi bu yolla sağlıyorum, buna mecburum’ gibi ‘vicdani bir yük’ oluşturarak, aslında satışlarını aynı yöntemle gerçekleştirmektedirler. Aynı şekilde, ‘Askıda’ sözcüğü üzerinden çoğaltılabilecek birçok ekmek, sinema bileti, kitap ve benzeri ürün kampanyaları da, daha yerel ve iyi niyetli dursa da, içerik ve netice bakımından Red kampanyasındaki gibi bir ‘kazan kazan’ uygulaması örneği olarak kabul edilebilmektedir.

Yine Türkiye’de bir dönem yürütülen ‘Mavi Kapak Kampanyası’ da herhangi bir ürünün satılması hedeflenmese de, hem kampanyanın tekerlekli sandalye vermeyi taahhüt ettiği engelli vatandaşlardan ziyade firmalara fayda sağlaması, hem de anneanne görünümündeki kurdun ağzının büyüklüğüne dikkat çekmesi itibarıyla, oldukça isabetli bir örnek olmaktadır. Yasal yükümlülükler getirilerek geri dönüşümün teşvik edilmesi ile beraber plastik atık kaynağı olan ürün üreten firmalara, bu ürünlerin belirli bir miktarının toplanarak geri dönüştürülmesi şart koşulmuştu. Bu kuralla uymayan üreticiler ceza tehdidi altında geri dönüşüm için belirli bir maliyete

katlanmak mecburiyetindeydiler (Akyüz, 2014). Bu yönetmelik daha sonra yürürlükten kaldırılarak ‘Ambalaj Atıklarının Kontrolü’ adında yeni bir yönetmelik yayımlanmış ve bu yönetmelikte plastik atıkların ne olduğuna ilişkin yalnızca pet şişelerin kendisinden değil bunların kapaklarından bahsedilmişti (Çetiner, 2015). Yani buna göre şirketler mavi kapakların toplanmasını sağlayıp Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na bunları ulaştırmaları halinde cezadan kurtulabileceklerdi. Peki, kapakları kim toplayacaktı? Normal şartlar altında mesuliyet olan bu tür bir organizasyonun altından kalkmak yüklü bir maliyete tekabül edecekti; ancak muadillerine kıyasla çok daha ucuz ve kalitesiz olan birkaç tekerlekli sandalyenin engelli vatandaşlara verilmesi taahhüt edilerek bu iş hayırsever topluma ücretsiz yaptırılmıştı (Sol Haber Merkezi, 2013).

Elbette kampanya toplumun güvenini, yalnızca toplumun vicdani sorumluluk üstlenmesi sebebiyle sağlamadı. Gramsci’nin analizinde de bahsi geçtiği üzere buna, bu konuda destek sağlayan köşe yazarlarının, akademisyenlerin, gazete / televizyon haberlerinin ve sanat camiasından ünlülerin önemli katkıları oldu. Gösterilen alaka ve düzülen methiyeler arttıkça işin boyutu da büyüdü (bak. (Cüceloğlu, 2016), (Arman, 2016)). En nihayetinde, literatürde geçen bir eleştiride de belirtildiği üzere, “*piyasanın yıkıcı etkilerinin çözümüne yönelik yine piyasayı aracı olarak seçmek*” durumu tam da buydu. Bu yöntemin, tüketici açısından hayırseverliği piyasaya dâhil etme yoluyla sistemin meşruiyetine ve bir şekilde toplumsal adalet dengesinin korunmasına yardımcı olduğu da söylenebilir. Her ne gerekçe ile olursa olsun, bu tür yaklaşımların, hangi coğrafyada hangi sorun ve ihtiyaç üzerine gelişmiş olurlarsa olsunlar, gerçekte sorunun kaynağına inmeyen geçici çareler olarak, sadece zihin körelttikleri ve asıl soruna çözüm üretmeye yönelik yöntemleri öteledikleri görülmektedir (Nickel ve Eikenberry, 2009; 975-980).

3.3.2. Ünlü Hayırseverliği

Tüketici hayırseverliğinde görüldüğü gibi, sistem toplumdan kazanılmış hazır takdiri, güven stoku bulunan ünlülere ihtiyaç duyar. Ünlüler farklı bir hayırseverlik türünün yardımcı oyuncusu olabileceği gibi hayırseverliği kendi menfaatleri doğrultusunda araç da edinebilirler. Ünlü hayırseverliği olarak adlandırılacak bu

hayırseverlik yabancı çalışmalarda ‘Elite Philanthropy’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya’nın en tanınan şarkıcılarından Madonna’nın Malavi’ye gerçekleştirdiği seyahat sonrasında bir çocuk evlat edinmesi ilk bakışta kamuoyunda cömert ve sorumlu bir davranış olarak lanse edilse de esasında sorunlu bir eylemdir. Buradaki eylemin evlat edinilen çocuğun faydasına olup olmadığı konusu, süreç içinde, uzun bir dönemin ardından neticeleri göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilebilir belki; ancak Madonna’nın yeryüzündeki yoksulluğun yok edilmesine yönelik duyduğu mesuliyet sebebiyle böyle bir yöntemi tercih etmesi oldukça düşündürücüdür. Bu eylemin hedefinin çocuk olmadığını söyleyebilmek için, kamuoyunun dikkatini bu yoksulluğu üreten sistem eleştirisine çekme gücüne fazlasıyla sahipken, Madonna’nın bunun yerine o coğrafyadan bir çocuk evlat edinmeyi tercih etmesi, bu konuda yeterli bir argüman kabul edilebilir mi? Yoksa burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, kişilerin hayırsever eylemleri üzerinden onların özel yaşamlarının ve karakterlerinin sorgulanması yerine, sistemin bu tür ahlaki gösterilere ihtiyaç duyuyor olması mı olmalıdır?

Bu arada ünlü şahsiyetlerin bu tür eylemler içerisinde bulunurken sansasyonel haberlerin üzerlerinde yarattığı prestij kaybını telafi etmeye yönelik çabalarının da göz ardı edilmemesi gerektiğini bir şekilde buraya not düşerken, bu konunun detaylandırılmasını ise, çalışmamızın esas hedefine bir katkısı olmayacağı düşüncesiyle gerekli bulmuyoruz. Sadece şu kadarını belirtmekte fayda görüyoruz, ünlüler de zaman zaman konforlarından, kazançlarından ve yaşam tarzlarından öte başka amaçlarla bu tür faaliyetlere yönelmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Ürünün satılmasını isteyen firmaların birtakım prestij ve itibar kaygılarıyla sosyal sorumluluk projelerine yönelmesi gibi, onlar da, bir yandan kendi konumlarını / itibarlarını pekiştirirken, bir yandan da bu konumu sağlayan sistemin meşruiyetine hizmet edecek birtakım kaçınılmaz ilişkilere bir şekilde müdahil olabilmektedirler (Throup, 2013; 570).

Ünlüler ile sistem arasındaki bu hayırseverlik ilişkisi, neoliberal düzenleme tarzında da kendisine yer etmiş, aslında sistemin sürekliliğinin sağlanmasında kritik bir rol üstlenmiştir. Ünlülerin yer aldığı hayırsever faaliyetler sayesinde toplumun

dikkati sisteme içkin yapısal problemlerden, çelişkilerden uzaklaştırılarak, bu şekilde toplumun depolitik temsiliyetiyle sorunların yatıştırılmasına, düzenin korunmasına yaramaktadır (Kapoor, 2012; 3). Ünlü hayırseverliği, ünlülerin eleştirilerden uzaklaştırılması ve yoksulluktan kendisini kurtarabilmesi sayesinde yoksulların sistem içerisinde kalmasını salık veren bir işlev üstlenir. Angelina Jolie'nin CNN'deki bir röportajına referansla bazı tespitlerde bulunan Nickel de, bu konuda, röportajda Jolie'nin yer aldığı insani yardım ve mülteci çalışmalarının yöneldiği yoksulluktan çok, yoksulluk karşısında üzgün olan Jolie ve diğerlerinin konuşulduğuna dikkat çekerek, benzeri bir vurgulamada bulunmaktadır (Nickel ve Eikenberry, 2009; 981-982).

3.3.3. Zengin Hayırseverliği

'Plutocharity' kavramı türkçede zenginlerin yönetimi anlamına gelen fransızca kökenli plütokrazi kavramından yola çıkılarak 'Zengin Hayırseverliği' olarak çevrilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2021). Hayırseverlik türleri içerisinde en yüksek meblağların el değiştirdiği bağış faaliyetlerinin arkasında milyarderler bulunur. Bunların en tanınanları arasında da John D. Rockefeller, Andrew Carnegie, Bill Gates, Warren Buffet, George Soros gibi isimler sayılabilir (Throup, 2013; 567).

Bill ve Melinda Gates ile Warren Buffet öncülüğünde kırk zengin 2010 yılında birlikte bir bağış taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu 'Bağış Taahhüdü' ile web sayfasından, dünyanın en zengin isimleri ve ailelerinin servetlerinin büyük bir yüzdesini topluma geri verme sözü vermişlerdir. Bugün itibarıyla yirmi yedi ülkede iki yüz yirmi üç zengin bu taahhütte bulunmuş durumdadır (The Giving Pledge, 2021). Bu katılımı gösteren hayırsever zenginlerin ortak bakış açısı, geleneksel yöntemlerin artık birtakım sorunları çözmede yetersiz ve verimsiz olması, bu konuda daha apolitik bir çözüm gerektiği yönündedir (Throup, 2013; 568).

Bu konuda günümüz zenginlerinin doğrudan yönetim göstererek yer aldığı hayırseverlik projelerinin yöntem olarak olmasa da istikamet olarak ilham aldığı (Chuang, 2015; 1518) isimlerden başlamak, zengin hayırseverliğinin seyrini / izini takip etmeyi, bu çalışma açısından da kolaylaştırmaktadır. Konuya John D. Rockefeller

ile başlarsak, kendisi günümüz aile planlamalarına ve kendi döneminin yaşam koşullarına göre çok çocuklu sayılabilecek bir ailenin ikinci büyük çocuğudur. Lise eğitimini tamamladıktan sonra memurluk yapmıştır. Bir protestan mezhebi olan baptist inancı gereğince mütevazı gelirinin yüzde onunu hayır kurumlarına bağışlayan, çalışma hayatında disiplinli, hırslı ve akılcı biridir. Kişisel kariyerinin dönüm noktalarından biri Ohio Standart Oil Company’i kurması olmuştur. Bunu takriben, devlet desteğini arkasına alarak, yüksek fiyat indirimleri ve siyasi ilişkileri sayesinde uluslararası boyutta rekabet edebilirliğini arttırarak petrol pazarının yüzde altmışını ele geçirmesi gelmektedir. Elde ettiği zenginliği topluma geri vermek üzere oğluyla birlikte gerçekleştirdiği bilimsel hayırseverlik faaliyetleri, zaman içinde onun ününü arttırmış ve hayırseverlik konusunda öncü olmasını sağlamıştır. Onların hayırseverlik faaliyetleri aynı zamanda tüm dünyada ABD hegemonyasını tesis etmeye ve kuvvetlendirmeye yöneliktir. Rockefeller ailesine göre bağış servetin azalması değil daha fazla zenginleşmenin ve güçlenmenin bir aracıdır (Parmar, 2012; 41-60).

İkinci isim olarak bahsedeceğimiz, babası Çartizm hareketine destek veren bir dokumacı olan Andrew Carnegie, ABD’ye göç ettikten sonra Ohio Telegraph Company’nin bir şubesinde telgraf habercisi olarak işe başlamıştır. Kısa sürede amirliğe terfi ettikten sonra İç Savaş döneminde askeri demiryollarının ve telgrafların yönetimini üstlenmiştir. Koşulların sağladığı imkânları kullanarak demir-çelik endüstrisine girişimci olarak atılmış ve rakip şirketleri satın alarak büyümüştür. Sosyal Darwinizm’i ve Herbert Spencer’in fikirlerini savunduğu da bilinen Carnegie’nin ölmeden önce servetinin büyük bir kısmını bağışlayacağına dair de yemini bulunmaktadır (Parmar, 2012; 44-45).

Yine bu konuda ünlü isimlerden George Soros, servetini borçlu olduğu finans alanı üzerine Londra’da eğitim gördükten sonra ABD’de yaşamaya başlamıştır. Soros Fon Yönetimi’ni burada kurmuştur. İnsan hakları savunucusu olarak bilinen Soros kapitalist sisteme ve demokratik olmadıklarını düşündüğü devlet başkanlarına yönelik eleştirileri sebebiyle ‘sol görüşlü’ olduğu düşünülse de, gerçekte Karl Popper’den etkilenip liberal ekonomi ve siyaset destekçiliği yapmaktadır. Soros’un eleştirileri, bu iki alanın oldukça kırılgan dengesinden dolayı, onun titizlikle ele alınması gerektiğine

dair düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Sistemin yarattığı eşitsizliklerin sistem istikrarının korunması amacıyla ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Soros, demokrasinin ve hayırseverliğin kapitalizmin yarattığı sorunlar karşısında dengeleyici birer öge olduğuna inanmaktadır. Kapitalizmin meşruiyetinin sağlanmasına dair vurgu yapan bu fikirler neticesinde eğitim alanına yönelerek, Budapeşte’de Orta Avrupa Üniversitesi’ni kurmuştur. Bu sayede özellikle sosyal bilimlerde fikir üretilmesine, siyasi ve iktisadi alanlarda yönetici liderler yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Demokrasinin anti demokratik ülkelerde tesis edilebilmesi için faaliyet yürütülmesi amacıyla eski adıyla Açık Toplum Enstitüsü yeni adıyla Açık Toplum Vakıflarınının da kurucusudur (Kapoor, 2012; 49-51). Vakıf harici olarak eğitim, halk sağlığı, çağdaş sanat gibi birçok alanda sosyal faaliyetlere desteklerini sürdürmektedir (Acs ve Phillips, 2002; 19-20).

Microsoft’un kurucusu Bill Gates’e gelince, kendisi belki de zengin hayırseverler arasında en meşhur olanıdır. Halen yaşıyor olması ve Gates Vakfı olarak hayırseverlik faaliyetlerine halen devam ediyor olması da bunda büyük etkindir. Tarihin en büyük bağış miktarını cebinden çıkarmış olan Gates, kapitalizm ile hayırseverliğin bütünleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hayırsever kapitalizm olarak adlandırılan faaliyetlere ‘yaratıcı kapitalizm’ adını verir. Bu yaratıcılık, zengin insanların yaşamlarını kolaylaştıran, onların koşullarını iyileştiren sistemin, fakir insanların hayatlarında da böyle bir tesiri yaratmasına yöneliktir. Bu anlamda, kapitalist sistemdeki rekabetin sosyal sorumluluk projelerinin üretilmesine kanalize edilmesi, bu projelerin kâr için iş yapma mantığıyla hayata geçirilerek, hayırseverliğin kâr sağlayan bir sektör olarak hayırseverleri harekete geçirmesi sağlanmalıdır. Gates Vakfı bu bakış açısıyla üç ana alanda hizmet yürütmektedir: sağlık, yoksulluk ve eğitim (Kapoor, 2012; 49-50).

Zenginlerin hayırseverlik serüvenlerine yapılan bu küçük girizgâhtan da anlaşılabilceği üzere zenginlerin yürüttüğü faaliyetler kendilerini zengin yaparken karşılarında devasa bir kesimin yoksullaşmasına sebep olan sistemin yüklediği suçluluktan sıyrılma arzusu değildir. Hepsindeki kritik unsur sistem içerisinde hareket etmeye, sistemi sürdürmeye, sistem kurallarının küresel ölçüde geçerliliğini

sağlamaya yöneliktir. Yani bir anlamda sisteme istikrar kazandırılarak zenginliklerinin sürdürülebilirliğini garanti altına almaktır. Bu garantiye ihtiyaç duymalarına sebep olan durum; sistemin karşısında toplumsal bir ‘karşıt hareket’ yaratılması sonucu hegemonyasını yitirmesi ihtimalidir (Throup, 2013; 568).

3.4. Hayırseverlerin Faaliyet Alanları

‘John Hopkins Karşılaştırmalı Kâr Amacı Gütmeyen Sektör Projesi’ kapsamında yirmi ülke üzerinden yapılan araştırmada hayırsever vakıfların ağırlıklı olarak beş model üzerinden faaliyet yürüttükleri tespit edilmiştir. Bunlar, eğitim odaklı, sağlık odaklı, sosyal hizmet odaklı, kültür odaklı ve hepsinin uyumlu bir birleşimi olan dengeli model olarak ifade edilmektedir. Proje’nin bulgularına göre hayırsever kurumların en yoğun faaliyet gösterdiği alan ise eğitim alanıdır. Ülke olarak bakıldığında ise, Belçika, İrlanda, İsrail ve İngiltere başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerinde hayırsever faaliyetlerin eğitim alanında yoğunluğunun olduğu; ABD, Japonya ve Hollanda’da sağlık alanında; Avusturya, Fransa, Almanya ve İspanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde sosyal hizmet alanında; Çek Cumhuriyeti, Polonya, Hollanda ve Romanya gibi Orta Avrupa ülkelerinde, kültür alanında yoğunluğun görüldüğü; değişik kıtalarda yer alan Avustralya, Kolombiya ve Finlandiya’da ise dengeli bir dağılımın söz konusu olduğu gözlemlenmektedir (Salamon vd., 1999; 20-22).

Bu tezde, eğitim, sağlık, kültür gibi belirlenmiş temel alanlar ele alınmakla beraber, sosyal hizmet alanı için barınma alt başlığı incelenecektir. Barınma alt başlığının önemi kapitalist gelişmenin iş gücü kaynağında sıkıntı çekmemesi için yaşanan iç ve dış göçlerin kentlerde yarattığı yoksulluk yaratıcı tesirdir. Bunların haricinde hayırseverlik faaliyetlerinin uluslararası ticaret sahasındaki ekonomik çıkarların gözetilerek stratejik olarak planlanıp planlanmadığına bakmak için de ilaveten tarım alanı incelenecektir.

3.4.1. Eğitim

Refah Devleti uygulamalarının terk edilip, devletin sosyal hizmet sağlayıcısı rolünden çektilmesiyle, devletin hizmet sağlamak üzere inşa ettiği kurumlar da yavaş yavaş yeni neo-liberal düzenleme tarzının kuralları doğrultusunda özelleştirilmeye

başlandı. Refah Devleti olarak adlandırılan Fordist Yoğun Birikim Rejiminin aksine esnek birikim rejiminde yüksek teknolojik üretim, esnek çalışma yöntemleri hâkimdi. Yeni dönemde bir yanda çok yüksek maaş alan, yüksek standartlarda eğitim almış yönetici kademesine ait vasıflı / nitelikli bir emek gücü söz konusu iken, diğer yanda göçmenlerin de iş gücüne katıldığı, kayıtsız, çok ucuza çalışan vasıfsız / niteliksiz bir emek gücü bulunmaktaydı. Bu düzen sebebiyle sistemin kazananları yeni iş gücünün eğitiminde sermaye birikiminin yeni kurallarına uyumlu düzenlemelere ihtiyaç duydu. Eğitim sistemi yönetici kadroların gelişimini sağlamakla beraber daha yoğun bir nüfusun istihdam edildiği hizmet sektörü için hususi bir gayret göstermeyecekti. Eğitimin sınanması standart testler üzerinden gerçekleştirilecek, yazılı ve kontrol edilebilir bir müfredat üzerinden ders akışı sağlanacak, bireysellik önem kazanacaktı (Baltodano, 2017; 3).

Devletin eğitim alanındaki denetleyici rolünün korunması yeni düzenin tesis edilebilmesi için elzemdi. Devletin müdahaleci tutumu önemli ölçüde sonlandırılmış olsa da, toplum gözünde kamusal eğitimin itibarı ve faydası halen yerini korumaktaydı. Bunun yıpratılması, mümkünse ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu amaçla kamu eliyle yürütülen eğitimin öğrencileri uluslararası düzeyde rekabet edecek seviyede yetiştiremediği, gelişen dünya sistemi ve yeni teknolojilere uyum sağlamada yetersiz kaldığı gibi itibar zedeleyici birtakım söylemlerle kamusal eğitim gözden düşürülmeye, özel eğitim kurumlarına övgü düzülerek, eğitimde özelleştirilmelerin teşvik edilmesine çalışıldı. Öğretmenler ve eğitim kurumları da bundan nasibini aldı. Yöneltilen eleştiriler elbette kendi alternatiflerini tavsiye ediyorlardı. Müfredatın değiştirilmesi, eğitim kurumlarının rekabete sokularak kendilerini geliştirebilmeleri için özelleştirilmesi, ya da özel sektörün bu alana girebilmesi için devlet tarafından teşvik edilmesi gibi özelleştirme lehine birçok söylem yayılmaktaydı (Baltodano, 2017; 4).

Hayırsever vakıflar, sosyal yardımların yanı sıra eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinin de devletten özel sektöre devredilmesi sürecine geçildiğini görünce, bu konudaki faaliyetlerini, özellikle eğitim alanındaki etkinliklerini arttırmaya başladılar. Bir yandan da eğitim alanında faaliyet yürüten vakıflara bağışta bulunan hayırseverler,

bu yolla toplum içerisinde itibar kazanmanın yanı sıra kendi çıkarlarının korunduğu ve tesis edildiği kapitalist sistemin varlığını pekiştirecek / güçlendirecek ve aynı zamanda meşrulaştıracak bir zeminin oluşumuna katkı sağladıklarını görüyorlardı. George Soros başta olmak üzere hayırseverler üniversitelere kaynak aktarmaya hatta üniversiteler kurmaya başladılar. Bu konuda, servetlerini nasıl kazandıklarının şaibeli olduğu söylenen Leland Stanford, Ezra Cornell, John Hopkins, John Rockefeller'ın da aralarında olduğu daha birçok isim listede yer alıyordu (Guilhot, 2007; 448-450).

Eğitim alanına yönelen hayırseverlik faaliyetlerinde gözetilen unsur, sosyal değişimin taşkın yapma ihtimali ön görülerek, onun önünde set çekilmesini değil, ona yol açarak onun sistemi yıkmayacak kanallara yönlendirilmesini sağlamaktı. Tıpkı Gramsci'nin hegemonya kavramındaki zorun değil rızanın hegemonyanın kurulabilmesindeki en temel öge olması gibi (Gavin Marshall, 2015; 778). Üniversitelerdeki sosyal bilimler üzerine eğitim veren programların ve akademisyenlerin desteklenmesindeki amaç toplumun kontrol altında ve öngörülebilir kalmasını başarmaktı. George Soros'un kurduğu Açık Toplum Enstitüleri o dönem için elliden fazla ülkede faaliyet yürütüyordu. Doğa bilimlerindeki kesinliğe yaklaşımları hedefiyle sosyal bilimlerde araştırma imkânları geliştirildi ve desteklendi. Toplum sayılarla ifade edilebilir ve tahmin edilebilir olsun isteniyordu. Bu süreçte sosyal bilimci de bir nevi sosyal mühendis kimliğine bürünüyordu (Guilhot, 2007; 452-464).

Bill ve Melinda Gates Vakfı da eğitim alanında yüksek bütçeli projeleri olan kurumlardan birisidir. Vakıf ilk kurulduğu yıllarda Gates Kütüphane Vakfı ismiyle faaliyet yürütüyordu. Yükseköğrenim yerine ilk ve orta öğretimi dönüştürmeyi tercih eden vakıf kütüphanelere bilgisayar yazılımlarının ücretsiz verilmesi ile işe başladı. Bu kimilerince Gates'in şirketine piyasa oluşturmaya yönelik bir hamle olduğu, gelecek satışların altyapısını hazırladığı yönünde eleştirildi. Bugünkü adını aldıktan sonra vakıf, kurucularının bağışı ile bütçesini diğer vakıfların neredeyse iki katına çıkaracak şekilde büyüdü. Bundan sonra projelerin üretiminde ve hayata geçirilmesinde daha hızlı, daha girişken bir tutum izlendi. Eğitim sektöründe köklü bir paradigma değişimine yol açıldı. Öğretmenlerin performans ölçümlerinden, açılan

okulların başarılarının takip edilebilmesi için gerçekleştirilen testlere, öğretmen ücret politikasından özel bir anlamda butik okullar açılmasına kadar daha önce benzeri olmayan birçok uygulama hayata geçirildi. Açılan butik liselerin yükseköğrenime öğrenci geçişinde başarısız olduğu gerekçesiyle finansmanı kesilince, okulların çoğu teker teker kapandı. Ne de olsa vakıf için başarılı olabilme ihtimali üzerine paranın yatırıldığı bir projeden ibaretti. Kapanan okulların öğrencilerinin başka bir okulda yeniden öğrenimine devam etmemeleri, öğretmenlerin performans ölçümü altında maruz kaldıkları baskı vakfın kayıpları arasında sayılmadı bile (McGoey, 2015; 99-114).

Eğitim ABD hegemonyası için de dönüştürülmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir alandı. Rockefeller Vakfı bunun kritik öneminin bilincinde uluslararası ilişkiler ve alan çalışmalarında, üniversitelerdeki ilgili programların açılmasını teşvik ederek bunları fonladı. Kendi şirket çıkarının yanı sıra ABD'nin çıkarlarını da uluslararası ortamda koruyacak, yabancı ülkelerde tesis edecek yabancı dil bilen eğitilmiş, uzman bir kadroya ihtiyaç vardı. Bu konudaki önemli girişimlerden biri, Rockefeller Vakfı'nın Yale Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'ydü. Enstitü uluslararası ilişkiler üzerine yoğunlaşarak ABD'nin hizmetinde olacak akademisyenler yetiştirmeyi hedefledi (Parmar, 2012; 68).

Önemli bir diğer girişim Henry Kissinger'in Harvard Üniversitesi Uluslararası Yaz Semineri'ydi. CIA'nın da desteklediği projenin amacı Amerikan hegemonyasının küresel yerleşimini sağlamak, Komünizm ve desteklediği Amerikan karşıtı hareketlere karşı mücadele etmektir. Seminer Amerikan kültürünün, akademik sisteminin, dış politikasının küresel ölçüde yayılımını incelemek ve sağlamak üzere düzenlendi. İki ay süren seminer süresince siyaset, ekonomi, felsefe, sanat, gelişmiş Amerikan demokrasisi, Amerika'nın uluslararası liderliği üzerine bir dizi tartışmanın gerçekleşmesinin yanı sıra bu esnada ziyaretçilerin Amerikan kültürünü tanımaları da sağlandı. Nitekim katılımcılar kendi ülkelerine döndüklerinde, bu mesajları kendi kamuoylarına taşıyarak, bunların dünya çapında yaygınlık kazanmasına katkıda bulundular (Parmar, 2012; 103-106).

Hayırsever kurumların projeler ürettiği eğitim alanındaki uygulamalar yalnızca bu amaçlar etrafında seyretniyordu. Siyahilerin entegrasyonunun sağlanması ve sistem içerisinde sistemin meşruiyetini kabullenerek diğer siyahilere de bu yönde tesir etmeleri için eğitim programları düzenlendi. Carnegie ve Rockefeller vakıflarının desteklediği bu çalışmalar esasında beyaz ve siyah ırk arasındaki hiyerarşinin korunması için kontrollü birer ırkçı projeydiler. Rockefeller Vakfı'nın yaptığı bağışlarla Güney ve Genel Eğitim Kurumları kuruldu. Bu kurumların koordinasyonunda yükseköğrenim neticesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda liderlik pozisyonuna erişebilecek birkaç kişi haricindeki siyahi nüfus, iş sözleşmelerinin düşük ücretler üzerinden gerçekleştirildiği sanayi ve tarım sektörlerinde işçi olabilecekleri düzeyde eğitim alacaktı (Gavin Marshall, 2015; 780).

Alt sınıflara yönelik hedefler olduğu gibi yüksek gelir grubuna dahil, gelecek neslin kapitalist gençlerinin motivasyon arttırıcı eğitimleri de amaçlar arasındaydı. Bu anlamda hali hazırda zenginlerin çocuklarının gidebildiği okullara da bağışlarda bulunuluyordu (Hammack, 2004; 81).

Örneklerden görülebileceği üzere vakıflar eğitim alanında, hem yurt içinde hem de yurt dışında menfaatlerine hizmet edecek şekilde faaliyet yürütmüşlerdir. Amaç egemen kapitalist sınıfın çıkarlarının ulusal veya uluslararası düzeyde ortak olduğu algısını güçlendirmek ve bu konuda ahlaki liderliği sürdürmektir. Uç talepleri olan toplumsal hareketler yerine sistem içerisinde çözüm yanlısı, uzlaşmacı, reformist bir kuşak yetiştirmek istiyorlardı (Barker, 2010; 1).

3.4.2. Sağlık

Bulaşıcı hastalıklar, HIV/AIDS, çocuk felci, kanser tedavileri gibi birçok sağlık probleminin tedavisine dair günümüzdeki gelişmişliğe erişilmesinde hayırsever vakıfların payı oldukça büyüktür. İngiltere'de Welcome Trust, ABD'de Rockefeller ve Gates Vakfı bu alanda liderlik üstlenmişlerdir (McGoey, 2015, 126). Bu tür hayırseverlik faaliyetlerinde, gerek sağlık gerek diğer alanlarda olsun, birçok başarılı girişim gerçekleştirildiği gibi birtakım yanlış işlerin de yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Yirminci yüzyıla ait çalışmalarda, bu konuda her iki duruma ait örnek

de bulunmaktadır. Bu konuda kaydadeğer birkaç projeden söz etmek gerekirse ve özellikle başarısız bir örnek vermek istenirse, bunların başında ‘Khanna Projesi’ gelmektedir. Hindistan’daki doğurganlık oranını düşürmeyi hedefleyen çalışma eleştirmenler tarafından üstenci ve kibirli bir girişim olarak ifade edilir. Proje Harvard Halk Sağlığı Okulu, Hindistan Sağlık Bakanlığı ve Rockefeller Vakfı’nın finansörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Çalışma sırasında gözlemlenecek unsur doğurganlık oranlarının düşürülmesinde doğum kontrol haplarının etkili olup olmadığıdır. Bunun tespiti için yapılan saha çalışmasında, önceden belirlenmiş Hindistan’daki yedi köyde yaşayan yaklaşık sekiz bin kişi, Harvard uzmanları tarafından evlerinde ziyaret edilerek, özellikle kadınlara yönelik olarak, cinsel ilişkiye girme sıklığı, adet döngüsü, düşük yapıp yapmadıkları gibi özel hayatın mahremiyetini ihlal eden birtakım sorulara maruz bırakılmışlardır. Kadınlara verilen doğum kontrol haplarının etkisini gözlemlemek için kontrol altında tutulan grup, rahatsızlıklarını ifade edecek birtakım tepkiler verip şikâyetlerini belirtse de, proje uzmanlarının konuya hassasiyetindeki eksiklik ve olaya tamamen bir deney, gözlemledikleri insanlara da birer denek olarak yaklaşmaları nedeniyle, bu şikâyetler ve tepkilerin çoğu önemsenmemiş, görmezden gelinmiştir. Proje sonucunda doğum kontrol haplarının işe yaramadığı anlamına gelecek bulgulara ulaşılmıştır; veriler doğum kontrol haplarının kullanılmadığına işaret etmektedir. Daha sonra anlaşılmıştır ki, projeye denek olan halkın aslında proje hakkında pek bir bilgisi yoktur. Halk, projenin üremelerinin ve çoğalmalarının, çocuk sahibi olmalarının önünde bir engel oluşturmayı hedeflediğini öğrendiğinde bunu anlamakta zorluk çekmiştir. McGoey’e göre ise bu, büyük aile hayatlarının devamını mümkün kılmak için yapılması gereken tek seçenektir. Sonuç olarak, 1950’lerde gerçekleştirilen Khanna Çalışması, dünya kamuoyu nezdinde başarısız olmuştur (McGoey, 2015; 128-129).

Bir diğer örneğe geçerse, Rockefeller Vakfı’nın yirminci yılda üstlendiği pozisyonu yirmi birinci yüzyılda üstlenen Gates Vakfının çocuk felcinden, AIDS’e, sıtma ve tüberkülozdan dünya sağlık örgütü ve diğer hayırsever vakıfların çalışmalarının yönünü tayin etmeye kadar birçok alanda üstlendiği çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Araştırmacılar vakfın sağlık alanındaki harcamalarını hükümet harcamaları ile karşılaştırıldığında önemsiz bir oran tespit etmekte. Bu

vakfın yaptığı yardımları değersizleştirmemekle birlikte, Dünya Sağlık Örgütü'nün önemli kararlarını Gates Vakfı'na neden danıştığı, vakfın G-20 zirvelerinde neden koltuk sahibi olduğu gibi soruların, insanların kafasında oluşmasına engel olamamaktadır. Lehte yapılan yorumlar, hükümetlerin Gates Vakfı'nın gayretinden esinlenerek bağış miktarlarını arttıracakları, ayrıca medya üzerinde çalışmaları görünür olan iyi niyetli bir vakfın projelerine ya da hassasiyet gösterdiği problemlere katkı sunmamaları halinde seçmenlerin gözünde itibar kaybetmekten korkarak pozisyonlarını gözden geçirecekleri yönündedir. Eğer vakfın katkısı bu şekilde olumlu yöndeysse, hükümetlerin bir sağlık probleminin çözülebilmesine ilişkin bu derece mesafeli olmasının nedeni nedir? Bu noktada vakfın mücadele ettiği sağlık problemlerinden birini ele almakta yarar vardır. Uluslararası Rotary Kulübü, Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF'in öncülük ettiği bir proje kapsamında Gates Vakfı da çocuk felcini sonlandırmayı hedeflemiştir (McGoey, 2015; 130). Bu amaçla proje kapsamında sağladığı ekonomik kaynağın yanı sıra uluslararası boyuttaki geniş gönüllü ağıyla projenin neticesine büyük katkı sunmuştur (Oliviero ve Simmons, 2007; 140).

Öncelikle Projenin neticesinin başarılı olduğunu söylemek gerekmektedir. Çocuk felci görülme oranı projenin yoğun olarak sürdürüldüğü ve takip edildiği yıllar boyunca hedef ülkeler içerisinde neredeyse sıfırlanmıştır. Bununla birlikte, bir dönem projenin yöneticiliğini yapmış uzman isimler tarafından ve hükümet yetkililerince bu konuda dillendirilen birtakım eleştiriler de mevcuttur. Eleştiriler çocuk felcinin bu denli yüksek meblağlar harcanarak sonlandırılmasına ilişkin çabaların yanlış bir hedef belirlediği yönündedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yarattığı sonuçlar itibarıyla daha acil çözüm bekleyen sorunları erteleyerek çocuk felcine kaynak ayırmaya zorlanmışlardır. Bu ülkelerdeki aşılama çalışmalarında tutulan yetersiz kayıtlar bazı çocukların birden çok aşı vurulmasına yol açmış, bu da belki de çocuk felci olmayacak sağlıklı çocukların ciddi sağlık problemlerinin pençesine düşmesine neden olmuştur. Nitekim Hindistan'da çocuk felci vakaları sonlanmışken aynı zamansal dizgide çocuk felci aşısıyla orantılı olarak Akut Sarkık Felç vakalarının arttığı gözlemlenmiştir. Yine de hastalığa neden olabilecek diğer faktörler de söz

konusu olduğundan, bu projeyi tek başına bu konuda suçlamak doğru değildir (McGoey, 2015; 131).

3.4.3. Tarım

Gates Vakfının sağlık alanında üstlendiği rolden edindiği tecrübeler ona, küresel düzeyde açtığı bu savaşın, kralın değil tebaanın savaşmaktan men edilmesi durumunda kazanılacağını öğretmişti. Bu anlamda hastalıkların kendisinin hedef alınması yerine, hastalıkların yayılmasına imkân veren ortamların iyileştirilmesine yönelmek daha doğru bir strateji olacaktı. Beslenme ve yerleşim yeri koşullarının iyileştirilmesi buna fayda sağlayabilirdi. Bu amaçla tarım alanı, vakfın hayırsever faaliyetlerini yönlendirdiği yeni alan olarak belirlendi. İlk adımda, yerel üreticilerin yerel tohumlarla üretim yapabilmesi ve ürettikleri ürünleri satabilecekleri bir pazarın oluşturulması hedeflendi. Bu amaç ile Birleşmiş Milletler ve Gıda Tarım Örgütü tarafından kurulan Dünya Gıda Programı (World Food Program)’nın yürüttüğü programlardan ‘Kalkınma için Satın Al / Purchase For Progress’a kaynak sağlanmaya başlandı. Program kapsamında belirli miktar bir ürüne belirli bir fiyattan satın alınma garantisi verilerek küçük çiftçilere gelişmek için ihtiyaç duyacakları kredilerin sağlanmasını amaçlanmaktaydı. Beslenme ürünlerine erişimde sorun yaşayan fakir ülke halklarının zengin ülkelerin göndereceği gıda yardımları ile buluşmaları da hedefler arasındaydı. Bununla birlikte Program bu ülkelere fon transfer etmek yerine, ‘Kalkınma İçin Satın Al Programı’ ile kredi mekanizmasına dâhil olmalarını sağlayarak, esas olarak nakit akışının tarımsal ürün tedarik etme kapasitesine sahip gelişmiş ülkelerin tarım üreticilerine ve nakliye firmalarına yönlendirilmesi sonucunu yarattı (McGoey, 2015; 175).

Vakfın tarım alanındaki faaliyetleri yalnızca hayırseverlikle sınırlı değildi. Dünyanın en büyük genetiği değiştirilmiş tohum üreticilerinden Monsanto ve gıda üreticisi ve pazarlamacısı olan Cargil Şirketleri ile ortaklık ilişkilerinin bulunduğu da biliniyordu (Morvaridi, 2015; 7). Bu şaibeli ilişkiler, neticede hayırsever projelerin sahipleri ile hayırseverliğe muhtaç durumları yaratanların aynı kişiler olup olmadığı konusunda ciddi kuşkulara yol açıyordu.

Kırsal kalkınma hedefiyle faaliyet yürüten ve Gates Vakfı'ndan evvel uzun süre bu alanda liderliği sürdüren Rockefeller Vakfı'ydı. Vakıf Meksika'da başlattığı 'Yeşil Devrim' ile bu alanda ünlenmişti (Zunz, 2014; 152). Yeşil Devrim'in bu dönemdeki esas amacı Asya ve Güney Amerika ülkelerinde komünizmin yayılmasını önlemeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktı (Brooks, 2015; 103). Kapitalist hayırseverlerin ve şirketlerin, gıda yetersizliği sorununa karşı sorumluluk üstlenmeleri yoluyla aslında bir anlamda devlet dışı aktörlerin de bu sorunlara yönelik çözüm üretebileceği, ortadan kaldırılmasında rol oynayabileceği gösterilmek isteniyordu (Morvaridi, 2012; 245). 'Yeşil Devrim' ile amaçlanan ise, yüksek verimliliğe sahip buğday, mısır ve pirinç tohumları elde edilerek bunların gelişmekte olan ülkelerde ekimini yaygınlaştırmak ve bu yolla tarımsal ürün çıktısını arttırmaktı. Yüksek verimli tohumlar vakfın desteklediği ve bugün CGIAR (Uluslararası Tarımsal Araştırmalar için Danışma Grubu)'na devredilmiş olan CIMMYT (Uluslararası Buğday ve Mısır Geliştirme Merkezi) ve IRRI (Uluslararası Pirinç Araştırmaları Enstitüsü) tarafından bulunmaktadır. Tohumların ilk kez Pakistan ve Hindistan'a ekimi sağlanmış ve Hindistan'da sonuç olumlu olmuştur. On yıl içerisinde ülkenin tahıl üretimi iki katına yükselmiştir. Hindistan'da ve bir diğer uygulama olan Meksika'da başarılı sonuçlar elde edilmesinin sebebi bu ülkelerde altyapının üretime uygun olmasındandır. Hindistan'da bu imkânlar, İngiltere'nin sömürgesi olduğu yıllarda, özellikle tarım alanında gerçekleştirilen sulama altyapısına dayanmaktayken, Meksika'da şartların gelişmesi tamamen devlet desteğiyle sağlanmıştır (Şahinöz, 1990; 233-235).

Vakfın katkısının olduğu daha yakın tarihli faaliyetlerden birisi de, 'Altın Pirinç Projesi' adı altında İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nde çalışan bilim insanları tarafından A vitamini açısından zenginleştirilmiş pirinç tohumu elde edilmesi idi (Brooks, 2015; 103). Bu proje, o dönemde henüz ekilebilmesi için hazır olmasa da milyonlarca çocuğun hayatının kurtarılabilmesinin mümkün olduğu etiketiyle basında duyurulmuştu. Brooks'un Pollan'ı referans göstererek belirttiği ifadelerde ise bu projenin GDO'lu ürünlerin pazarlara girişini kolaylaştırmak için yapıldığı ileri sürülmekteydi (Brooks, 2015; 104).

Bu konuda Şahinöz de, Yeşil Devrimi mümkün kılan tohumluk, gübre, ilaç ve araç gereçlerin çok uluslu şirketler tarafından temin edilmesi yoluyla, esas olarak bu şirketlere pazar yaratarak fayda sağlama amacına hizmet ettiğine dikkat çekmektedir. Örneğin, Yeşil Devrim'in olumlu sonuçlanmasının ardından, bu girdi tedarik eden çok uluslu şirketler açısından yoğun bir talep oluşumu gerçekleşmiştir. Bu talebi karşılamak için ise projenin uygulandığı ülkeler para arzını arttırarak ülkelerinde yüksek oranlarda enflasyona sebep olmuşlardır. Ürünlerin pazarlanabilmesi için kapitalist ekonomiye geçişle beraber kırsal bölgelerden kentlere yoğun göçler gerçekleşmiş, bu göçler bazı toplumsal çatışmalara neden olduğu gibi kentlerde de birtakım barınma sorunlarına yol açmıştır (Şahinöz, 1990; 238-239).

3.4.4. Barınma

Tarih boyunca hâkim olan tüm üretim tarzlarında ve coğrafyalarda yoksulların barınma ihtiyacı, müdahale gerektiren bir durum oluşturmaktadır. Bu yalnızca buna gereksinimi olan yoksullar için değil, yerleşim yerindeki yoksulların sokaklardan çekilmesini kendi güvenlikleri için gerekli gören zenginler için de önemlidir. Nitekim hem siyasi otorite hem hayırsever zenginler bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Kapitalizm ile beraber sanayinin gelişmesi ile ihtiyaç duyulan işgücünün sanayi merkezlerine göçü gerçekleşmiş, bu yoğun nüfus akışı sebebiyle işçilerin barınacakları konut ihtiyacı kat ve kat artmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla özellikle İngiltere'de hayata geçirilen üç girişim, sistem içerisinde çözüm üretilmesi açısından yöntem olarak kabul görmüş ve hayırsever girişimcilere rehberlik etmiştir (Adam, 2004; 18). Tüm bu girişimler kâr sağlamış olsalar da çalışanlar için yine de piyasanın altında fiyatlar ile konut kiralamayı içermektedir (Harris ve Bridgen, 2007; 7).

Bu amaçla George Peabody de Londra'da kar amacı gütmeyen bir sosyal konut işletmesi kurmuştur. Kişisel bir kazanç elde etmek peşinde olmayan Peabody'nin bu girişiminde inşa edilen konutlardan ele geçen kazanç sadece girişimi desteklemek isteyenlere güvence verilmesi yönündeydi. Kapitalist yöntemlerin barınma sorununun çözümünde yeterli olmadığını düşünüyordu (Adam, 2007; 163). Ancak Peabody'nin aksine Waterlow kapitalist yöntemlerin uygulanacağı, kâr hedefleyen ticari bir konut

şirketi kurarak soruna çözüm aramaktaydı. Projesinde bu konuda bir sınırlama getirmişti; şirketin kârı yüzde beşi geçmeyecekti. Kolayca inşa edilen basit bloklar maksimum yüzde beş kar kısıdı içerisinde kiralanacaktı. Hill ise Peabody ve Waterlow'un konut inşa yönteminin her ikisini de izlemeyerek farklı bir yöntemle başvurmakta ve hazır konutların yönetimini üstlenerek kiraya vermek suretiyle faaliyetlerini yürütmekteydi (Adam, 2004; 19).

Waterlow'un yönteminden esinlenen Henry Bowditch, Boston Kooperatif İnşaat Şirketi'ni kurarak Waterlow'dan farklı olarak da şirketin kârını yüzde yedi ile sınırladığı gibi konut tedarik yöntemi geliştirdi ve eskileri kiralamak ve kırsalda küçük model evler üretmek üzerine faaliyetlerini çeşitlendirdi (Adam, 2004; 24).

Hermann Julius Meyer, Waterlow'dan esinlenerek işçiler için kiralık ev projesini Almanya'ya taşıyan isim oldu. Waterlow'un model ev fikrini benimsese de yüzde yedi kâr kısıdını dahi kabul etmeyerek bu noktada Peabody gibi bir tutum sergiledi. Yönetimini üstlendiği Uygun Fiyatlı Konut Oluşturma Derneği'ni kurdu. Daha sonra derneğin olduğu gibi korunması, bir vakfa dönüştürülmesi veya hisse senedi şirketi olarak faaliyet yürütmesi şeklinde üç seçenek ile karşılaştı. Meyer kapitalist sistemin belki de sorunların bizatihi kaynağı olması sebebiyle sorunların çözümünde işlevsel olmayacağını düşünerek üçüncü seçeneğe sıcak bakmadı. Tercihini, derneğin vakfa dönüştürülmesinden yana kullandı (Adam, 2004; 25).

Meyer, yaptığı tercihler dolayısıyla sistem karşıtı bir görünüm çizse de esasında reformcuymdu. Kapitalist sistemin korunabilmesi için reformlar yapılması gerektiğini savunuyordu. Kapitalizmin zenginlere sağladığı refah toplumun diğer kesimleri ile bölüştürülmezse beslenecek bir karşıt hareketin sistemin sonunu getireceğini düşünüyordu. Bu sebeple yürüttüğü hayırsever projesi içinde kontrollü sınırlı reformlar gerçekleştirmeyi hedefledi. Nitekim inşa ettiği konutların kiralanacağı kişilerin yıllık gelirlerinin sekiz yüz ile bin sekiz yüz mark arasında seyretmesi gerektiği, beşten fazla çocuk sahibi aileler ve çalışmayıp toplumun bakımına muhtaç olanların evleri kiralayamaması gibi katı kuralları belirledi. Buna karşın dinlerinin, mezheplerinin hiçbir önemi yoktu. Bu şu anlama geliyordu; amaç yoksulların

desteklenmesi değil, işçi sınıfının sistemle bütünleşmelerinin, sistem içerisinde kalmalarının sağlanmasıydı (Adam, 2004; 26).

Hayırsever zenginlerin yöneticiliğini üstlendiği vakıflar tarafından yürütülen projeler olduğu gibi daha örgütlü ve toplumcu olduğu ifade edilmesi mümkün olan ancak yukarıda belirttiğimiz gayelerle farklı toplumsal kesimlerin bütünleşmesini hedefleyen projeler de vardı.

İngiltere’de Samuel Barnett tarafından Londra’da kurulan Toynbee Hall ile başlayan Yerleşim Evleri Hareketi projesi bunlardan birisidir. İsim projenin başlangıcında üzücü bir olaya dayanmaktadır. Bir rahip olan Barnett’in Cambridge ve Oxford üniversitelerine ilettiği, yoksul mahallelere yerleşerek, buradaki sorunlarla ilgili çalışmada bulunma talebi olumlu karşılanınca, bu üniversitenin öğrencileri bu mahallelere yerleşmeye başladılar. Bunlardan Arnold Toynbee isimli öğrenci bu çalışmalar esnasında hastalanarak ölünce, açılan yerleşim evine kendisinin adının verilmesi uygun bulunur. Bu evlerde yaşayan öğrenciler vasıtasıyla yoksulların yaşam koşullarına ilişkin veri toplanabiliyor, mahalle sakinlerine sağlık bilgisi üzerine ve meslek edinebilmelerini sağlayacak çeşitli eğitimler verilebiliyordu (Buz ve Ayyıldız, 2019; 190). Bulmer, çalışmanın üç amacı olduğunu belirtir: *“eğitim ve kültürün yayılmasını sağlamak, sınıflar arası doğrudan teması sağlayarak ilişkileri geliştirmek, sosyal sorunların kaynağını içeriden tespit edebilmek”* (Bulmer, 1999; 32).

Görüldüğü üzere Toynbee Hall örneğinde, diğer barınma alanındaki hayırsever girişimlere kıyasla tanınmayan bir kesimin hayatına ilişkin kendisi sürece dâhil edilmeksizin karar alınmaya çalışılmamıştır. Yerel halk ile işbirliği gözetilmiş, elde edilen veriler ışığında yoksulların daha iyi ücretlerle iş edinebilmelerinin yanında yerel yönetimler üzerinde baskı kurularak yaşam koşullarının iyileştirilmesi sağlanmıştır (Buz ve Ayyıldız, 2019; 191). Toynbee Hall örneğinin Amerika’daki benzer uygulaması Laura Jane Addams ve Ellen Gates Starr tarafından Cihacago’da kurulan Hull House’dur. Proje sanayinin gelişmesi ile kentin uyumunu bozmakta olan göç dalgasının kontrol altına alınması ve toplum kesimleri arasında Amerikan vatandaşlığı altında ortak bilinç kazandırmayı hedeflemiştir (Kaya, 2017; 81).

3.4.5. Kültür-Sanat

Vakıfların ve onlar üzerinden zenginlerin kültür-sanat alanında üstlendikleri roller politik kaygılar taşıyabildiği gibi, daha kişisel arzular ve devletlerin sağladığı vergi indirim teşvikleri göz önünde bulundurulduğunda, kişisel menfaatlerle de şekillenebilmektedir. Vakıfların kültür sanat alanında diğer alanlara kıyasla daha özgür faaliyette bulundukları ve daha az toplumsal muhalefetle karşılaştıkları gözlemlenmektedir. Bu noktada, Gramsci'nin hegemonyanın kurulabilmesi için rızanın kültürel ideolojik üstünlüğün ele geçirilmesi yoluyla kazanılması gerektiğine ilişkin düşüncelerini hatırlatmak gerekmektedir. Bu alandaki projelerin toplum tarafından tepki ile karşılanmaması daha az kapitalist olması ve sınıfsal ayrılıkları derinleştirmemesinden değil de, daha çok hegemonik bir yönetime sahip olmasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Hayırseverliğin bu alandaki gerekçeleri oldukça silik olsa da yine de tespit edilebilecek düzeydedir.

Modern kültürün inşası iş birliği gözetlen birçok aktörün aktif ya da pasif katkıları ile gerçekleşmektedir. Belirli bir coğrafyada başlayıp dünyaya yayılan müzik ve edebi türler, o coğrafyanın yaşayışını resmeden televizyon dizileri ve propaganda veya eleştiri aracı olan sinema filmleri, çizgi filmler ve pornografi gibi birçok öge bunu bu iş birliğine borçludur. Sayılanlar gibi söz konusu finansmana ihtiyacı olan birçok sanat dalındaki icracılar bu imkâna erişemese de sağlanan katkı toplumun sistem karşısındaki hoşnutsuzluklarının engellenmesinde, toplumsal özgüvenin canlandırılmasında işlevseldir. Ayrıca kültürel miras olarak değerlendirilebilecek birçok sanat eserinin günümüze kadar korunabilmesi de bu finansman ve bu yöndeki hayırseverlik faaliyetleri ile mümkün olabimiştir (Roelofs, 2003; 82-84).

Neticeleri itibarıyla olumlu karşılanan tüm bu çabaları yönlendiren amaçlara bakıldığında, çeşitli faktörler tespit edilebilmektedir. Özellikle uluslararası rekabet söz konusu olduğunda, bu alanın ne denli kritik bir mevzi olduğunu anlamak için, soğuk savaş döneminde bu tür faaliyetlerin ne denli yoğunlaşmış olduğuna bir göz atmak yeterlidir. Komünist ülkelerde, sanata yönelik yapılan harcamalar sayesinde, düşük gelir grubunda bulunan geniş halk kitleleri de varlıklı sınıfların ilgi alanına girdiği sanılan sanatsal faaliyetlerden istifade edebiliyorlardı. Kapitalist cephe açısından ise

bu durum yoksulların evde yakacakları olmaması sebebiyle gidiyorlar şeklinde yoksunluk ile ilişkilendirilerek karalansa da, kültürel alanın hegemonyanın korunabilmesi için göz ardı edilmemesi gereken bir alan olduğu da yadsınamıyordu. Silahlar çekilmeliydi ve çekildi. Vakıflar ve CIA işbirliği ile ABD’de sanatçıların ve sanat tüketicilerinin özgür, ABD’nin geniş bir kültürel zenginliğe sahip olduğuna ilişkin çalışmalar başlatıldı. Bu amaçla, Boston Senfoni Orkestrası Turnesi, Jackson Pollock ve Mark Rothko’nun gezici sanat sergisi, Ford Vakfı tarafından fonlanan ‘Perspectives’ Dergisi’nin çıkarılması, İncilin Aborjin topraklarında kabile dillerine çevrilmesi amacıyla Wycliffe İncil Çevirmenleri’nin kurulması, komünist yayımların önüne geçmek amacıyla Ford Vakfı’nın üstlendiği ‘Hindistan için kitaplar’ programı kapsamında dini kitapların çevrilmesi gibi birçok girişim gerçekleştirildi (Roelofs, 2003; 85-86).

Az önce yukarıda da bahsedildiği üzere, bu faaliyet alanında zaman zaman hayırseverlerin kişisel hedefleri de etkili olmaktadır. Hayırsever zenginler sadece topluma katkı sağlamak, toplumsal refahı ve gelişmişlik düzeyini yükseltmek gibi toplumsal amaçlarla bu tür faaliyetleri desteklememekte, bu yolla siyasi erk tarafından daha çok muhatap alınmak, liderlik pozisyonuna daha kolay yükselmek gibi bazı şahsi hesaplarını da arka planda tutmaktadırlar. Özellikle ABD’deki müzelerin, sanat galerilerinin arkasında böyle bir amaç yatmaktadır. Bu konuda ABD’yi hususi olarak vurgulamak gerekmektedir, çünkü küresel hegemonyasını yerleştirmeye çalışan Amerikan zenginleri Avrupa ülkelerindeki müzelere yetişebilecek ölçüde gelişmiş yapılara sahip olmadıklarını anladıkları andan itibaren bu konuda ivedilikle bir şey yapılması gerektiğini anlamışlardır. Mesela, Metropolitan Müze ve New York City’deki Amerikan Doğa Tarihi Müzesi zenginlerin bu tür bir gereksinim üzerine gerçekleştirdikleri bilinen kültür sanat projeleridir (Adam, 2004; 27). Ancak bunu tek başlarına yapmamışlardır. Toplanan tüm bağışlara ve üye çokluğuna rağmen, müze binasının inşası ve çalışanların istihdam edilmesi durumunda masrafların karşılanması için devlet desteğine de ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda, Metropolitan Museum of Art’a New York City Hükümeti’nin o dönem için taahhüt ettiği yıllık 15.000 dolar yardım üzerinden somutlaşan ilişki, Boston Güzel Sanatlar Müzesi hariç tüm ABD müzeleri için bir örnek teşkil etmektedir (Adam, 2004; 22).

Avrupa ülkelerinin özellikle Almanya'nın Leipzig şehrindeki müzelerin yarattığı beğenilerin aktive ettiği ABD'deki hayırseverlik uygulamaları, bununla birlikte yine de Almanya'daki müze uygulamalarından farklılık sergilemektedir. ABD'deki müzeler özel hayırsever girişimler ile onların mülkiyetinde kurulup devlet tarafından desteklenirken, Almanya'da hayırseverler belediye mülkündeki müzelere fon sağlamaktadırlar. ABD'deki müzelerin yöneticileri fon sağlayan hayırsever patronların kendileri iken, Almanya'da belirli bir topluluğun çıkarına hizmet etmediğinden emin olunan bağımsız uzmanlarca yönetilen müzeler söz konusudur (Borgmann, 2004; 42).

Devletin hayırsever kurumların faaliyet yürüttüğü alanlardaki konumunun faaliyetin niteliğini değiştirdiği ve devletin rolüne / katkısına göre hayırseverlik kurumunun boyutunun da ülkeden ülkeye değiştiği gözlemlenmektedir. Bu sebeple hayırseverlik kurumu üzerindeki devlet etkisinin incelenmesi önem arz etmektedir.

3.6. Hayırseverlik ve Devlet

Tezde, daha önce hayırseverlik konusundaki tanımlamalardan bahsedilirken, literatürde kullanılan yabancı sözcükler ile ifade etmek gerekirse, bir başkasının iyiliğini düşünme sebebiyle yapılan fedakâr eylemler 'Alturizm'le, dini inançlar dolayısıyla duyulacak manevi tatmini hedefleyen sadaka kültürünü ifade eden yaklaşımlar ise 'Charity' ile ifade edilmiş ve bu iki tanımlama arasındaki nüansa dikkat çekilmişti. Bu iki tanım konusundaki ayrım irdelendiğinde, bunlardan birinin, hayırsever eylemi gerçekleştiren kapitalist zenginlerin çeşitli faaliyet alanları üzerinden takip edildiğinde birtakım hayırsever eylem yöntemlerine ve hedeflerine sahip olmasıdır. Sektörün hususi olarak ABD özelinde küresel ölçüde güçlenebilmesi ve yayılım gösterebilmesi yalnızca gayretkeşliklerine dayanmamaktadır. Özellikle neoliberal küresel düzenleme tarzıyla birlikte, ama ondan da önce devletin sosyal alandan çekilmesi yüzünden, hem toplam talebin azalma riski hem de çeşitli gelir ögeleri azalan toplum kesimlerinin devlet himayesinde kazanılmış rızalarının azalma ihtimali, sermaye birikiminin sürdürülebilmesi amacıyla hayırsever sektörün sosyal yardım hizmetlerinde devletin yerini almasını gerektirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte de bir soru işareti doğmuştur; kâr elde etme arzusu ile işleyen piyasa düzeni ve bu

piyasada rol alan şirketlerin hayırsever kuruluşlara bağışta bulunması yoluyla toplumsal sorunlarla mücadele edebilmek mümkün müdür? Bu soru kapitalist hayırseverliğin eleştirisine yöneltilmiş olmaktan çok kapitalistlerin hayırseverliğe karşı yönelttiği bir soru gibi durmaktadır. Nihayetinde kapitalistler, bu sorunun üstesinden gelmek için, ‘hayırsever kapitalizm’ denen, kârlı hayırseverlik olarak da ifade etmenin mümkün olduğu, hem topluma hem kapitaliste fayda sağlayacak her iki taraf için de kârlı olabilecek bir orta yol bulmuşlardır (Sarıipek, 2017; 87-89).

Devlet de vergi politikalarında bu lehte sağladığı değişiklikler ile hayırsever sektörü teşvik etmiş aynı zamanda nakdi ve aynı bağışlar, işbirliği protokolleri ile de sektöre fon girişi sağlamıştır (Raymond, 2004; 59). Nitekim yapılan çalışmalarda hayırsever sektörün faaliyet alanlarında onunla rekabet edip onu sıkıştırmak ve ezmek yerine bürokratik ve hukuki engellere takılmamaları için önünü açan, sektör lehine vergi uygulamaları geliştiren devletlerde hayırsever sektörlerin daha gelişmiş olduğu gözlemlenmiştir. Layton, bu anlamda vergi uygulamalarının güvenli bir ölçüm sağlayacağını belirtmektedir (Layton; 2016; 541).

Devletin sektöre destek sağlama yöntemi olarak vergi kanalını tercih etmesinin arkasında normal seyrin getirdiği bir tesadüf olduğunu düşünmek iyimserlik olacaktır. Lambelet ve arkadaşları çalışmalarında McDaniel’in bunun nedenini açıklamak üzere tespit ettiği birtakım sebepleri aktarır. Buna göre vergi uygulamaları yoluyla destek sunulurken, hali hazırdaki bir mevcut transfer edilmediğinden, henüz devletin kasasına giren bir meblağ kasadan çıkmamıştır ve bu yüzden örtük bir kamu harcaması söz konusudur. Yani görünürde bir kamu harcaması yapılmamıştır. Ayrıca uygulama ilave yoğun bir bürokratik süreç içermediği gibi muhatapların birebir ilişkisiyle kurulan bir destekleme de söz konusu değildir ve dolayısıyla faaliyetin ahlaki içeriğine ilişkin bir kaygıya da gerek yoktur. Bu iki taraf için de söz konusudur. Vergi uygulamalarının tercih edilmesi sayesinde yapılan desteklemenin genel niteliği toplumsal ve siyasi muhalefeti azaltıcı şekilde gerçekleşmektedir; çünkü ortada hissedilebilir ya da gözlemlenebilir bir durum yoktur (Lambelet vd., 2019; 33).

Bununla birlikte Leat’in belirttiği üzere birçok ülkede vergiden düşülen miktarın devlet gelirini azalttığını, hayırsever sektöre sağlanan teşvikin hayırsever sektör

tarafından devletin yapacağı örneğin bir transfer harcaması düzeyinde olmayacağını, bu teşvikten yararlanan hayırsever faaliyeti yürüten tüm örgütlü yapıların faaliyet alanının değişkenlik gösterdiğini ve gerçekten bir kamusal hizmet niteliğinde olamayacağını, bazı vakıfların hükümetlerin stratejileri ve politik menfaatleri gereğince daha çok ve daha uzun süre desteklendiğini belirten eleştiriler mevcuttur (Leat, 2016; 2). Bu konuda Türkiye’den örnek vermek gerekirse, devlet kurumu olan belediyelerin nakdi bağış toplama ve dağıtmasına müsaade edilmezken hükümete yakınlığı ile bilinen çeşitli vakıflara bu gibi faaliyetlerde hiç sorun çıkarılmadığı, hatta teşvik edildiği, hükümetin ideolojik rekabeti olduğu düşünülen vakıfların bu tür teşebbüslerinin ise sürekli olarak engellendiği, çeşitli kısıtlamalarla karşılaştığı görülmektedir (Arı, 2021).

Nihayetinde, bu gibi örneklerin olması, hayırsever vakıfların ve bağışçılarının vergi indirimini hak edip etmedikleri (Zunz, 2014; 77); bu teşvikleri talep eden ve varlıkları bu şartla mümkün olabilen eylemlerin gerçekten hayırsever olup olmadığı; bu tür hayırseverliklerin daha çok kişisel çıkarlara dayanıyor görünmesi sebebiyle bunun aslında vergiden kaçınma yöntemi olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunda birtakım soruları da beraberinde getirmektedir. Leat bu noktada ABD’de 1935’te elli milyon doların üzerindeki servetler için miras vergisi yüzde yetmişe yükseltilirken hayır, eğitim ve dini kuruluşlara muafiyet getirildiğinde, Ford Vakfı’nın kurulduğunu hatırlatmaktadır (Leat, 2016; 71). Vakıf kurulduktan sonra, yönetimindeki yetki kaybedilmeden, kendi soyundan gelene devrinin mümkün olması için gerekli politik mesai gerçekleştirerek ilgili düzenlemeler sağlanmıştır (Zunz, 2014; 173). Seddon’a göre devlet desteğini reddeden hayırsever kuruluşlar da yok değildir. Kendi bağımsızlıklarını korumak ve uygulamalarını devlet yönlendirmesi veya baskısı olmadan gerçekleştirebilmek amacıyla yoksul çocuklara kırsal alanlarda bakım sağlayan Honeypot ile yaşam koşulları zorlu olan ailelere sosyal yardım ve psikolojik destek sağlayan Rainbow Trust buna iki örnektir (Seddon, 2007).

Devlet ve hayırsever sektör arasındaki ilişkiler ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Pamela’nın aktardığı Salamon ve Anheir’in Sosyal Köken Teorisi’ne göre hayırsever sektör ve devlet ilişkileri dört devlet yapısı altında şekillenmekte ve

bunlar liberal, sosyal demokrat, korporatist ve devletçi olarak isimlendirilmektedirler. Liberal bir görüntüye sahip olan ülkelerde diğerlerine kıyasla hayırsever sektörün daha büyük oranlarda olduğu tespit edilmektedir (Wiepking ve Handy, 2016; 10). Layton çalışmasında bu konuda birtakım bulgulara sahiptir. Çalışma, hedef ülkeleri hayırsever sektörün büyüklüğüne, bağışların vergi indirimi sağlayıp sağlamadığına, Salamon ve Anheir'in sınıflandırmasına, uygulanan vergi sistemine göre kategorize etmiştir. Buna göre Avustralya, İsviçre, İngiltere, Amerika ve bir kısım ile Kanada da liberal görünüm ağır basmaktadır. Bu ülkelerin liberal yapıları hayırsever sektörlerinin boyutlarını genişleten etkenlerden biri olarak belirtilmektedir. Kanada örneğinin farklılığı, ülkenin hayırsever sektör devlet ilişkisinin liberal olmakla birlikte, sağlık, eğitim alanlarında devletin bu sektörler üzerindeki ağırlığının sürüyor olmasıdır. Bulgulara göre Çin, Finlandiya, Hollanda ve Norveç gibi ülkeler sosyal demokrat; Avusturya, Mısır, Fransa, İrlanda ve Almanya ise korporatist yapıya dâhil edilmiştir. Bulgaristan, Japonya, Meksika ve Vietnam ise devletçi olarak sınıflandırılırken, bunlardan Japonya hayırsever sektör büyüklüğü olarak bu ülkeler arasında bir istisnadır. Bunun sebebi hayırsever sektörlerin büyüklüğünün yalnızca devlet ile kurdukları ilişki ile değil ülkelerin iktisadi büyüklükleri ile de ilgili olmasından kaynaklanmaktadır (Layton, 2016; 542-549).

Şekil 3. 1: Kâr Amacı Gütmeyen Sektörlerin Ülke Karşılaştırması, Bağışçılar ve Kuruluşlar İçin Mali Teşvikler

Ülke	Sektör		Bağışçılar		Kuruluşlar	
	Sektör Boyutu	Salamon–Anheier Sınıflandırması	Vergi Sistemi	Vergiden Düşülebilir Kısıtı	Uygunluk Genişliği/Darlığı	Kar Amacı Gütmeyen Kuruluş Düzeyi
1. Austria	Geniş	Korporatist	Artan Oranlı	Gelirin %10'u	Geniş	Büyük
2. Australia	Geniş	Liberal	Artan Oranlı ve Gelir	Yok	Geniş	Büyük
3. Kanada	Geniş	Liberal/Sosyal Demokrat	Artan Oranlı ve Gelir	Gelirin %75'i	Geniş	Büyük
4. China	Devlet Ağırlıklı	Sosyal Demokrat	Artan Oranlı	Gelirin %30'u	Dar	Küçük
5. Fransa	Geniş	Korporatist	Artan Oranlı	Gelirin %20'si	Geniş	Geniş
6. Japonya	Geniş	Devletçi	Artan Oranlı	Gelirin %40'ı	Dar	Küçük
7. İsviçre	Geniş	Liberal	Artan Oranlı, Federal	Gelirin %20'si kanton ve belediyeye göre değişmektedir.	Geniş	Geniş
8. İngiltere	Geniş	Liberal	Artan Oranlı	Sınırsız	Geniş	Geniş

9. ABD	Geniş	Liberal	Artan Oranlı, Federal	Gelirin %50'si	Geniş	Geniş
10. Almanya	Geniş	Korporatist	Artan Oranlı	Gelirin %20'si	Geniş	Geniş
11. Hollanda	Geniş	Sosyal Demokrat	Arta Oranlı	%1'lik taban, gelirin %10'luk tavanı.	Geniş	Geniş
12. Norveç	Geniş	Sosyal Demokrat	Artan Oranlı	500 ABD Doları ile 2.200 ABD Doları arasında düşülebilir	Geniş	Küçük
13. Rusya	Geniş	Sosyal Demokrat	Düz (%13)	Gelirin %25'i	Geniş	Küçük

Kaynak: "The Influence of Fiscal Incentives on Philanthropy Across Nations", The Palgrave Handbook of Global Philanthropy, (Der. P. Wiepking ve F. Handy), Londra: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 540-557'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Devletin bu ilişkideki tek pozisyonu sürekli vermek üzerine değildir. Örneğin barınma alanında faaliyet yürüten hayırseverlik çalışmalarında devlet konutların sıhhi standartlara uyumunu sağlamak için bazı mevzuat çalışmaları yapmıştır (Morris, 2004; 152-153). Devlet düzenlemelerine uyum, konumunu korumak ve teşviklerden faydalanmak isteyen hayırsever kuruluşlar için özellikle şarttır. Devlet, kuruluşların mali durumlarını ve harcamalarını denetleyerek vakıfların faaliyetlerinde hesap verilebilirliği ilke olarak belirlemektedir (Wiepking ve Handy, 2016; 17). Hatta on sekizinci yüzyıla gidersek Fransız Devrimi ile beraber vakıf mülkiyetinin dağıtılmasına varacak kadar devletin denetiminin ve kararlarının ağırlaştığı durumlar olmuştur (Anheier ve Stoepler, 1999; 17). Komünist ülkelerde ve diktatörlüklerde ise hayırsever sektörün yasa dışı bırakılarak ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir (Einolf, 2016; 521).

Bu boyunduruk ihtimali hayırsever sektörün tedirgin hissetmesine yol açmakta hatta devlet ile kıyasa girerek çatışma yaşamasına sebep olmaktadır. Hayırsever sektör temsilcilerinin belki de her fırsatta, devletin önlerini açmalarına yönelik taleplerini gözardı etmemesi, sosyal politika üretirken uygulayıcı ve dağıtıcı olarak hayırsever örgütlere yerini bırakması ve bizzat kendisinin sosyal yardım uygulamalarına girmemesi konusunda vurgu yapmaları da bu yüzdendir (Aktan ve Bahçe, 2015; 53). Bu noktada şu soruların sorulmasında yarar görülebilir; iddia edildiği üzere hayırsever sektör bu alanda devletin yerini doldurabilecek kadar başarılı mıdır ya da başarılı olabilir mi? Topluma fayda sağlayacak uygulamaların üretilmesinde ve halka ulaştırılmasında aktörlerin varlığı bu yardımın niteliğini ve boyutunu ne yönde ve ne ölçüde etkilemektedir? Bu arada, hayırsever sektöre bakıldığında elde edilen veriler

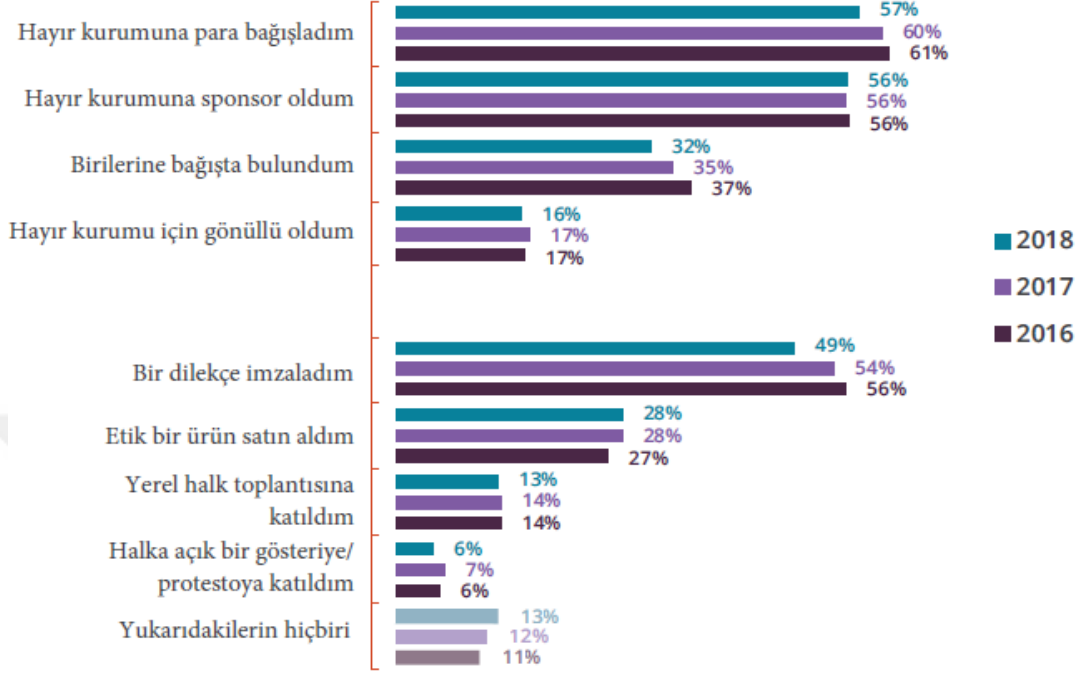
topluma yönelik fayda sağlamaya çalışan yerel yönetimler, sendikalar, devlet kurumları ile kıyaslandığında vakıf harcamalarının bu sıralamada oldukça mütevazı kaldığı gözlemlenmektedir (Sanghera ve Bradley, 2015; 185).

Hayırseverler, bağışta bulundukları miktarlar üzerinden vergi indirimi kazanmaktayken, aynı oranda devlet gelirinde bir düşme gerçekleşmektedir. Bu noktada şu soru akla gelmektedir; eğer hayırseverliğe kaynak aktaran zenginlerin mali teşviklerden istifade ettikleri oranlar ve servetlerinin üzerine konulabilecek vergiler kamusal harcama olarak devlet tarafından kullanılsaydı, bu toplum için daha büyük bir yarar sağlamaz mıydı (Edwards, 2008; 89)? Bu sayede servet vergisinin tercih edilmesi durumunda bir yandan vergiden kaçınma oranı aşağı çekilerek devlet gelirlerinde artış sağlanacak, bir yandan da elde edilen gelir hayırsever sektöre nazaran daha yüksek paylarla sosyal yardım olarak topluma geri yansıtılabilecekti (Morvaridi, 2015; 216).

Neoliberal piyasa yanlılarına göre toplumun içinde bulunduğu yoksulluğun bertaraf edilebilmesi için devlet kontrolünde yürütülecek programlara, devlet ile hayırsever sektör arasında kurulacak bir iş bölümüne ihtiyaç yoktur. Devlet bu alanı hayırsever sektöre bıraktığı takdirde sektör temsilcileri bağış toplayarak, devlet bürokrasisinin ve kayırmacılığın önüne geçebilecek şekilde doğrudan ihtiyaç sahiplerine erişerek destek sağlayabilecektir. Bu bürokrasi maliyetini ve fon sızıntısını en aza indireceğinden devletin de yararına olacaktır (Morvaridi, 2015; 9-10).

Oysa hayırsever sektörün gelişmiş olduğu kapitalist ülkelerde yapılan araştırmalar bunu doğrulamamaktadır. Aksine hayırseverliğe güvenmenin temkinsiz bir davranış olacağını belgeler niteliktedirler. Nitekim bir İngiliz yardım kuruluşu olan Charity Aid Foundation'un Birleşik Krallık üzerinde on altı yaş ve üzeri bireyler temel alınarak yaptığı araştırmanın 2019 yılında yayımlanan rapor bulgularına göre hayırsever kuruluşların yoksullara veya yoksulluğa yönelik istikralı şekilde gerçekleştirdikleri bir destek gözlemlenmemektedir. Birleşik Krallık özelinde son bir yıl içinde hayırsever veya sosyal faaliyetlere katılma ve bağışta bulunarak veya sponsor olarak hayır kurumlarına fon sağlayanların oranı son üç yılda düşüşe geçmiştir. Bu arada hayır kurumlarına olan güvenin de 2016'dan 2018'e %51'den %48'e düştüğü tespit edilmiştir.

Şekil 3. 2: Son bir yılda aşağıdakilerden hangisini yaptınız?

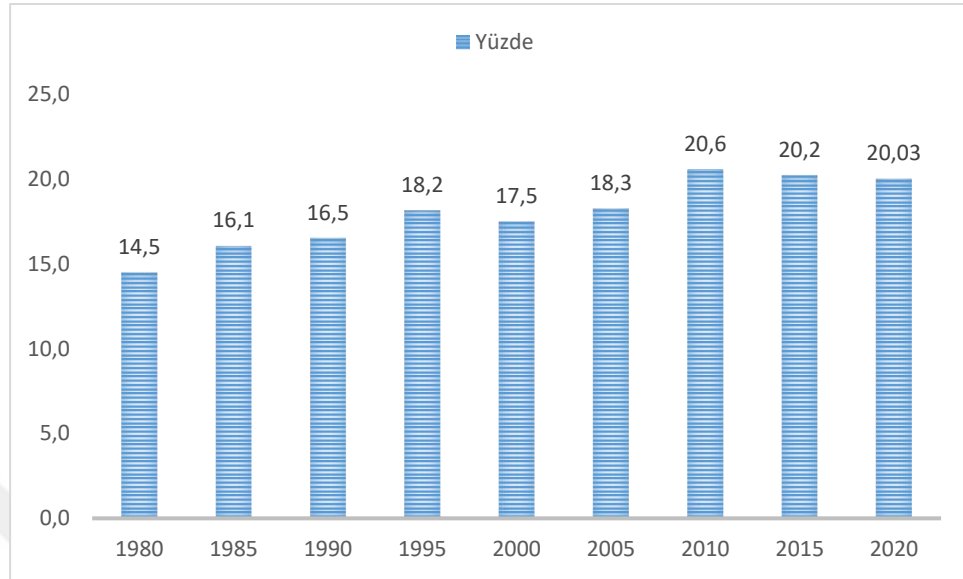

Kaynak: CAF UK Giving 2019 An Overview of Charitable Giving in The UK, (Çevrimiçi), https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf-uk-giving-2019-report-an-overview-of-charitable-giving-in-the-uk.pdf?sfvrsn=c4a29a40_4, 2019.

Bununla birlikte, The Philanthropy Roundtable’ın 2015 yılında on sekiz yaş üstü bin Amerikan vatandaşı ile yaptığı anket sonuçlarına göre de, katılımcıların %47’si sosyal bir sorunun çözümüne katkı sunmak istediğinde hayırsever kurumları tercih edeceğini belirtmektedir. Devleti tercih edecek olanların oranı ise %32 ile sınırlı kalmaktadır. Bu oranların vatandaşların iktidar veya muhalefet taraftarı olup olmadıklarına göre değiştiği söylenebilir (The Philanthropy Roundtable, 2021).

Hayırsever bağışlardaki dalgalanmaların ve düşüşlerin yanında devletin geri çekilmesinin rahatlıkla gözlenebildiği durumda dahi Tablo 3.1’de de görüleceği üzere OECD ülkelerinin sosyal kamu harcamalarında dönemsel ufak düşüşler haricinde sürekli bir yükselişi söz konusudur.

Şekil 3. 3: OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamaları (1980-2020)

Kaynak: The Social Expenditure Database, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/social/expenditure.htm>, 26.09.2021.

Neoliberallerin bakış açısı devlet kanalıyla gerçekleştirilen hak temelli sosyal politika uygulamalarının kaldırılarak devletin mesuliyetini bu alanda hayırsever sektöre devretmesini, devletin kollayıcı korumacı pozisyonundan dahi ayrılarak devlete destek olan bir hayırsever sektör yerine devleti ikame eden bir hayırsever sektör varlığını hedefliyordu. Nitekim arzularına erişenler onlar oldu. Toplumun yoksunlukları karşısında hak temelli sosyal politika uygulamaları ile desteklendiği bir süreçten hayırseverlik temelli sosyal politikanın uygulandığı bir sürece geçildi. Bu gidişatın savunucuları bunun toplumsal birliği kuvvetlendireceğini, toplumun kazanımlarında ve gördüğü destekte bir azalma gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir. Oysaki yeni düzen içerisinde toplumsal kesimler düzenli bir destekten mahrum kalarak, hayırseverlerin süreklilik göstermeyen bağışlarına ve faaliyetlerine bel bağlamaktadırlar. Bu alan elde veren ele karşı bir mahcubiyet ve saklı bir yükümlülük doğurmaktadır (Sarıpek, 2017; 95). Çelik, bu mahcubiyet ve yükümlülük dolayısıyla ki toplumda hak arama kültürü yerine itaat kültürünün geliştiğini belirtir (Çelik, 2010; 65). Hablemitoğlu'na göre de zenginlerin yoksul insanları önemsendiğine ilişkin algı oluşturulmaya çalışılan medyatik kampanyalarda verilen mesajın aksine esasında

burada yardım edilen insanların ifşa edildiği, insanın önemsizleştiği bir süreç işlemektedir (Hablemitoğlu, 2009; 106).

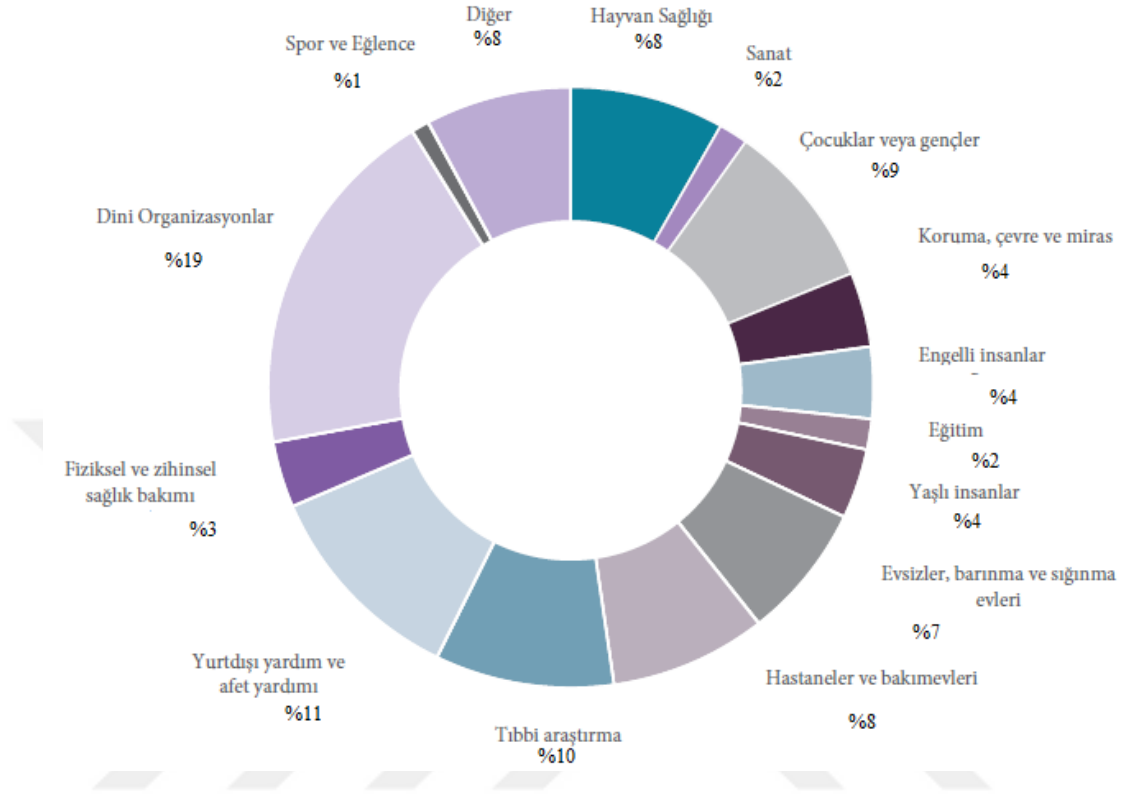
3.7. Hayırsever Faaliyetin Nedenleri

Hayırseverlik türleri ve faaliyet alanlarında yaptığımız değerlendirmeler sırasında çoğunun neticesi itibarıyla neye hizmet ettiğine yer yer işaret etmiş olsak da hayırsever faaliyetin aktörleri tarafından ne sebeple ifa edildiğine dair bir derlemeye ihtiyaç olduğu kanısındayız. Bölüm başında sadaka kültürüyle yapılsa da, somut olarak herhangi bir çıkar gözetilmeksizin fedakârca gerçekleştirilse de, kapitalist sistem içerisinde tarihsel olarak günümüze yaklaştıkça hayırsever kapitalistlerin piyasadaki iş yapış şekillerine benzerlik göstererek yönetilse de tümünün temelde yardım eylemini barındırdığından bahsetmiştik. Farklılıkları olan bu davranışların hepsinin bir sebebe ihtiyaç duyduğu oldukça açıktır ve gözlemcileri tarafından da, alıcıları tarafından da hayırseverlere neden verdikleri neden yaptıkları daima sorulmuştur ve sorulmaktadır. Birçok görüş bu tür eylemlerin kökenine dair yorumda bulunmuştur. Konuya ilişkin söylenecek ilk şey belki de hayırsever eylemde bulunanların yasal dayatmaya, bulunmayanların ise yasağa yaslanmadıklarıdır. Bu hayırseverlerin gönüllü eylemde bulunduklarına ilişkin bir kabulü doğurur. Yasal dayatma veya men söz konusu olmasa da istisnalar var olmakla beraber toplumlarda hayırsever eylemin ulvi bir niteliğe sahip olduğu hususunda fikir birliği vardır (Parr, 2015; 65).

Parr'ın çalışmasında Pogge'ye referanslarla yazdığı paragrafta da görüleceği üzere, varlıklı kapitalistlerin küresel düzeyde gerçekleştirdikleri hayırsever projelerin, servetlerini bu tür projeleri gerçekleştiren çeşitli kurumlara bağışlamalarının gerekliliğini gelişmiş ülkelerin zenginliklerini az gelişmiş ülkelerin kaynaklarının sömürülmesine dayandıran, az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun bu sömürü ilişkilerinin sonucu olduğunu ifade eden, zenginliklerin kökenine evrensel kabul almış ahlaki ve hukuki müeyyidelere uyulmamasını yerleştiren görüşler, zenginlerin yoksullara bir nevi tazminat ödediğini belirtmektedir (Parr, 2015; 69).

Bu görüş hayırsever eylemin neden yapıldığından çok neden yapılması gerektiğini söyler gibidir. Hayırsever projelerin bağışçıları arasında yalnızca aşırı zenginler yoktur. Orta halli denilebilecek haneler de tasarruf edebildiği gelir içerisinden hayırsever eyleme harcama yapabilmektedirler. Tazminat fikri bu anlamda bazı eylemler için geçerli olabilse de tümünü açıklamaya muktedir değildir. Birçok hayırsever bağışta bulunurken dini, ahlaki, bireysel çıkar ve gösteriş hedefli, vicdani referansları dile getirir. Tarih boyunca bu etkenler zaman zaman silikleşmeler de her zaman hayırsever eylemlerin gerekçeleri olarak yerlerini korumuşlardır. Mensupları üzerinden ifade edilecek olursa İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik olmak üzere üç büyük dinde de yoksulların korunması, desteklenmesi salık verilmektedir. Her ne kadar yoksullukla mücadele edilmesine yönelik tavsiyelerde bulunsalar da, dinlerin yoksulluğun kökenini gizleyen, sorunun kaynaklarını meşrulaştıran etkileri de olmuştur (Grönlund ve Pessi, 2015; 565). Nitekim hayırseverliğin pratiğinde alan ve veren arasında bir eşitsizlik ve toplumsal statü farklılığı olduğu aşikârdır (Throup, 2013; 558). Toplum tarafından üretilenin, topluma ait olanın, ne zaman, ne şekilde kişisel mülkiyete geçtiği ve öyle kaldığı, bu mülkiyet ilişkilerinin neden korunduğu sorgulanmaz. “Komşusu açken tok yatan bizden değildir” denir; ancak aç olanın neden aç kaldığına dair soru sorması ne salık verilir ne de bu yola müsaade edilir. Yoksulluğun olmadığı bir toplum için yeni bir tasarım ögütlemek ve gerçekleştirmek değil, inananların yoksulları görmesi ve rızıklarını temin etmeleri, onlara kendilerinde olandan gönüllerince bağışlamaları tavsiye edilir (Kılınç, 2011; 37). Buna karşın Birleşik Krallık örneğinde de görüleceği üzere halen on altı yaş üzeri hayırseverlerin yaptığı bağışların ağırlıklı olarak yöneldiği alan dini referanslara sahip faaliyetler ve organizasyonlardır.

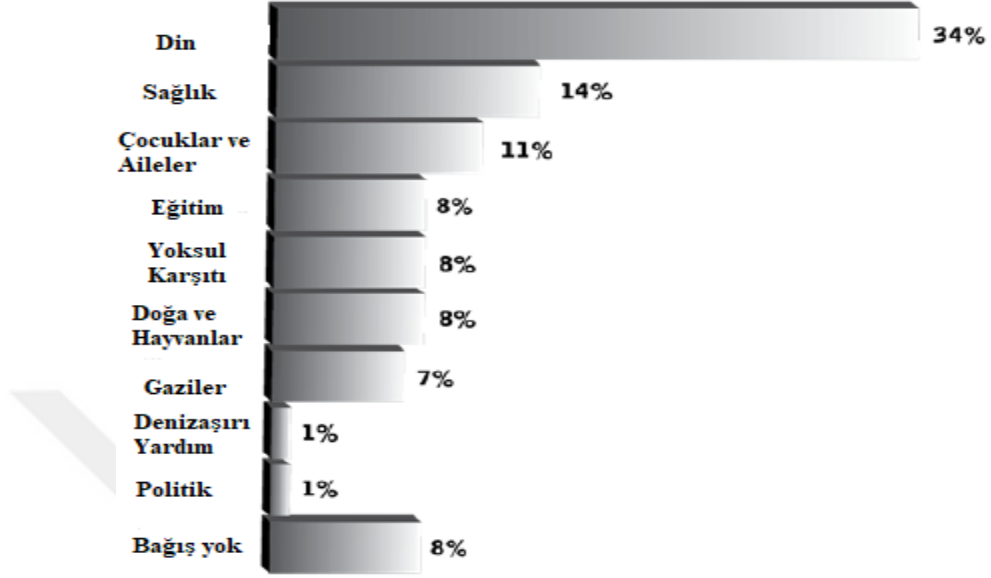
Şekil 3. 4: 2018 Yılında Her Bir Nedenin Aldığı Toplam Bağış Tutarının Oranı

Kaynak: CAF UK Giving 2019 An Overview of Charitable Giving in The UK, (Çevrimiçi), https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf-uk-giving-2019-report-an-overview-of-charitable-giving-in-the-uk.pdf?sfvrsn=c4a29a40_4, 2019.

Bu oran ABD’de daha da yüksek. The Philanthropy Roundtable’ın gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre hayırsever bağış nedenleri arasında din %34 ile baskın bir pozisyon edinmektedir.

Şekil 3. 5: Kendi Kişisel Bağış Amacınızı Düşündüğünüzde En Çok Hangi Hayır Amacına Hizmet Ediyorsunuz?

Kaynak: Results of an Original 2015 National Poll, (Çevrimiçi), <https://www.philanthropyroundtable.org/almanac/statistics/national-poll>, 07.11.2021.

Hayırseverlik faaliyetlerine bireysel olarak yaklaşıldığında, çok farklı motive edici etkenlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Örneğin dini vecibeler gereği olmayan, herhangi bir ilahi buyruğa itaat etmeyen, hatta bunu reddeden, adil bölüşümden, insanca yaşam koşullarından yana olup, olaya ahlaki boyuttan bakan hayırsever eylemler olabileceği gibi, kişisel çıkarını tesis etmek, toplumdaki saygınlığını arttırmak, sosyal statü kazanarak hayattaki konumlarını geliştirmek gibi farklı motivasyonlarla bu faaliyetlerde bulunanlar da olmaktadır. Yine yaşam konforundan oldukça uzak, kötü şartlarda hayatını idame ettirmeye mecbur kalanlara acıma duygusuyla bu tür yardım faaliyetlerine katılanlar da oldukça fazladır (Aktan ve Bahçe, 2015).

Kendilerine ait olanın bir bölümünü bağışlayan hayırseverlerin, servetleri içerisinde küçük olsa da hayırsever sektör açısından oldukça büyük payesi olan bu irili ufaklı bağışlar aslında hiçbir zaman denize atılmış sayılmamaktadır. En başta yapılan bağış bağışlayana bir itibar kazandırmakta ve onu içinde bulunduğu toplulukta saygın bir konuma eriştirmektedir (Singer, 2012; 26). Kültür sanat alanında yapılan hayırseverlik faaliyetlerinde bu durum daha görünürdür. Bu yüzdendir ki zengin ve

tanınmış aileler bu tür kültür sanat faaliyetlerinde yardımlarda bulunurken, müzayedelerde yaptıkları yüksek meblağların konuşulduğu satın alımlarda, müzelerin ve sanat binalarının inşasında sağladıkları fonlarla gerçekte kazanacakları statüyü ve itibarı da düşünmektedirler (Borgman, 2004; 16). Cemiyete girmenin ve orada saygın bir üye olabilmenin yolu bu uğurda ne kadar cömert olunabildiğiyle de doğru orantılıdır çünkü (Lee ve Marquis, 2018; 203). Ayrıca bu tip hayırseverlik faaliyetlerinin katkısı yalnızca topluma özellikle yoksullara yönelik değildir. Hatta en az derecede yoksullara yöneliktir. Burada hayırseverleri motive eden en önemli öğelerden biri hayırseverlerin bağışlarla destekledikleri alanda aynı zamanda kendilerinin de tüketici olmalarıdır (Schervish, 2000; 12).

Bireysel bağışlar için belirtilen bu etkenlerin çoğu genel olarak kurumsal bağışlar için de söz konusu olsa da, sadece kurumsal bağışlara özgü olan birtakım motive edici unsurlar da bulunmaktadır. Ciro ve Terzioğlu'nun aktardıkları, Sargeant ve Crissman'ın Avustralya'da faaliyet yürüten şirketlere odaklandıkları çalışmalarında elde ettiği bulgular, kurumsal hayırseverlikte genel itibarıyla göze çarpan nedenler olarak aşağıdaki gibi genelleştirilmektedir. Buna göre şirketlerin hayırsever faaliyetlerinin belirleyicilerine göre; şirket yöneticisinin bireysel performansının katkısı ağırlık kazanmakla beraber, reklam tanıtım, halkla ilişki kurma, toplum nezdinde meşruiyet kazanma, siyasi otoritenin yörüngesinde yer edinebilme, şirketin itibar kazanması, çalışanların aidiyetlerinin yükseltilerek performanslarının artırılması ve vergi avantajlarından yararlanmak gibi unsurlar bu yardımların motivasyonunun ardında yatan etkenler olmaktadır (Ciro ve Terzioğlu, 2017; 30-32). Bu arada sadece şirketlerin menfaatleri gözetilerek yürütülen hayırsever faaliyetlerin amaçları değişkenlik gösterse de, netice itibarıyla onların da hem şirket hem de toplum için yararlı sonuçları olabileceğine dair değerlendirmeler mevcuttur (Türker ve Vural, 2016; 163). Stratejik hayırseverlik olarak da ifade edilen ve bu görüşü rehber edinen yöntem, şirketlerin iş yaptıkları alan içerisinde rekabet güçlerini artırma hedefiyle toplumdan elde edecekleri veya ettikleri kazançları topluma geri vermelerini içermektedir. Şirket hayırsever faaliyeti ile hem topluma hem kendine yatırım yaparak, dolayısıyla kendi hissedarlarına da iyilik yapmaktadır. Bu bağlamda şirketin hayırsever faaliyeti baştan sonra bir tasarıma konu olmaktadır. Faaliyetin gerçekleştirilme şekli

kadar kamuoyuna duyurulması da hayırseverlik faaliyeti içerisinde yönetimi uzmanlık gerektiren kritik bir nokta olarak ele alınmaktadır. Bu şirketin pazardaki rekabet koşullarında güçlenmesinin ötesinde rekabet üstü bir konum kazanmasına imkân tanıyan bir faktördür. Şirketin beklentisi gibi toplumun takdiri de bu yöndedir (Yönet, 2005; 248-253). Birçok durumda şirketler, toplumun kendi ürünlerine veya hizmetlerine yönelik talebini arttırmayı hedeflemekle birlikte, bir yandan da kamuoyu nezdinde kabul görmeyen, reddedilen, şirket hanesine eksi olarak yazılıp şirketin imajını zedeleyen birtakım hatalı girişimlerini telafi için bu faaliyetleri bir fırsat olarak görmektedirler. Bunun yanı sıra, ahlaken ve/veya hukuken uygun olmayan yollarla kazanç sağlamaya, kazançlarını arttırmaya yönelik yürüttükleri faaliyetlerden toplumun ve devletin dikkatini uzaklaştırmak için de şirketlerin bu tür meşru yöntemlere başvurmayı tercih ettikleri görülmektedir (Cameron, 2015; 54).

Bu motivasyonlarla hayırsever faaliyetlerde bulunanlar, gelir gider akışlarını muhasebe bürosuna devreden devasa şirketler olabileceği gibi birtakım ünlü şahıs ve, starlar da olabilmektedirler. Bu konuda, Çin'in bir dönem oldukça popüler olan ve popülerliğinin yanı sıra birçok skandalla da adı anılan, Çin Sineması'nın uluslararası ölçekte büyük ün kazanmış 'The Road Home', 'Hero and House of Flying Daggers' ve 'Memoirs of a Geisha' filmlerinin kadın başrol oyuncusu Zhang Ziyi'i örnek göstermek mümkündür. Jeffreys'nin aktarımına göre milli saygınlığı zedelemekle suçlanmaktan, seks skandallarına kadar birçok olumsuz ilişkisi sebebiyle kaybettiği halk desteğini yeniden kazanmak ve itibarını kurtarmak için Zhang, Çin'de meydana gelen depremde yürütülen yardım kampanyalarında gönüllü olarak yer almış, ayrıca yüklü bir bağış taahhüdünde bulunmuştur. Sonradan bu taahhüdün de göstermelik olduğu ortaya çıkmış, Zhang tüm yoğun kamuoyu baskısına karşın bu taahhüdünü tamamiyle yerine getirmemiştir (Jeffreys, 2011; 4).

Hayırseverlik faaliyetlerinin sebebi olarak şu ana kadar anlatılan tüm unsurların hayırseverin kendi cürmünde bir etkileşimi içerdiği, tüm bu örneklerde, hayırseverin sağladığı faydanın, birilerine iyilik yapmaktan daha öne çıktığı görülmektedir. Doğal olarak bu durumda, bütün bu hayırseverlik adı altında gerçekleşen faaliyetlerin gerçekten hayırsever olup olmadığına ilişkin bir soru işareti ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, hayırsever faaliyetlerin topluma katkı sunduğu ölçüde hayırseverin de bunda menfaatine olmasının nesi yanlış olabilir diye bu sorunun savuşturulduğu gözlemlenmektedir.

Tezimizde ise, hayırsever kapitalizme bunun da ötesinde bir bağlamla yaklaşılmaktadır. Bize göre bu şekilde onanan ve teşvik edilen hayırseverliğin, aktörlerinin çıkarlarının da ötesinde, sistemin sürdürülebilirliği açısından çok daha ciddi bir işlevselliği bulunmaktadır. Kapitalist hayırseverlik bu anlamda, sermaye birikiminin devamını hedefleyen, varıl ve yoksul arasındaki hayırseverliğe zemin olan uçurumun korunmasına hizmet eden, varılın zenginliğini meşru kılan, bölüşüm ilişkilerinin sorgulanarak toplumu itiraza yönelteceği ve radikal talepler üzerine eyleme geçeceği olası geleceğe mani olan, toplumun maruz kaldığı ağrının hissedilmesinin ağrı kesici gibi geçici sürelerle önüne geçen, toplumsal rızanın korunmasına odaklı ‘hegemonik bir proje’ olarak nitelendirilmelidir.

3.8. Hegemonik Bir Ağrı Kesici Olarak Hayırseverlik

Kapitalizm, üretim araçlarının mülkiyetine sahip bir sınıfın, üretim araçlarından yoksun, hayatını sürdürebilmek amacıyla emeğini piyasada kapitaliste satmaya mecbur olan bir diğer sınıf ile kurduğu emek sömürsüne ve eşitsiz ilişkilere dayanan bir sistemdir ve hayırseverlik de kapitalist koşullarda ancak ve ancak sistemin egemenlerinin çıkarları doğrultusunda araçsallaştırılarak var olabilmektedir. Hayırseverliğin, kurumsal veya bireysel olarak huzur, tanınırlık, statü, rekabet ve vergi avantajları gibi birçok faydaları olduğu gibi sistemin meşruiyetini sağlamak, özellikle kapitalist sistemin cici yüzünü parlatmak gibi çok önemli bir işlevi daha bulunmaktadır. Bu amaçla kapitalist dünyada hayırseverlik özellikle teşvik edilmekte, bu kapsamdaki faaliyetlerin, hem ulusal hem küresel ölçekte etkin kılınp yaygınlaşmasını sağlayacak kurumsallaşmalar desteklenerek bu şekilde kapitalist hegemonya güçlendirilmeye çalışılmaktadır (Busman vd., 2013; 42-44). Morvaridi’nin aktarımıyla, Gramsci de hayırseverliğin kapitalist sınıfın hem egemenliğinin sürdürülmesine hizmet ettiğine hem de toplumun tüm zenginliğin küçük bir azınlığın elinde birikmesine karşı duyarsızlaşmasını sağladığına dikkat çekmektedir (Morvaridi, 2015; 4).

Küresel hareketliliğe bakarak hayırseverliğin hegemonik etkisi konusunda olumlu bir tablo sunan Roelofs ise çalışmasında, vakıfların, toplumda rahatsız olunan gidişata ilişkin soru soran ve bir şey yapmak isteyen tüm yerleşik ve yeni hareketleri ortak bir amaç etrafında toplamak suretiyle kendi bünyesine katarak, sisteme karşı zararsız, kontrollü, reformist söylemler ve politikalar üretilmesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu bu hareketleri finanse ederek, çalışmalarında yer edinerek, meşru sınırlar içerisinde kalma hedefiyle onları yönlendirerek, uluslararası sosyal etkinlikler organize ederek sağlamaktadır. Roelofs, dünyada sivil toplumu güçlendirmeyi misyon edinen Civicus'un da (Civicus, 2021), neo-liberal ekonomi politikalarına karşıtlığı katılımın ön koşulu olarak belirleyen Dünya Sosyal Forumu'nun da (Şensever, 2004) aynen bu amaca hizmet ettiğini belirtmektedir (Roelofs, 2003; 199). Keza 1967'de Ford ve Rockefeller Vakıflarının destekleri ile kurulan Ulusal Kent Koalisyonu da artan siyahi hareketler içerisinde ılımlı olanları destekleyerek hareketin savunucularını sistem içinde tutmaya çalışmıştır (Roelofs, 2015; 664).

Sorunların daha gerçekçi çözümünü hedefleyen toplumsal hareketler dahi faaliyetlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları kaynağı elde edebilmek adına bu tür vakıfların ve küresel işbirliklerinin yönlendirmelerine ve kısıtlarına tabii olmaktadır. Bu sayede vakıflar Polanyi'nin çifte hareketinde toplumun kendini savunma durumunu ifade eden karşıt hareketleri denetleyen, dindiren bir pozisyon üstlenmiş olmaktadır (Shroff, 2013; 6). Kapoor'un aktardığına göre Marksist filozof Zizek'e göre de hayırsever faaliyetler toplumda servetin bir nevi yeniden dağılımını sağlamak suretiyle insanların cüretlerini azaltarak çatışmaların önüne geçmekte ve devrimi önlemektedirler. Emegın kendini yeniden üretmesini mümkün kılabilmek için, kapitalizmin ekonomik ve hegemonik krizini erteleyecek şekilde hayırseverliğe gereksinimi vardır. Hayırsever kurumlar ve zenginler toplumun yaşam koşullarının iyileşmesine yardımcı olmak amacıyla sistemin menfaatlerinin karşısındaymiş gibi görünen bu projelerin ve politikaların hayata geçirilmesini savunurken, aynı anda hem karşıt hareketleri arkalarından desteklemekte hem de isyan edip öfkeyle saldırımlarının önüne geçecek biçimde onları frenlemektedirler (Kapoor, 2012; 63).

Nitekim Edwards’a göre, bu bilgileri doğrular nitelikte, kapitalizmin durgunluğa, krize girdiği, toplumsal eşitsizliklerin arttığı tarihlerde hayırsever bağışlarda ciddi bir artış gözlemlenmektedir (Edwards, 2015; 35); tıpkı devletlerin sosyal koruma harcamalarında olduğu gibi.

Şekil 3. 6: Avrupa Birliği Ülkelerinde Sosyal Koruma Harcamaları (2008-2019)

Zaman	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ülke												
Belçika	27,9	30,2	29,6	29,9	29,7	30,0	30,0	29,8	29,2	28,9	28,7	:
Bulgaristan	14,7	16,1	17,1	16,5	16,5	17,6	18,4	17,7	17,4	16,9	16,9	16,6
Çekya	17,8	20,0	19,9	19,9	20,3	20,0	19,5	18,8	18,8	18,3	18,5	:
Danimarka	30,4	34,3	34,0	33,5	33,6	34,5	34,4	33,7	32,5	32,1	31,8	31,3
Almanya	27,3	30,8	30,0	28,8	28,9	29,2	29,1	29,4	29,6	29,6	29,6	:
Estonya	14,6	18,7	17,4	15,5	14,9	14,8	14,8	16,0	16,4	16,0	16,4	:
İrlanda	20,9	24,7	25,2	24,7	24,2	23,0	21,2	16,1	15,9	14,9	14,2	13,6
Yunanistan	22,8	24,8	26,1	27,8	28,5	26,6	26,2	26,2	26,5	25,6	25,3	:
İspanya	21,6	24,7	24,8	25,5	25,7	26,0	25,5	24,7	23,8	23,4	23,6	24,1
Fransa	30,8	33,2	33,2	33,0	33,8	34,2	34,5	34,3	34,3	34,0	33,7	:
Hırvatistan	18,8	21,0	21,2	21,0	21,6	21,3	21,8	21,8	21,9	21,5	21,6	21,8
İtalya	26,6	28,7	28,7	28,4	29,1	29,7	29,8	29,7	29,2	28,9	28,8	:
Kıbrıs	17,6	19,1	18,7	20,1	20,9	23,0	20,2	20,0	19,4	18,5	18,1	:
Letonya	12,1	16,7	18,2	15,3	14,2	14,6	14,5	14,8	15,0	14,8	15,2	:
Litvanya	15,9	21,0	19,1	17,0	16,3	15,4	15,3	15,7	15,4	15,1	15,8	16,5
Lüksemburg	20,9	23,4	22,5	21,8	22,7	23,1	22,5	22,1	21,3	21,9	22,6	:
Macaristan	22,3	22,7	22,4	21,5	21,2	20,7	19,7	19,0	18,8	18,2	17,4	16,6
Malta	18,0	19,3	18,9	18,8	18,7	18,3	17,8	16,4	16,4	15,7	15,4	15,4
Hollanda	26,1	29,0	29,3	29,9	30,6	30,8	30,6	29,9	29,5	29,3	28,9	28,9
Avusturya	27,6	29,6	29,6	28,8	29,2	29,6	29,8	29,9	29,9	29,4	29,2	29,3
Polonya	19,4	20,3	19,7	18,7	18,9	19,7	19,4	19,4	21,0	20,2	19,7	:
Portekiz	23,4	25,8	25,8	25,8	26,4	27,6	26,9	25,7	25,1	24,6	24,0	:
Romanya	13,7	16,2	17,5	16,6	15,5	14,9	14,7	14,6	14,6	14,8	15,0	:
Slovenya	21,0	23,7	24,4	24,4	24,7	24,6	23,9	23,8	23,2	22,6	22,0	22,2
Slovakya	15,7	18,4	18,1	17,7	17,8	18,2	18,4	18,0	18,4	18,2	18,0	:
Finlandiya	25,0	28,9	29,1	28,7	29,9	31,0	31,7	31,8	31,6	30,6	30,1	:
İsveç	27,7	29,8	28,3	27,9	29,0	29,8	29,3	28,9	29,4	28,7	28,2	27,8
İzlanda	20,7	23,3	22,5	23,2	22,9	22,6	23,1	22,2	22,3	23,5	24,4	:
Lihtenştayn	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Norveç	21,2	24,8	24,5	24,2	24,0	24,5	25,4	27,2	28,5	27,8	26,9	:
İsviçre	23,0	25,0	25,1	25,0	25,7	26,5	26,3	26,9	27,1	27,3	26,3	26,9
Birleşik Krallık	25,5	28,2	28,5	28,6	28,6	28,0	27,2	27,3	25,9	26,3	25,7	:
Karadağ	:	:	:	:	:	:	:	:	18,7	17,7	16,6	:
Kuzey Makedonya	:	:	:	:	:	:	:	14,3	14,2	14,5	:	:
Arnavutluk	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Sırbistan	21,6	23,1	22,6	21,4	22,6	21,9	22,0	20,7	20,3	19,4	19,4	:
Türkiye	11,3	13,4	12,7	12,2	12,4	12,1	12,0	11,9	12,8	12,2	11,9	:
Bosna Hersek	:	:	:	:	:	19,8	:	19,8	20,3	19,7	19,3	:

Kaynak: Expenditure on Social Protection, (Çevrimiçi),
<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en>, Erişim Tarihi:
10.02.2021

Yukarıdaki Tablo 3.4’te Avrupa Birliği ülkelerinde 2008 ile 2019 yılları arasında yapılan Sosyal Koruma Harcamaları’nın seyri görülmektedir. 2008-2012 küresel ekonomik krizi süresince yapılan harcamalarda yükseliş gözlemlenebilirken 2013 ve 2014 yıllarından itibaren harcamalar azalmaktadır.

Hayırsever faaliyetler toplumun maruz kaldığı katlanması güç etkilere karşı gösterebilecekleri şiddetli tepkilerin önünde set çekmeye ve sistemin kendini yeniden üretmesine yönelik ihtiyaç duyduğu zamanı kazanmasına hizmet etmektedirler (Edwards, 2015; 35). Toplumun ağrıyı duyumsamasını azaltarak alarm zilinın çaldığı alana müdahalenin ertelenmesine, ihtiyacın geçici bir süreliğine de olsa yatıştırılmasına yol açmaktadırlar.

Oysaki ağrı insan vücudunda dahi bir şeylerin yolunda gitmediğinin işaretidir. Vücut kendisini yöneten bilincin dikkatini onun canını acıtmak suretiyle çekerek, ona tedavi edilmesi gereken bir rahatsızlığı olduğu konusunda uyarıda bulunmaktadır (Yağcı ve Saygın, 2019; 209). Bu sayede ancak insan yaşadığı rahatsızlığın farkına varmakta ve tedavi olmak için için harekete geçmektedir. Öncelik rahatsızlığın nedenlerinin tespit edilmesi ve ortadan kaldırılmasıdır (Breton, 2010; 17). Acının veya ağrının işlevi insan yaşamında kritik bir öneme sahiptir. Acılar vesilesiyle tehditler insan bilincinde etiketlenir ve kaydedilir. Bu kayıt, bu tehditlerden sakınılmasını mümkün kılan otomatik bir savunma mekanizmasının oluşumuna hizmet etmektedir (Breton, 2010; 13).

Ağrının kendisiyle çelişik duran bu faydası göz ardı edilerek kısa süreli ve kesin kurtuluştan uzaklaştıran çözüm yöntemleri, örneğin ağrı kesicilerin kullanımı, insan kabiliyetlerinin ağrının hissedilir olduğu süreye kıyasla yeniden normal seviyesine yakın düzeyde iyileştirilmesini sağlasa da, esasında uzun vadede insanların bu konudaki farkındalığını körelterek zararlı bir etkiye sahip olmaktadır. Ağrının ateşlediği işaret fişeği takip edilerek kaynağına inildiğinde zamanında tedavi edilebilecek bir sorun, ağrı kesicinin verdiği geçici rahatlama hissiyle, daha sonra ilgilenilmek üzere sürekli ertelenebilmektedir. Sorun, bırakıldığı yerde daha da

büyükçe üstesinden gelinmesi güç, belki de tedavisi imkânsız, sakatlayıcı hatta öldürücü bir boyuta ulaşabilmektedir. Bu arada ağrıların sürekliliği ve artan şiddeti her geçen gün daha fazla ağrı kesici kullanılmasına, sonuç olarak da ağrı kesicilere bağımlı, kişiyi köleleştiren bir hayata yol açmaktadır (Aktüel, 2013). Oysaki Nöroloji Uzmanı Ertaş'ın da belirttiği üzere ağrı kesicilerin etkileri kullanımları sıklaştıkça azalmakta ve zaman içinde tamamıyla yok olmaktadır (Sevinç Selvi, 2017; 4).

Hayırseverlik de, tarihsel süreç içerisinde, kapitalist sistem açısından yer ve zamana göre farklı yoğunluklarda olsa bile, bu nitelikte kullanılmıştır. Kapitalizm öncesi toplumlarda kilise ve benzeri dini kurumlar, günümüzde ise vakıflar bu misyonu üstlenmiş ve gereklerini yerine getirmişlerdir (Cobb, 2015; 637). Sistemin toplum vücudunda yarattığı rahatsızlıklar olarak beliren ekonomik ve toplumsal krizlere karşın, sürekli olarak geçici çarelere başvurulmuş, kesin çözümlerin istenilse de kapitalizmin eşitsiz yapısında üretilmesinin mümkün olmadığı bilindiği için nedeniyle hep oyalayıcı taktiklerle süre kazanılmaya çalışılmış ve bu şekilde toplumun rızası korunarak hegemonyanın sürdürülebildiği ve yine bu sayede toplumun bağrından kopacak sistem karşıtı radikal talepleri olan 'karşıt bir hareketin' oluşumunun engellenebildiği bir tabloda, hayırseverliğin konumu, aynen ağrı kesicilerin insan vücudunda oynadığı role benzer şekilde 'yatıştırıcı ve dindirici' bir konumla özdeşleşmiştir.

Kapitalizm hayırseverliğin ağrı kesici özelliğinden istifade ederek toplumda yalancı bir sağlık hissi yaratmakta, içinde bulunduğu rahatsızlığın aslında kapitalizmin içsel çelişkilerinden kaynaklandığını görmesini engelleyecek şekilde toplumu uyuşturmaktadır (Breton, 2010; 19). Hastalığın kökenine yönelik ne araştırma, ne muayene ne de tespiti gerek duyulmaktadır; çünkü asıl sorunun kaynağının zaten sistemin kendisinin olduğu gayet iyi bilinmektedir. Bu yüzden mümkün olduğunca sorunların örtülmesine, bastırılmasına, görünmez kılınmasına yönelik yöntemler üretilmeye çalışılmaktadır (Chuang, 2015; 1529). Bu aynı zamanda kapitalist hegemonyanın sürdürülmesi için de bir zorunluluktur. Bu anlamda hayırseverlik araçsallaştırılarak, kapitalist sistem açısından yoksulun, yoksulluğunun sürdürülebilmesinin bir vasıtası haline dönüştürülmüştür.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Polanyi'nin, "kapitalizm kendi sonunu çağırır" savıyla birlikte öngördüğü, sermayenin kendini yeniden üretmek amacıyla geliştirdiği ve gittikçe saldırganlaşan hareketlerine karşı, toplumun kendini koruma güdüsüyle ortaya koyacağı 'karşıt hareketlerin' zamanla güç kazanacağı ve uygun koşulları bulduğunda kapitalizmin sonunu getireceği görüşleri, neo-liberal politikaların günümüzde yarattığı tüm tahrip edici etkisi ve yarattığı tepkilere rağmen yine de gerçekleşmedi. Çifte Hareket Kuramının tarihsel seyri ve 1974 sonrası karşılaşılan kurama dair sorgulamalar, bizi de Polanyi'nin teorisinde nerede yanlışlığı veya nerede eksik kaldığı sorusunu sormaya yöneltti. Bu bağlamda tezde ulaşılan önemli tespitlerden birinin Polanyi'nin kapitalizmin yaslandığı ve kendi emniyetini sağlayan unsurlara yeterince ehemmiyet vermemesinin olduğu görüldü. Bu doğrultuda, Gramsci'nin kapitalist devletin kendini yeniden üretirken başvurduğu Hegemonya' kavramının kilit rolü fark edilerek, tezde de bu kavrama gereken önem verildi ve kapitalizmin sermaye birikiminin sürdürülebilirliğini sağlarken, toplumsal rızanın inşasında bu Hegemonya kavramının nasıl kullanıldığı, bugün de aynı şekilde kapitalizm kendisini var ederken, bu sefer de hayırseverliği kendi çıkarına araçsallaştırmak için bu kavrama nasıl yaslandığı konusu, bu tezin temel sorunsallarından birisini oluşturdu. Tezin esas sorunsalını ise, Hayırseverliğin kapitalizmin kendini yeniden üretmek ve varlığını sürdürmek bağlamında, sistem tarafından nasıl ele alındığı ve yine bu amaçla nasıl araçsallaştırdığı konusu oluşturmaktadır.

Kapitalizme dair herhangi bir çözümleme yapabilmek için, ilk adım olarak kapitalist sistemin kavramsal olarak dayandığı temel ilkeler, olgusal olarak da geçirdiği tarihsel aşamalar yani somut biçimleri masaya yatırıldı ve böylece kapitalizmin işleyiş mantığı, kendini yeniden üretme koşulları anlaşılmaya çalışıldı. Kapitalizmin sistem olarak yapısal özelliklerini kavramak, günümüzde hayırseverliğe neden ihtiyaç duyduğunu sorgulamak için bu ilk adımdı. Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin doğduğu koşulları tarihsel seyir içerisinde gözlemleyip kendisinden önceki üretim tarzlarındaki ekonomik ilişkileri ilkel, köleci, feodal toplumlarda takip ederek kapitalist toplumdaki görünümüne eriştik. Marx'a göre üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki denge, üretici güçlerin gelişmesine vesile olurken, zamanla üretim

ilişkilerinin üretici güçlere uyum sağlayacak gelişmeleri gösterememesi sebebiyle, ilk önce ilkel birikimden feodal sisteme sonra da feodal sistemden kapitalist üretim tarzına geçiş olmuştur. Kapitalist topluma kadar bütün üretim tarzlarının bir şekilde sonu gelmiş, bu arada kapitalist sistem sürekli olarak gelişmeye, sürekli yenilenmeye devam etmiştir. İşte her sonu geldi denilen noktada, bir şekilde sistemin kendini yeniden üretmek için kendini yenileyerek yoluna devam etmesini sağlayan, onu bir şekilde kendini var etmeye yönelten temel güdü, sistemin yakıtı da denilebilecek temel olgu ‘kar’ yani ‘sermaye birikimi’ olgusudur. Kapitalizmde gelir ve kaynaklar yeniden yatırıma yönlendirilerek sermayeye dönüşüyor, bu süreklilik sermaye birikimini mümkün kılıyordu. Kapitalistlerin varlığını korumaya odaklandıkları şey bu anlamda yalnızca servetleri değil, bu serveti mümkün kılan sermaye birikiminin sürekliliği idi. Üretime yönlendirilen sermayenin kapitaliste yeniden kazandırması, üretimden elde edilecek gelirin üretime sokulan sermayeden (yatırımlardan) yüksek olması gerekliliği, kapitalisti ürünün alıcısına (talep eden kesime) mecbur kılan bir döngüye işaret ediyordu. Peki, alıcı kimdi? Alıcı kapitalistin ürününü üreten, onun üretime yönlendirdiği ile üretimden elde ettiği arasındaki artı-değeri var eden emeği sarf eden işçiydi. Kapitalizm bu noktada kendi çelişkisini doğuruyordu. Bir yandan emeği daha fazla çalıştırarak daha fazla üretmesini sağlamalı, bir yandan onun bir sonraki gün yeniden işe gelebilmesini garantilemeliydi. Emeğin yeniden üretilebilmesi için ona ödenecek ücret düşük tutularak üretim maliyetleri aşağı çekilirken, aynı zamanda emeğe satın alma gücü sağlanarak talep arttırılmalıydı. Bu döngü elbette her zaman yolunda gitmedi. Sistemde kriz çanları çaldığında bu, kapitalist için bir şeyler yapma zamanının geldiğine işaret ediyordu. Sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için sistemin aksayan yanları iyileştirilmeli, gelişime ayak uyduramayan unsurlar değiştirilmeli, önceki üretim tarzlarının sonunu getiren üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk bir şekilde bertaraf edilmeliydi. Kapitalist sistemin bunu nasıl başarabildiğini, hangi aşamalardan geçerek halen varlığını sürdürebildiğini anlamak için Fransız Düzenleme Kuramı’nın kavramsal araçlarından yararlandık.

Düzenleme Kuramı piyasaların sistemin sorun yaşadığı bu zamanlarda kendi kendine yeniden dengeye gelebileceğine dair inanışa karşı çıkar ve devletin sermaye birikiminde ortaya çıkan istikrarsızlığı gidermek üzere devreye girmesi gerektiğini

belirtir. Kuram, kapitalist sistemin kriz çanları çaldığında ne tür yeni düzenlemeler ile varlığını güvenceye aldığını, bu düzenlemelerin kapitalizmi hangi aşamalardan geçirdiğini incelerken, ‘birikim rejimi’ ve ‘düzenleme tarzı’ kavramları aracılığıyla kapitalizmi tarihsel dönemlere ayırır. Kurama göre, kapitalizmin diğer üretim tarzlarına kıyasla krizleri aşabilmesi, sermaye birikiminin değişen koşullarına uygun düzenleme tarzlarının oluşturulabilmesine bağlıdır. Sermaye birikiminin yavaşladığı ya da sürdürülemez olduğu kriz anlarında sistem, oluşmakta olan yeni birikim rejimlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeni bir düzenleme tarzını hayata geçirmek zorundadır. Eğer sermaye birikiminin bu değişen koşullarına uygun yeni düzenleme tarzı hayata geçirilemezse, sistemin krizden çıkması mümkün değildir. Bu anlamda kapitalist sistem için düzenleme tarzı sermaye birikiminin sürdürülebilmesinin sigortası anlamına gelmektedir. Düzenleme Kuramına göre kapitalizmin tarihsel dönüşümleri aşağıdaki ‘birikim rejimleri’ ve onlara denk gelen ‘düzenleme tarzları’ ile ifade edilmektedir; ‘Yaygın Birikim Rejimi ve Rekabetçi Düzenleme Tarzı’, ‘Fordizm’ olarak da adlandırılan ‘Yoğun Birikim Rejimi ve Tekelci Düzenleme Tarzı’ ve son olarak ‘Post-Fordizm’ olarak da ifade edilen ‘Esnek Birikim Rejimi ve Küresel Düzenleme Tarzı’. Bu dönemleştirme yapılırken, ‘üretimin toplumsallaşma derecesi’ ve ‘teknolojik düzey’ bir birikim rejiminden diğerine geçişte bakılması gereken temel kriterler olarak belirlenmektedir. Bu arada tezde, bu birikim rejimlerinden Yoğun ve Esnek Birikim rejimlerine denk gelen dönem aynı zamanda, kapitalizmin en son iki dönemi olarak Hayırseverliğin Çifte Hareket Kuramı bağlamında hegemonik etkisini incelediğimiz yakın dönemi de kapsamaktadır. Yoğun Birikim rejiminde toplam talebin arttırılmasına yönelik tam istihdamı hedefleyen Keynesyen politikalar ile devlete önemli görevler düşmüş, emeğin örgütlenmesinde kolaylık sağlanmış, sendikal hak desteklenmiş, artan verimlikle yükselen üretim düzeyine karşılık gelen yeterli talep düzeyi, sağlanan ücret artışları ve devletin uyguladığı sosyal politikalar sayesinde hayata geçirilmişti. Devlet burada sermaye ve emek arasında tampon vazifesini üstlenerek uzlaştırıcı bir rol oynamaktaydı.

Polanyi’nin Çifte Hareket denkleminde Fordizme denk gelen bu dönem karşıt hareket olarak toplumsal hareketlerin güçlenip ilerleme kaydettiği, işçi sınıfı adına birçok kazanımın haneye yazıldığı, pozitif bir sürecin işlediği bir dönemdi. Petrol

krizinden sonra ise Düzenleme Kuramı'nın 'Esnek Birikim Rejimi' olarak adlandırdığı dönemde, neo-liberal politikaların ekonomi yönetiminde hâkim konuma gelmesiyle piyasalaştırma hamleleri hız kazanmış, emeğin tüm kazanımları adım adım geri alınmaya başlamıştı. Devletin toplumu koruyucu, toplumun refahını arttırıcı sosyal yardım uygulamalarından el çektirilmesi sağlanmıştı. Bir anlamda sosyal politikalar devletin omzuna yüklenmiş bir yük olarak görülerek, bu yüklerin devletin sırtından alınıp sivil toplumun üzerine devredilmesine yönelik yeni uygulamalar hayata geçirilmişti. Hayırseverlik işte bu noktada devreye giriyor ve neo-liberal dönemde, devletin sırtından alınan, sosyal sorumluluk gerektiren faaliyetlerin bir kılıfı olarak araçsallaştırılarak, yine sermaye birikiminin yani kapitalizmin hizmetine sokuluyordu. Polanyi'ye göre toplum, bu gelişmeler karşısında bir şekilde kendini korumaya yönelik bir hamlede bulunacaktı. Ancak yeni toplumsal hareketlerin sınıfsal bir perspektiften değil, özgül sorunlar etrafında örgütlenerek bireysel taleplerle ortaya çıkması, sisteme yönelik kuvvetli bir toplumsal muhalefetin ve değişiklik talebinin oluşmasını sağlayamamış, oluşan tepkilerin devrimci bir nitelik kazanmasının önünde engel oluşturmuştur. Nitekim tez için yapılan literatür taramalarında da 1974 sonrası bir karşıt hareketin henüz tanımlanamadığı gözlemlenmiştir. Bu noktada Polanyi nerede yanılmıştı? Araştırmacılara göre Polanyi geleceğe yönelik fazla iyimserdi ve kapitalizmin dinamiklerini yeterince kavrayamamıştı. Sistemin kendini yeniden üretme süreçlerinde devletin sistemin yanında veya arkasındaki konumunu fark edemedi veya önemsemedi. Bize göre ise Polanyi, kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan onu halen toplum nezdinde meşru kılan unsuru, Gramsci'nin 'Hegemonya' kavramının sistemdeki rolünün önemini gerektiği gibi okuyamadı.

Gramsci, sistemin hegemonya kurduğu ve bu hegemonyayı koruduğu müddetçe meşru kalabileceğini ve hegemonyanın sivil toplum kanadında karşılıklı bulan rıza ile devlet kanadında görünecek zorun bileşiminden oluştuğunu ifade eder. Ancak asıl önemli olanın hâkim sınıfın kendi menfaatine yönelik uyguladığı politikaların, toplum tarafından kendisinin de faydasına sonuçlar doğuracağı şeklinde karşılanarak, ahlaki liderliğin kazanılması ve böylelikle toplumsal rızanın tesis edilmesiydi. Rızanın kaybedildiği ve sistemin tehlikeye girdiği durumlarda zor, şiddet tekeline elinde bulunduran devlet tarafından uygulanmak suretiyle hazır kıta olarak bekletilmekteydi.

Sistem koşulların kendi aleyhine dönmeye başladığı zamanlarda pasif devrim stratejisi uygulayarak Polanyi'nin teorisinde karşıt olarak adlandırılan toplumsal savunmanın başarılı olduğu yanılığını yaratmaktaydı ve bu noktada gerekli hamlelerin atılmasını geciktirerek ya da tamamen engelleyerek arka planda yine kendi istediğinin olmasını, yani sermayenin kendini var etme koşullarının yeniden ve yeniden güvence altına alınmasını sağlamaktaydı. Çifte Hareket denklemine karşıt hareketin atılımı olarak karşılanan 'Refah Devleti dönemi, Gramsci'nin araladığı pencereden bakıldığında, sermayenin konumunu korumaya yönelik toplumun öfkesini yatıştırıcı, siyasette temsiliyet bulan muhalif hareketlerin sistem karşıtlığını değil, sistem içerisinde reformist taleplerinin taşıyıcılığını üstlendiği bir dönemdi. Ancak Esnek Birikim Rejimine geçildiğinde her ne kadar kontrollü de olsa, sendikal örgütlenme serbestliğinin karşıt sınıfların ellerini güçlendirdiği, devlet tarafından sağlanan eğitim ve sağlık alanındaki fiyatlandırılmayan hizmetlerin ise, sermayenin lehine, yeni bir kazanç kapısı olarak değerlendirildiğine tanık olundu. 'Devlet' bu aşamada, yükselen ve toplumsal destek gören muhalif hareketlerin partileşerek veya partiler üzerinde baskı kurarak iktidara gelme potansiyeli taşıdığı bir süreçte, asla karşıt hareketin (toplumsal muhalefetin) eline geçmemesi gereken önemli bir silah niteliğindeydi. Bu noktada devlet bütün cüssesiyle üzerinde durduğu alandan çekildi ve gölgesinde serinlik bulan toplum, sistemin kavurucu ışınlarına maruz bir pozisyonda kalakaldı. Ancak şu gayet iyi biliniyordu ki canı yanan can yakmaya yakındı. Toplumun sisteme yönelik rahatsızlığını gidermek, ağrılarını dindirmek üzere devletin yüklendiği görevi üstlenecek, yoğun birikim rejimi altında refah devleti döneminde olduğu gibi yan etkileri olmayan bir ağrı kesiciye ihtiyaç vardı. Devletten boşalan bu görevi 'hayırseverlik' olarak adlandırılan faaliyetleriyle sivil toplum üstlendi.

Çalışmamızda mercek tuttuğumuz hayırseverliğin, insanlar arasındaki yardımlaşma eylemlerini kastetmediğini ifade etmek üzere öncelikle, dini ritüellere veya dini inançların vaatlerine dayanılarak yapılan sadaka benzeri yardımların ve bir başkasını kendinden çok düşünerek fedakârca yapılan eylemlerin, kapitalist sistemde yaygınlaştırılan, teşvik edilen, küresel boyutta etkin kılınan hayırseverlikten ayrılması gerektiği boyutunu irdeledik. Bu kritik ayrımı yaptıktan sonra tarihsel olarak hayırseverlik eyleminin seyrini takip etmeye yöneldik. Toplumdaki yoksulluğun

bertaraf edilmesi gereken bir sorun olarak kabulünün yanında bunun kimin sorumluluğunda olduğuna ve nasıl çözümlenmesi gerektiğine ilişkin görüş ayrılıkları olduğunu gözlemledik. Özetlemek gerekirse, bir yanda bu yoksulluğun, yoksulların sorumluluğunda olduğunu ve kendi noksanlıkları sebebiyle bu durumda olduklarını savunup, zenginlerin gönüllerinden koptuğunca yardım edebileceklerini, kuracakları çeşitli kuruluşlar vasıtasıyla yoksullara yardım eli uzatabileceğini destekleyenler bulunmaktadır; diğer yanda ise yoksulluğun sistemin bir çıktısı olduğunu ve toplam gelirin toplumun üyeleri arasında adilce bölüşülmemesinden kaynaklandığını savunarak, konunun yoksulların devlet tarafından korunması veya desteklenmesi sorunu olmaktansa bir bölüşüm ve sistem sorunu olduğu ve bu nedenle, yoksulluk üreten sistemin kendisine karşı politikalar üretilmesinin gerekliliğini vurgulayanlar bulunmaktadır.

Tarih öncesi dönemlerde, zenginlerin bireysel hayırsever girişimleri olmakla beraber, bu girişimler yerele odaklıydı. Bunlar, hastane, bakımevi, müze, okul yapılması, yaşanan mahallenin kentsel mimari açısından yenilenmesi gibi etkisi küçük bir kitleye yönelik olan eylemlerdi. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda ve önceki yüzyılın ikinci yarısında ise hayırseverliğin önemli ölçüde sektörleştiği, bilişim ve finans sektörlerinin zenginlerinin, iş insanlarının artık hayırseverliği bir iş veya işlerinin bir parçası, hatta kazançlı bir yatırım olarak gördükleri, konuya ilk bakışta itibar açısından yaklaşıldığı izlenimi verilmek istense de, son kertede amacın yine ticari kazanç olduğu anlaşılmaktadır. Kapitalist sistemdeki faaliyet amacı yani kârın, burada işlevsel olabileceği, kapitalistin kâr hedefiyle hayırsever eylemde bulunması durumunda bunun toplum için de kazançlı olacağı savunulmaya başlanmıştır.

Tezde hayırseverliğin, eylemde bulunan/fon sağlayan üzerinden hayırseverlik mefhumuna bakılarak, tüketici, ünlü ve zengin hayırseverliği olarak üç türünden bahsedilmektedir. Menfaat odaklı eylemlerin hayırseverlik olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu ise, kamuoyuna yansıyan birtakım olaylardan yola çıkılarak, örnekleme yöntemi ile her üç tür için de ayrı şekilde sorgulanmaktadır. İlk olarak tüketici hayırseverliğine bakıldığında, bu hayırseverlik türünde, satın alınacak ürünlerin tüketicilere, toplumun kendilerine nazaran daha dezavantajlı üyelerine

yardım eli uzatabilmeleri için bir fırsat, bir araç olarak lanse edilip, bu yöntemle satışlarının artırılmak istendiği gözlemlenmektedir. Bir pazarlama stratejisine dönüşen hayırseverlik, bir yandan firmaların itibarını ve marka değerini yükselterek pazar içerisinde tercih edilebilirliklerini arttırıyor, diğer yandan da ihtiyacı olmayanların bile yardım amacı ile o ürünü almaları sağlanarak, söz konusu ürün için ekstra bir talep yaratılmış oluyordu. Burada bireye ahlaki bir tavır sergilemek ya da seçim yapmak üzerinden toplumsal bir baskı (mahalle baskısı) uygulanıyor, bireyin o tüketimi yapması bireysel sorumluluğun bir gereği haline dönüştürülüyordu. Ayrıca bireyin o tüketimi yapmasının, yani o ürünü satın alma yoluyla yardımda bulunmasının vicdani bir rahatlama sağlayacağı hissi uyandırılıyordu. Ayrıca birey o ürünün tüketicisi olma yoluyla topluma karşı bireysel bir sorumluluğu yerine getirerek iyi bir insan da olmuş oluyordu. Böylece tüketicide, yapılan eylemin şekli üzerinden yaratılan motivasyon ve baskılar sayesinde, sadece bireysel huzur ve tatmin duygusu öne plana çıkarılıyor, asıl perdelenen gerçeklerin görülmesi, sistemin sağladığı çıkar ve sorunun kaynağına ilişkin sorgulamaların yapılması ise usta bir manevra/ strateji yoluyla önlenmiş oluyordu. Diğer bir hayırseverlik biçimi olan ünlülerin bireysel olarak gerçekleştirdikleri hayırsever eylemler veya büyük yardım kampanyalarında rol alarak sağladıkları bağışlara gelince, bunlar sistemin yarattığı zenginliğin küçük bir azınlığın elinde birikmesine yol açan, bu azınlığın lüks ve şatafat içerisinde hayatını sürdürülebilmesine meşru kılıf uyduran, hayırseverlik kisvesi altında gerçekleştirilen başka tür bir ticari faaliyete girmektedir. Diğer yandan, ünlüler zaman zaman bu hedefe odaklananlar için aracı olarak seçilirlerken, bazen de, gerek firmalar gerek ünlü şahısların kendileri, adlarıyla ilgili çıkan birtakım sansasyonel haberler nedeniyle zedelenen imajlarını makyajlama, yeniden saygınlık ve itibar kazanma amacıyla da bu tür hayırseverlik faaliyetlerine başvurmaktadırlar. Bu konuda bir başka boyut ise, kökeni yoksul bir ülke veya bölgeye dayanan ünlülerin bu coğrafyalara götürülen yardımlar için elçilik vazifesini üstlenmeleri, bir yandan, bu coğrafyadaki yoksulluğa karşın duyarlı olunduğuna ve bir şeyler yapıldığına işaret ederken, bir yandan da, bu yoksulluktan kurtulabilmenin o insanların ellerinde olduğu izleniminin yaratılmasına hizmet etmektedir. Bunu bir ünlü yaptıysa, örneğin Angelina Jolie yaptıysa onlar da yapabilirler; yalnızca sistemde kalmalı ve başarıya odaklanmalıdırlar. Son olarak zenginlerin yaptığı hayırseverlik türünden söz etmek gerekirse, bu hayırseverlik

türünün, genellikle zenginlerin toplumsal statülerini koruma amaçlı yaptıkları faaliyetlerden oluştuğu, ayrıca bu şekilde toplumsal statülerini güçlendirerek kişisel servetlerini kazandıran sistemin sürekliliğini de garanti altına almış olma düşüncesinin yattığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda eğer sonunda ucu kendilerine dokunuyorsa, ülkenin uluslararası düzeyde çıkarlarını tesis etmeye yönelik hegemonik projeleri fonlayabildikleri gibi, arka planda çeşitli ticari avantajlar kazanabilecekleri ulus-ötesi organizasyonları da gönüllü olarak destekleyebilmektedirler. Tezde bu hayırseverlik türlerinin her biri ayrıca örneklendirilerek detaylı şekilde anlatılmaktadır.

Hayırsever sektörün bu denli güçlenebilmesi ve yayılım göstermesi yalnızca sektör temsilcilerinin gösterdikleri gayretlerin neticesi değildir. Özellikle neo-liberal küresel düzenleme tarzı ile devletler, bu konudaki sorumluluklarını hayırsever faaliyetler üzerine örgütlenmiş ve bu konuda uygulamalarda bulunan sivil toplum örgütlerine devretmektedirler. Bu bağlamda, devletin sosyal yardımları azaltarak geri çekilmesi ile toplumun sisteme yönelik rızalarının sarsılması ihtimali, sivil topluma bu alanda, devleti tamamlayıcı olmasa da ikame edici bir rol üstlenme görevini vermektedir. Daha önce kapitalistlerin devletin fonladığı ve himayesi altında işlettiği eğitim, sağlık gibi alanların, neo-liberal süreçte piyasaya devredilmesi durumunda ele geçirebileceklerini bildikleri devasa kazanç, bu faaliyetlerin özel sektör tarafından yürütülmesi için yeterince kabul edilebilir teşvik edici bir unsur olmakla birlikte, iş hayırseverliğe gelince, bunun için bağıştan öte olayın bir çıkar unsurunun olması, kapitalistler için olayı avantajlı hale getirecek bir kazanç durumunun olması gerekliydi. Bu noktada devlet, vergi kanalı ile hayırseverlik faaliyetlerini özendirmeli, sektör girişimlerinin önünü açacak hukuki düzenlemeleri gerçekleştirmeli, aynı ve nakdi yardımlarla sektör kuruluşlarına fon sağlamalıydı. Nitekim çalışmamız sırasında incelediğimiz kimi araştırmalar liberal ekonominin yerleşik olduğu ülkelerde hayırsever sektörün daha gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Devlet ve hayırsever sektör arasındaki bu işbirliği şeffaf ve tüm kesimlerin rıza gösterdiği derecede adil bir şekilde işlememektedir. Devletin sunduğu imkânların hayırsever sektör tarafından aynı ölçüde topluma aktarılıp aktarılmadığına, sektörün tüm temsilcilerinin bu imkânlardan eşit şekilde faydalanıp faydalanamadığına, vergi avantajlarının ve muafiyetlerinin ele geçirilmesi amacıyla hayırseverlikten istifade edilerek vergiden

kaçınıldığına, bunun devletin gelirlerinin verimsiz bir şekilde kaybedilmesine neden olduğuna dair eleştiriler mevcuttur. Toplumun rızasını kazanmanın en temel unsur olduğu savunumuz burada da kendini göstermektedir.

Devlet bu eleştiriler karşısında sivil toplum ile kurduğu bu ilişki içerisinde yalnızca veren taraf değildir. Belirli hukuki düzenlemeler çerçevesinde sektörü denetleme işlevini de üstlenmektedir. Ancak bu denetlemeler siyasi ideolojik bir niyet içeriyorsa, bu iktidarın hegemonyasını kuvvetlendirecek temsilcilerin sektörde ağırlık kazanmasına hizmet eder bir hale dönüşmektedir. Ayrıca devletin yerini alma cüretinde bulunan hayırsever sektörün kalkıştığı bu işte devlet kadar başarılı olamayacağı da, yapılan harcamaların yıllara göre dalgalı bir görünüme sahip olması ve süreklilik göstermemesinden kendini belli etmektedir. Kamuoyu araştırmalarında, topluma katkı sunmak üzere gerçekleştirilen bağışlarda, sivil topluma devlete nazaran daha fazla güven duygusunun olduğu açıklaması, gerçeğin ifadesinden çok siyasi bir tercih olarak okunmalıdır. Hayırseverlerin bağışlarında kesinti ve azalış gözlemlenmesine karşın, OECD ülkelerinin kamusal harcamalarında sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Yardımın devamına ilişkin bu kıyasın yanı sıra yardım edilen kesimlerin yardım edenlere karşı mahcubiyet ve minnet duymalarına neden olacak şekilde bağış yöntemlerinin tercih edilmesi de devletin hak temelli yardım politikalarının önemini ve tercih edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Hayırseverliğin bu şekilde devlet tarafından teşvik edilen boyutundan da kısmen bahsettikten sonra, tezin asıl aksına tekrar döndüğümüzde önemli olanın, bu noktadan sonra hayırseverliğin görünürdeki işlevleri veya fonksiyonelliği üzerinde fazlaca yoğunlaşmadan, esas olarak sistem açısından taşıdığı zaruriyetin, perde arkasında oynadığı rol ve neo-liberal sistemde sermayenin kendini yeniden üretme koşullarının dayatması sonucu kendisine yüklenen görevin sorgulanmasının olduğunu düşünüyoruz. Bu arada hayırseverlik adı altında incelediğimiz örnek ve bulguların, yaptığımız araştırma sonuçlarının çoğu, kişisel bağışlar üzerinde en çok dini gerekçelerin etkin olduğunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte, tezin asıl sorgulanan boyutuna ışık tutma konusunda daha fazla veri sunması itibari ile esas odaklandığımız hayırseverlik türü, kişisel yardım eylemlerine dâhil edilebilecek

bireysel yardım veya bağışlar değil, daha çok zenginlerin kurdukları şirketlere ait vakıflar aracılığıyla yürüttükleri hayırseverlik faaliyetleri ve projeler olmaktadır. Bu arada, dini sebeplerin yanı sıra odaklanmaktan kaçındığımız bir diğer hayırseverlik türü de, saygınlık ve statü kazanımı veya korunumu, şirketin marka değerinin ve toplumsal tanınırlığının artırılması, toplumun dikkatinin kazanç sağlamak üzere yapılan yanlış eylemlerin ötesine çekilmesi gibi hususlardır. Tüm bu sebepler, rahatlıkla topluma fayda sağladığı ölçüde hayırseverlerin de fayda sağlamalarının yanlış olmadığı şeklinde savuşturularak geçiştirilebileceği konular sayılabilirler. Oysa ki neo-liberal sistemde hayırseverliğe bunun çok ötesinde önemli bir misyon yüklenmektedir ve bu tezin başlıca amaçlarından biri bu misyonun sorgulamasını yapmaktır.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, günümüzde hayırseverlik, herkesin bilincinde olduğu bir konu olmasa da, kişisel çıkarları tesis etmenin çok daha ötesinde önemli bir misyona sahiptir. Gerek sistemin bugünkü hegemonik güçlerinin çıkarına işleyen statükonun korunmasına yönelik olsun, gerekse günümüz üretim ilişkilerinde sermayenin kendini yeniden üretiminde araçsal olarak üstlendiği kilit rolüyle olsun, hayırseverlik kurumunun neo-liberal kapitalizm için anlamı sanılanın çok ötesindedir. Hayırseverlik bu bağlamda kapitalist sistemin mevcut krizlerine karşı kendini var etmede kullandığı harika bir yeni kaynak, araçtır; yaşanan tüm yoksulluk, yoksunluk ve kapitalist şiddete karşı, sermayenin sonu gelmeyen tahrip edici faaliyetlerine karşı istediğinde yüzüne takınabildiği iyilik maskesi, güler yüz maskesidir; perde arkasında zaten kendisinin sebep olduğu ağrılara, acılara, perde önünde çözüm olarak sunduğu, geçici olarak acıları dindirecek yalancı bir merhem veya ağrı kesicidir; bütün bu yanılsama dolu yanları, sunduğu yardım ve bağışlarıyla aynı zamanda da toplumsal muhalefetin eleştirilerine karşı elinde tuttuğu önemli bir meşruiyet aracı, hegemonik bir projedir. Ancak tüm ağrı kesiciler gibi, vücutta bir şeylerin yolunda gitmediğini haber veren ağrıların işaret ettiği yönü gizleyerek, sorunun kökenine inmek yerine, geçici rahatlama hissiyle sorunun büyümesine hizmet etmektedir.

Çalışmamız süresince kapitalizmin kendisinden önceki üretim tarzlarına kıyasla kendini yeniden üretmede ne kadar ehil olduğunu, sahip olduğu hegemonik gücü de

kullanarak, her koşulda her şekilde doğaya, insana, çevreye hükmederek ve onları bir şekilde kendi çıkarına dönüştürerek nasıl varlığını sürdürmeye muktedir olduğunu gördük. Tezimizde Polanyi'nin kapitalizmin toplumsal değerleri alaşağı eden ve toplumun üzerinde durduğu zemini yerle bir eden işleyiş mantığının kendi ayağını kaydıracağı söyleminin onun kapitalizm eleştirilerinin temelini oluştursa da, bunun olacağını varsaymakla olmasının farklı şeyler olduğunu; olmadıysa da bunun neden olmadığı konusunun gerçekten araştırılmaya değer olduğunu düşünerek bu araştırmaya yöneldik. Nitekim çalışmamızda bu yönde tespitlerde bulunarak bir bağlam oluşturduk. Polanyi'nin olacak olanı söylerken neden olamadığına dair boş bıraktığı alana, Gramsci'nin hegemonya kavramını yerleştirdik ve sistemin Polanyi'nin çifte hareket denkleminde ifade ettiği şekilde toplumsal bir karşı koyuş, bir karşıt hareket ile neden sonlanmadığının, sistemin varlığını idame ettiren esas unsurun ne olduğunun bu yol ile açıklanabileceğini savunduk. Nitekim Gramsci'nin pasif devrim kavramı aracılığıyla Polanyi'nin çifte hareket denkleminde ciddi bir karşıt hareket olarak değerlendirilen 'refah devleti' döneminin ve 'sosyal devlet'in kendisinin aslında sistemin çarkının döndürülmeye devam edilebilmesinin sistemsel bir aracı olduğunu gösterdik. Ancak bu yöntemin kapitalistlerin tasarladıklarının da ötesinde yan etkilere neden olması sebebiyle toplumsal rızanın sağlanabilmesi için dozu daha düşük olan bir ağrı kesiciye ihtiyaç duyulduğu ve bu amaç için hayırseverliğin dönüştürülerek sisteme hizmet eder ölçüde araçsallaştırıldığı sonucuna vardık. Polanyi'nin çifte hareket denkleminin gerçekleşmemesinin izahı olarak öne sürdüğümüz hegemonya kavramını hayırseverlik mefhumu aracılığıyla görünür kıldık.

Böylece çalışmamız neticesinde kapitalist sistemde sürdürülen hayırseverlik faaliyetlerinin bu anlamda samimi ve insani bir yanı bulunmadığı, ortadaki tek gerçekliğin yardım edilenlerin yoksulluğu olduğu, toplumun duyduğu ağrı hissinin sistemde kurulu hegemonyanın sürdürülebilmesi amacıyla dindirilmeye çalışıldığı, hayırseverliğin çifte hareket bağlamında hegemonik bir ağrı kesici olarak hizmet ettiği neticesine vararak tezimizi sonlandırdık.

KAYNAKÇA

- Acs, Z. J. ve Phillips, R. J. "Entrepreneurship And Philanthropy in American Capitalism", **Small Business Economics**, C.19, S.3, 2002, ss. 189-204.
- Adam, T. "Introduction", **Philanthropy, Patronage and Civil Society Experiences from Germany, Great Britain, and North America**, (Der. T. Adam), Bloomington: Indiana University Press, 2004, ss. 1-12.
- Adam, T. "Philanthropy and the Shaping of Social Distinctions in Nineteenth-Century U.S., Canadian and German Cities", **Philanthropy, Patronage and Civil Society**, (Der. T. Adam), Bloomington: Indiana University Press, 2004, ss. 15-33.
- Adam, T. "Housing Charities and the Provision of Social Housing in Germany and the United States of America, Great Britain, and Canada in the Nineteenth Century", **Charity and Mutual Aid in Europe and North America Since 1800**, (Der. Harris B. ve Bridgen P.), New York: Routledge, 2007, ss. 158-188.
- Adaman, F. "Scaling in Polanyi. Reconsidering the Local in the Age of Neoliberalism", **Partecipazione e conflitto**, C.10, S.2, 2017, ss. 589-612.
- Aka, A. "Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul", **Balikesir University Journal of Social Sciences Institute**, C.12, S.21, 2009, ss. 329-338.
- Akduran, Ö. "Krizin Adı Yeniden Üretim", **İktisat Dergisi**, S.501, 2009, ss. 54-55.
- Aktan, C. C. ve Bahçe, A. B. "Kamu Teorisi ve Oyun Teorisi Perspektiflerinden Alturizmin (Hayırseverliğin/Yardımseverliğin) Eleştirisi", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.2, 2015, ss. 25-56.
- Aktüel, S. "Ağrı Kesiciler Ölümcül Hastalıkları Gizliyor", (Çevrimiçi), <https://www.saglikaktuel.com/haber/agri-kesiciler-olumcul-hastaliklari-gizliyor-32068.htm>, 30.11.2020.

- Akyüz, E. "Pet Şişe Kapağı", (Çevrimiçi), <https://www.hukukihaber.net/pet-sise-kapagi-makale,3607.html>, 22.09.2014.
- Alımanoğlu Yemişçi, D. "Öğretide Kavram Karmaşası Üzerine Bir Örnek Sosyal Hizmet ve Benzeri Kavramlar", **Journal of International Social Research**, C. 10, S.50, 2017, ss. 641-653.
- Amin, S. **Liberal Virüs**, (Çev. Fikret Başkaya), İstanbul: Yordam Kitap, 2018.
- Anderson, P. **Antonio Gramsci, Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, (Çev. Tarık Günersel), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
- Anheier, H. K. ve Stoepler, S. "Philanthropic Foundations An International Perspective", **Private Funds, Public Purpose Philanthropic Foundations in International Perspective**, (Der. Anheier H. K. ve Toepler S.), New York: Springer Science+Business Media, 1999, ss. 3-23.
- Arı, İ. "Belediyeye Yasak Ensar'a Serbest", (Çevrimiçi), <https://www.birgun.net/haber/belediyeye-yasak-ensar-a-serbest-356096>, 23.08.2021.
- Arın, T. "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I) Gelişmiş Kapitalizm", **11. Tez**, S.1, 1986, ss. 104-138.
- Arman, A. "Kapak Topla... Tekerlekli Sandalye Olsun", (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/kapak-topla-tekerlekli-sandalye-olsun-40252495>, 18.10.2016.
- Ataş, Ali Mavi Kapak Tuzağı İle Engelliye Değil Petçi Baronlara Çalışmışız, (Çevrimiçi), https://www.rehabilitasyon.com/makale/Mavi_Kapak_Tuza_gi_-2_EJSoCm_13, 19-06-2015.
- Aydın, M. K. "Kapitalizm ve Kriz", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S.6, ss. 1-10.
- Aysan, M. F. "Küreselleşme, 'Kriz' ve Refah Devleti", **Küyerel Dönüşümler Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset**, (Der. Özcan S.), İstanbul: Küre Yayınları, 2012, ss. 107-128.

- Bağla, L. "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", **Birikim, Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, S.23, 1977, ss. 84-92.
- Bakan, J. **Şirket**, (Çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Bakır, H. "Esneklik ve Emek Emeğin Metalaşması ve Meta-dışlaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.73, S.2, 2018, ss. 343-366.
- Balkan, N. **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994.
- Baltodano, M. P. "The Power Brokers of Neoliberalism Philanthrocapitalists and Public Education", **Policy Futures in Education**, C.15, S.2, 2017, ss. 141-156.
- Barker, M. "The Ideology of Philanthropy", **Dissident Voice A Radical Newsletter in the Struggle for Peace and Social Justice**, 2010.
- Bates, T. R. "Gramsci and the Theory of Hegemony", **Journal of The History of Ideas**, C.36, S.2, 1975, ss. 351-366.
- Beysülen, V. "Yoksullara Yardım Hayırseverlik Mi?", **Mamak Havadis**, 2019.
- Bienefeld, M. "Finans Diktatörlüğünün Muhafazası İçin Çifte Hareketin Bastırılışı", (Çev. A. Kılıç), **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, (Der. A. Buğra ve K. Ağartan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 31-55.
- Birchfield, V. "Contesting The Hegemony of Market Ideology Gramsci's 'Good Sense' and Polanyi's 'Double Movement'", **Review of International Political Economy**, C.6, S.1, 1999, ss. 27-54.
- Bobbio, N. ve Texier, J. **Gramsci ve Sivil Toplum**, (Çev. İpek A. ve Somer K.), Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Bochel, C. "Devlet Refahı", (Çev. B. A. Mercan), **Sosyal Politika, Kuramlar ve Uygulamalar**, (Der. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, ss. 251-259.

- Borgmann, K. "The Glue of Civil Society A Comparative Approach to Art Museum Philanthropy at the Turn of the Twentieth Century", **Philanthropy, Patronage and Civil Society**, (Der. T. Adam), Bloomington: Indiana Press, 2004, ss. 34-54.
- Boyer, R. ve Saillard, Y. "A Summary of Regulation Theory", (Çev. C. Shread), **Regulation Theory; The State of The Art**, (Der. R. Boyer ve Y. Saillard), New York: Routledge, 2002, ss. 36-44.
- Braudel, F. **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. İ. Yerguz), İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Breeze, B. ve Mohan, J. **The Logic of Charity Great Expectations in Hard Times**, Londra: Palgrave Macmillan, 2016.
- Breton, D. L. **Acının Antropolojisi**, (Çev. İ. Yerguz), 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010.
- Brooks, S. "Philanthrocapitalism, 'Pro-Poor' Agricultural Biotechnology and Development", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 101-114.
- Brunhoff, Suzanne D. **Devlet ve Sermaye**, (Çev. K. Lordoğlu), İstanbul: İmge Kitabevi, 19922.
- Buci-Glucksmann, C. "Hegemonya ve Rıza Politik Bir Strateji", (Çev. M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu ve Ç. Erdoğan), **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar**, (Der. A. S. Sassoon), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, ss. 121-133.
- Buğra, A. **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, (Der. A. Günel), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bulmer, M. "The History of Foundations in the United Kingdom and the United States Philanthropic Foundations in Industrial Society", **Private Funds, Public Purpose Philanthropic Foundations in International Perspective**, (Der. H. K. Anheier ve S. Toepler), New York: Springer Science+Business Media, 1999, ss. 27-53.
- Burawoy, M. "From Polanyi to Pollyanna The False Optimism of Global Labor Studies", **Global Labour Journal**, C.1, S.2, 2010, ss. 301-313.

- Busman, D. S., Jusoff, K., Salman, D. ve Mesianti
"The Hegemony of Capitalism Through Philanthropy in South Sulawesi, Indonesia", **World Applied Sciences Journal**, S.26, 2013, ss. 42-49.
- Buz, S. ve Ayyıldız, A. A.
"Sosyal Hizmette Toplum Merkezleri. Toplum ve Sosyal Hizmet", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C.30, S.1, 2019, ss. 187-212.
- Bükrücü Kazkondur, Ş. ve Aydılek, E.
"Antonio Gramsci'nin Marksist Düşünceye Katkıları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, S.9, 2015, ss. 9-18.
- Bülbül, O. G.
"Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri Kitabının ve Polanyi'nin Tezlerinin Değerlendirilmesi", **Journal of Social Policy Conferences**, 2016.
- Cameron, S.
"Does Economic Theory Lead To A Cynical View Of Philanthropy?", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 47-64.
- Carnoy, M.
"Gramsci ve Devlet", **Praksis**, S.3, 2001, ss. 252-278.
- Charities Aid Foundation
CAF UK Giving 2019 An Overview of Charitable Giving in The UK, (Çevrimiçi), https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf-uk-giving-2019-report-an-overview-of-charitable-giving-in-the-uk.pdf?sfvrsn=c4a29a40_4, 2019.
- Chuang, J. A.
"Giving As Governance Philanthrocapitalism And Modern-day Slavery Abolitionism", **UCLA L. Rev.**, S.62, 2015, ss. 1516-1555.
- Ciro, A. ve Terzioğlu, B.
"Corporate Philanthropy in Australia Evidence from Australia's Top 100 Listed Firms", **Australian Journal of Corporate Law**, 2017, ss. 27-48.
- Civicus
Who We Are?, (Çevrimiçi), <https://www.civicus.org/index.php/who-we-are/about-civicus>, Erişim Tarihi 07.11.2021.

- Cobb, C. "The Hidden Hand How Foundations Shape the Course of History", **The American Journal of Economics and Sociology**, C.74, S.4, 2015, ss. 631-653.
- Corrigan, P.,
Ramsay, H. ve
Sayer, D.
Cunningham, H. "Üretim İlişkisi Olarak Devlet", **Praksis**, S.3, 2001, ss. 203-227.
- "Philanthropy and Its Critics A History", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 17-31.
- Cüceloğlu, D. Kapak Kampanyası Bir Damla da Sizden Olsun, (Çevrimiçi), <https://m.facebook.com/DoganCuceloglu/photos/a.281675823040/10153452100113041/?type=3&p=30>, 06.02.2016.
- Çelik, A. "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.42, 2010, ss. 63-81.
- Çiftçi, C. Overtraining (Sürantrenman) Rehberi, (Çevrimiçi), <https://www.fitekran.com/overtraining-rehberi/>, 15.08.2021.
- Çoban, S. "Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm", **First International Interdisciplinary Social Inquiry Conference**, Bursa, 2012.
- Demir, G. ve
Göymen, A. Y. "Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek", **Praksis**, S.27, 2012, ss. 85-107.
- Demirel, E. S. "Pazarlama Halkla İlişkileri Kapsamında Amaca Yönelik Pazarlamanın (Cause Related Marketing) Hedef Kitle Üzerindeki Etkisi Apple RED Kampanyası Üzerine Bir İnceleme", **Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 2021, ss. 59-86.
- Devine, P. "1970'ler Sonrası Enflasyonun Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasinin Krizi", (Çev. A. Kılıç), **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, (Der. A. Buğra ve K. Ağartan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 57-76.

- Dural, A. B. "Antonio Gramsci ve Hegemonya", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.11, S.39, 2012, ss. 309-321.
- Dündar, U. **Antrenman Teorisi**, 10. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Düzgüner, S. "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", **Bilimname**, S.40, 2019, ss. 351-373.
- Dworkin, D. **Sınıf Mücadeleleri**, (Çev. U. Özmakas), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Edwards, M. **Just Another Emperor? The Myths and Realities of Philanthrocapitalism**, The Young Foundation, 2008.
- Edwards, M. **Small Change Why Business Won't Save The World**, California: Berrett-Koehler Publishers, 2009.
- Edwards, M. "From Love to Money Can Philanthropy Ever Foster Social Transformation?", **New Philanthropy and Social Justice**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 34-45.
- Einolf, C. J. The Social Origins of the Nonprofit Sector and Charitable Giving, **The Palgrave Handbook of Global Philanthropy**, (Der. P. Wiepking ve F. Handy), Londra: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 509-529.
- Engels, F. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çev. K. Somer), 10. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Ercan, F. **Toplumlar ve Ekonomiler**, 4. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006.
- Ersöz, H. Y. "Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.53, S.2, 2003, ss. 119-144.

- Esping-Andersen, G. "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", (Çev. Burcu Yakut Ç. ve U. Barış Balaban), **Sosyal Politika Yazıları**, (Der. A. Buğra ve Ç. Keyder), 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, ss. 33-54.
- Esping-Andersen, G. "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri ", (Çev. Burcu Yakut Ç. ve U. Barış Balaban), **Sosyal Politika Yazıları**, (Der. A. Buğra ve Ç. Keyder), 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, ss. 55-100.
- Eurostat Expenditure on Social Protection, (Çevrimiçi), <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en>, Erişim Tarihi: 10.02.2021.
- Fleishman, J. L. **The Foundation A Great American Secret; How Private Wealth Is Changing The World**, New York: Public Affairs, 2007.
- Folco, R. "Gramsci and the Protracted Revolutionary People's War", **La Voce del (nuovo) Partito Comunista Italiano**, 2015.
- Fontana, B. **Hegemonya ve İktidar, Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine**, (Çev. O. Gayretli), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013.
- Fülberth, G. **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. S. Usta), İstanbul: Yordam Kitap, 2018.
- Galbreith, J. K. **İktisat Tarihi**, (Çev. M. Günay), 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.
- Gavin Marshall, A. "Black Liberation And The Foundations Of Social Control", **American Journal of Economics and Sociology**, C.74, S.4, 2015, ss. 775-795.
- Gorz, A. **Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji Yönelim Bozuklukları, Arayışlar**, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Gorz, A. **İktisadi Aklın Eleştirisi**, (Çev. Işık Ergüden), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Gramsci, A. **Hapishane Defterleri-1. Cilt**, (Der. J. A. Buttigieg), (Çev. E. Ekici), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

- Gramsci, A. **Gramsci Kitabı-Seçme Yazılar 1916-1935**, (Der. D. Forgacs), (Çev. İ. Yıldız), 2. Baskı, Ankara. Dipnot Yayınları, 2012.
- Gramsci, A. **Hapishane Defterleri-2. Cilt**, (Der. J. A. Buttigieg), (Çev. B. Baysal), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.
- Grönlund, H. ve Pessi, A. B. "The Influence of Religion on Philanthropy across Nations", **The Palgrave Handbook of Global Philanthropy**, (Der. P. Wiepking ve F. Handy), Londra: Palgrave Macmillan, 2015, ss. 558-569.
- Guilhot, N. "Reforming the World George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences", **Critical Sociology**, C.33, S.3, 2007, ss. 447-477.
- Güler, M. A. "Sosyal Devletin Dönüşümü ve Düzenleme Teorisi Karşılaştırmalı Bir Çalışma", **Çalışma ve Toplum**, C.4, S.67, 2020, ss. 2295-2340.
- Gündoğan, E. "Conceptions of Hegemony in Antonio Gramsci's Southern Question and the Prison Notebooks", **New Proposals Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry**, C.2, S.1, 2008, ss. 45-60.
- Hablemitoğlu, Ş. "Medyatik Hayırseverlik ve Muhafazakâr Popülizm Kısıcında Sosyal Haklar", **İktisat Dergisi**, 2009, ss. 105-112.
- Hall, S., Lubble, B. Ve MacLennan, G. **Siyaset ve İdeoloji Gramsci**, (Çev. Sadun Emrealp), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Hammack, D. C. "Patronage and the Great Institutions of the Cities of the United States Questions and Evidence, 1800–2000", **Philanthropy, Patronage and Civil Society**, (Der. Thomas Adam), 2004, ss. 79-100.
- Harris, B. ve Bridgen, P. "The "Mixed Economy of Welfare" and the Historiography of Welfare Provision", **Charity and Mutual Aid in Europe and North America Since 1800**, (Der. B. Harris ve P. Bridgen), Routledge, 2012, ss. 1-18.

- Harris, B. "Charity and Poor Relief in England and Wales, Circa 1750–1914", **Charity and Mutual Aid in Europe and North America Since 1800**, (Der. B. Harris ve P. Bridgen), Routledge, 2012, ss. 19-42.
- Harvey, D. **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2005.
- Hill Jr., T. E. "Duties and Choices in Philanthropic Giving Kantian Perspectives", **The Ethics of Giving; Philosopher's Perspectives on Philanthropy**, (Der. P. Woodruff), New York: Oxford University Press, 2018, ss. 13-39.
- Hobsbawm, E. **Kısa 20. Yüzyıl-Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, (Çev. Y. Alogan), 9. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2015.
- Holloway, J. "Devlet ve Gündelik Mücadele", **Praksis**, S.9, 2004, ss. 411-442.
- Holmes, G. "Philanthrocapitalism, Biodiversity Conservation and Development", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Policy Press, 2015, ss. 81-99.
- Huberman, L. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Murat Belge), 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Humphreys, R. **Poor Relief and Charity 1869-1945 The London Charity Organisation Society**, Londra: Palgrave Macmillan, 2001.
- Ilchman, W. F., Katz, S. N. ve Queen II, E. L. "Introduction", **Philanthropy In The World's Traditions**, (Der. W. F. Ilchman, S. N. Katz, & E. L. Queen II), Bloomington: Indiana University Press, 1998, ss. 9-15.
- Jeffreys, E. "Zhang Ziyi and China's Celebrity-Philanthropy Scandals", **Portal Journal of Multidisciplinary International Studies**, C.8, S.1, 2011, ss. 1-21.
- Jessop, B. "Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar", (Çev. A. Özkazanç), **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, (Der. B. Yazar ve A. Özkazanç), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss. 35-72.

- Kapoor, I. **Celebrity Humanitarianism The Ideology of Global Charity**, New York: Routledge, 2012.
- Kaya, T. "Yerleşim Evleri ve Göçmenden Vatandaşa Hull House Örneği", **İnsan Hakları Yıllığı**, S.35, 2017, ss. 79-95.
- Kesgin, B. **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Keucheyan, R. **Aklın Sol Yarı**, (Çev. S. Şahin), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kılınç, D. B. "Görünüşte Bir Dayanışma Biçimi Olarak Hayırseverlik", **Felsefelogos**, C.1, S.41, 2011, ss. 35-42.
- Kleinman, M. "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", (Çev. Burcu Yakut ve U. Barış Balaban), **Sosyal Politika Yazıları**, (Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, ss. 159-193.
- Kutlay, M. "Küresel Ekonomik Kriz ve Yükselen Toplumsal Şiddet Batı için Kırılma Noktası", **International Strategic Research Organization (USAK)**, 2011.
- Lacher, H. "Hafif Dönüşüm Karl Polanyi'nin Mirasına İtiraz", (Çev. A. Kılıç), **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, (Der. A. Buğra ve K. Ağartan), 2009, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 77-97.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. **Hegemonya ve Strateji**, (Çev. A. Kardan ve D. Şahiner), İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.
- Lambelet, A., Balsiger, P., Carnac, R. ve Honegger, C. **Tax Incentives in Favour of Public Utility in Switzerland**, Special Feature, S.1, 2019, ss. 31-45.
- Lange, O. **Tekelci Kapitalizm ve Devlet**, (Çev. M. R. Zaralı), İstanbul: Yol Yayınları, 1976.
- Layton, M. D. "The Influence of Fiscal Incentives on Philanthropy Across Nations", **The Palgrave Handbook of Global Philanthropy**, (Der. P. Wiepking ve F. Handy), Londra: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 540-557.

- Leat, D. **Philanthropic Foundations, Public Good and Public Policy**, Londra: Palgrave Macmillan, 2016.
- LeClair, M. **Philanthropy in Transition**, Londra: Palgrave Macmillan, 2014.
- Lee, M. ve Marquis, C. "Large Corporations, Social Capital and Community Philanthropy", **Sustainability, Stakeholder Governance, and Corporate Social Responsibility**, Bingley: Emerald Publishing Limited, 2018, ss. 197-226.
- Marazzi, C. **Sermaye ve Duygular, Çorapların Yeri**, (Çev. M. Çelik), İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2014.
- Marx, K. **Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı**, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Marx, K. **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları, 2010.
- Marx, K. **Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, I. Cilt, Sermayenin Üretim Süreci**, (Çev. M. Selik ve N. Satılğan), 8. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Marx, K. **Kapital, Ekonomi Politikinin Eleştirisi, II. Cilt, Sermayenin Dolaşım Süreci**, (Çev. M. Selik), 4. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Mavroudeas, S. **Social Structures of Accumulation, Regulation Approach and Stages Theory Growth and Crises Social Structures of Accumulation Theory and Analysis**, Galway: National University of Ireland, 2006.
- McGoey, L. **No Such Thing As A Free Gift; The Gates Foundation and The Price of Philanthropy**, London: Verso, 2015.
- Mendel, G. **Bir Otorite Tarihi; Süreklilikler ve Değişiklikler**, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Meydan Gazetesi 21. yy'da Teslimiyet Teorileri ve Pratikleri Kapitalistlerin Hayırseverlik Kumpası, (Çevrimiçi), <https://meydan1.org/2017/04/18/21-yyda-teslimiyet-teorileri-pratikleri-kapitalistlerin-hayirseverlik-kumpasi/>, 18.04.2021.

- Migliaro, L. R. ve Misuraca, P. "Modern Bürokrasi Teorisi", (Çev. M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu ve Ç. Erdoğan), **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar**, (Der. A. S. Sassoon), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, ss. 71-94.
- Montaigne, M. **Denemeler**, (Çev. S. Eyüboğlu), 38. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Morris, S. "Changing Perceptions of Philanthropy in the Voluntary Housing Field in Nineteenth and Early-Twentieth-Century London", **Philanthropy, Patronage and Civil Society Experiences From Germany, Great Britain, and North America**, (Der. Thomas Adam), Indiana: Indiana University Press, 2004, ss. 138-160.
- Morvaridi, B. "Capitalist Philanthropy and The New Green Revolution for Food Security", **The International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, C.19, S.2, 2012, ss. 243-256.
- Morvaridi, B. "Conclusion", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 213-217.
- Morvaridi, B. "Introduction", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Bristol: Policy Press, 2015, ss. 1-14.
- Nickel, P. M. ve Eikenberry, A. M. "A Critique of The Discourse of Marketized Philanthropy", **American Behavioral Scientist**, C.52, S.7, 2009, ss. 974-989.
- Nikitin, P. **Ekonomi Politik**, (Çev. H. Konur), 8. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1985.
- OECD The Social Expenditure Database, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/social/expenditure.htm>, 26.09.2021.
- Okur, M. A. "Gramsci, Cox ve Hegemonya Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine", **Uluslararası İlişkiler**, C.12, S.46, 2015, ss. 131-151.
- Oliviero, M. B. ve Simmons, A. "Distinct View Intervening in the Practices of the Public and Private Sector", **Innovation in Strategic Philanthropy**, (Der. H. K. Anheier, A. Simmons ve D. Winder), New York: Springer, 2007, ss. 121-137.

- Ostrower, F. **Why The Wealthy Give; The Culture of Elite Philanthropy**, New Jersey: Princeton University Press, 1995.
- Öngel, F. S. ve Gülenç, K. "Otoriterizm-Özgürlükçülük Gerilimi Bağlamında Mekân, Hegemonya ve Strateji", **Praksis**, S.25, 2010, ss. 93-114.
- Özaydın, M. "Refah Devletinin Krizi, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Yükselen Sivil Toplum", **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C.2, S.3, 2013, ss. 74-91.
- Özinanır, C. I. "Antonio Gramsci'de Devrim, Hegemonya ve Strateji", (Çevrimiçi), <https://www.dsip.org.tr/index.php/yayinlar/109-enternasyonal-sosyalizm/1109-antonio-gramsci-de-devrim-hegemonya-ve-strateji> , 18.08.2021.
- Parmar, I. **Foundations of The American Century**, New York: Columbia University Press, 2012.
- Parmar, I. "The 'Big 3' Foundations and American Global Power", **American Journal of Economics and Sociology**, C.74, S.4, 2015, ss. 676-703.
- Parr, T. "From Philanthropy to Philanthropists", **New Philanthropy and Social Justice; Debating The Conceptual and Policy Discourse**, (Der. B. Morvaridi), Policy Press, 2015, ss. 64-78.
- Pierson, C. **Modern Devlet**, (Çev. D. Hattatoğlu), İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000.
- Piketty, T. **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, (Çev. H. Koçak), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Polanyi, K. **Büyük Dönüşüm**, (Çev. Ayşe Buğra), 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Portelli, H. **Gramsci ve Tarihsel Blok**, (Çev. K. Somer), Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

- Przeworski, A. **Kapitalizmde Devlet ve Ekonomi**, (Çev. E. Kırmızıaltın ve H. A. Öznazık), 2. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları, 2014.
- Purcell, M. "Gramsci Is Not Dead For a 'Both/And' Approach to Radical Geography", **An International Journal for Critical Geographies**, S.11, 2012, ss. 512-524.
- Ransome, P. **Antonio Gramsci; Yeni Bir Giriş**, (Çev. A. İ. Başgöl), (Der. İ Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Raymond, S. U. **The Future of Philanthropy Economics, Ethics and Management**, New Jersey: John Wiley & Sons, 2004.
- Robinson, W. I. "Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller", **Praksis**, S.8, 2002, ss. 125-168.
- Roelofs, J. **Foundations and Public Policy The Mask of Pluralism**, Albany: State University Of New York Press, 2003.
- Roelofs, J. "How Foundations Exercise Power?", **American Journal of Economics and Sociology**, C.74, S.4, 2015, ss. 654-675.
- Salamon, L. M.,
Anheier, H. K. ve
Associates "Civil Society in Comparative Perspective", **Global Civil SocietyDimensions of The Nonprofit Sector**, (Der. L. M. Salamon, H. K. Anheier, R. List, vd.), Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 1999, ss. 3-39.
- Salih, A. "Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör", **Maliye Dergisi**, S.156, 2009, ss. 265-279.
- Sandbrook, R. "The Double Movement, Opportunity Structures and the Dilemmas of the Democratic Left", **Karl Polanyi International Conference Montreal**, Canada, 2014.
- Sanghera, B. ve
Bradley, K. "Social Justice, Liberalism and Philanthropy The Tensions and Limitations of British Foundations", **New Philanthropy and Social Justice Debating The Conceptual and Policy Discourse**, Bristol: Policy Press, 2015, ss. 175-190.
- Santucci, A. A. **Gramsci'yi Anlamak**, (Çev. S. Sezer), (Der. O. Gayretli), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

- Sarıipek, D. B. "Hak Temelli" Sosyal Politikadan Hayırseverlik Temelli Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü", **İnsan ve İnsan**, C.4, S.11, 2017, ss. 81-99.
- Sassoon, A. S. "Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar**, (Çev. M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu ve Ç. Erdoğan), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- Sassoon, A. S. "Pasif Devrim ve Reform Politikası", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar**, (Çev. M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu ve Ç. Erdoğan), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, ss. 135-159.
- Schervish, P. G. "The Modern Medici Patterns, Motivations and Giving Strategies of The Wealthy The New Philanthropists at The Inaugural Forum", **What's 'New' About New Philanthropy of The University of Southern California**, Los Angeles, 2000.
- Seddon, N. **Who Cares? How State Funding and Political Activism Change Charity**, İstanbul, Civitas, 2007.
- Sennett, R. **Otorite**, (Çev. K. Durand), 4. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Sevinç Selvi, G. Ağrı Kesiciler İşe Yarıyor mu, Yaramıyor mu?, (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1388025-agri-kesiciler-ise-yariyor-mu-yaramiyor-mu>, 12.02.2017.
- Sheikheldin, G. H. ve Devlin, J. F. "Community development as double movement", **International Journal of Community Development**, C.3, S.1, 2015, ss. 1-16.
- Shroff, S. "Does Philanthropy Still Have Radical Potential?", **New School for Public Engagement Qualitative Research Proposal**, 2013, ss. 1-12.
- Silver, B. J. ve Arrighi, G. "Double Movement The belle époques of British and US Hegemony Compared", **Politics & Society**, C.31, S.2, 2003, ss. 325-355.
- Singer, A. **İyilik Yap, Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik**, (Çev. A. Özdamar), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

- Sol Haber Merkezi Mavi Kapak Kampanyasının Ardındaki Gerçekler Çöp Ekonomisi'ne Kâr Transferi, (Çevrimiçi), <https://haber.sol.org.tr/ekonomi/mavi-kapak-kampanyasinin-ardindaki-gercekler-cop-ekonomisine-kar-transferi-haberi-65578>, 04.01.2013.
- Standing, G. "Küresel Dönüşümde Emeğin Yeniden Metalaşması", (Çev. A. Kılıç), **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak, Bir Siyasal Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, (Der. A. Buğra ve K. Ağartan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 101-138.
- Stole, I. L. Philanthropy As Public Relations A Critical "Perspective On Cause Marketing", **International Journal of Communication**, S.2, 2008, ss. 20-40.
- Şahin, Ç. **Kapitalizm ve Yoksulluk**, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000.
- Şahin, Ç. "Çevresel Kapitalizm ve Kriz", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.41, 2009, ss. 139-159.
- Şahin, N. ve Bakırtaş, İ. "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Dünya Ekonomik ve Siyasi Engellerindeki Değişmeler", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.4, 2000, ss. 61-77.
- Şahinöz, A. "Yeşil Devrim ve Açlık Sorunu", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 1990, ss. 233-239.
- Şensever, L. Dünya Sosyal Forumu Nedir? Ne Değildir?, (Çevrimiçi), <https://m.bianet.org/bianet/toplum/28693-dunya-sosyal-forumu-nedir-ne-degildir>, 07.11.2021.
- The Giving Pledge History of The Pledge, (Çevrimiçi), <https://givingpledge.org/>, 07.11.2021.
- The Philanthropy Roundtable Results of an Original 2015 National Poll, (Çevrimiçi), <https://www.philanthropyroundtable.org/almanac/statistics/national-poll>, 07.11.2021.
- Therborn, G. **İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı**, (Çev. İ. Cüre), Ankara: Dipnot Yayınları, 2008.

- Thorup, M. "Pro Bono? On Philanthrocapitalism As İdeological Answer To İnequality", **Ephemera**, C.13, S.3, 2013, ss. 555-576.
- Tilly, C. **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev. K. Emiroğlu), İmge Kitabevi, 2001.
- Türk Dil Kurumu "Özgecilik", **Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi), www.tdk.gov.tr, 2021.
- Türk Dil Kurumu "Plütokrasi", **Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi), www.tdk.gov.tr, 2021.
- Türk Medeni Kanunu "101. Madde Vakıflar Nasıl Kurulur", **Türk Medeni Kanunu**, (Çevrimiçi), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, 08.12.2001.
- Türker, D. ve Vural, C. A. "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Hayırseverlik", **Kurumsal Sosyal Sorumlulukta Güncel Yönelimler ve Yaklaşımlar**, 2016, ss. 149-170.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü "Vakıflar Nasıl Kurulu?", (Çevrimiçi), <https://www.vgm.gov.tr/vakif-nasil-kurulur>, 2021.
- Walker, D. "Toward a New Gospel of Wealth", (Çevrimiçi), <https://www.fordfoundation.org/just-matters/just-matters/posts/toward-a-new-gospel-of-wealth>, 01.10.2015.
- Wallerstein, I. **21. YY'da Siyaset**, (Çev. T. Doğan ve E. Abadoğlu), Diyarbakır: Aram Yayıncılık, 2004.
- Wallerstein, I. **Tarihsel Kapitalizm**, (Çev. N. Alpay), 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Wallerstein, I. **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, (Çev. B. Tuncay), 5. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Ward, J. P. **Remember The Place of Our Nativity Godly Londoners, Livery Companies and Provincial Reform**, London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Weisskopf, W. A. **Yabancılaşma ve İktisat**, (Çev. Ç. Koç, Y. Madra, D. Eryar, K. Erçel, C. Özselçuk, A. Önder ve K. Badur), Anahtar Kitaplar, 1995.

- Wiepking, P. ve Handy, F. "Explanations for Cross-National Differences in Philanthropy", **The Palgrave Handbook of Global Philanthropy**, (Der. P. Wiepking ve F. Handy), London: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 9-21.
- Worth, O. "Polanyi's Magnum Opus? Assessing The Application of The Counter-Movement in International Political Economy", **The International History Review**, C.35, S.4, 2013, ss. 905-920.
- Xing, L. ve Hersh, J. "Understanding global capitalism passive revolution and double movement in the era of Globalization", **American Review of Political Economy**, C.4, S.1, 2006, ss. 36-55.
- Yağcı, Ü. ve Saygın, M. "Ağrı Fیزیopatolojisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, S.26, 2019, ss. 209-220.
- Yönet, E. "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç Stratejik Sorumluluk", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.8, S.13, 2005, ss. 239-264.
- Zubritski, Y., Mitropolski, D. ve Kerov, V. **İlkel, Köleci, Feodal Toplum**, (Çev. S. Belli), 14. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2007.
- Zubritski, Y., Mitropolski, D. ve Kerov, V. **Kapitalist Toplum**, (Çev. S. Belli), 8. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1995.
- Zunz, O. **Philanthropy in America**, New Jersey: Princeton University Press, 2014.